STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

2

TOMUL 21

1970

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 21 Nr. 2 1970

SUMAR

SCIV, tomul 21, nr. 2, p. 185—354, Bucureşti, 1970

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 21 N° 2 1970

SOMMAIRE

CU PRIVIRE LA CEA MAI VECHE CULTURĂ NEOLITICĂ DIN ROMÂNIA

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

1. Puse într-o lumină cu totul nouă în urma descoperirilor ce cu drept cuvînt pot fi numite excepţionale, făcute de Vl. Milojčić în Tesalia, problemele începutului epocii neolitice în Europa sud-estică, ca şi a celor mai vechi culturi neolitice din această regiune, au prilejuit o serie întreagă de luări de poziţie şi de afirmaţii repetate şi în ceea ce priveşte teritoriul României, ceea ce ne determină să credem că nu este lipsit de interes să supunem aceste luări de poziţie unei examinări critice obiective. Această examinare ni se pare cu atît mai necesară cu cît unele dintre părerile exprimate tind să apară drept concluzii temeinice, ca şi cum s-ar sprijini pe fapte indiscutabile, dînd astfel un anumit colorit imaginii pe care ne-o putem face astăzi despre începutul neoliticului la nord de Dunăre. Vom încerca de altfel să privim lucrurile cît mai detaşaţi de orice părere preconcepută, fără vreo intenţie aprioric polemică, şi tocmai de aceea vom fi critici nu numai faţă de opiniile altor cercetători, ci chiar faţă de unele dintre afirmaţiile noastre mai vechi.

Ţinînd seama de luările de poziţie la care ne-am referit mai sus, vom încerca să lămurim dacă există sau nu dovezi *certe* despre un neolitic pre- sau aceramic pe teritoriul României (deci nu numai la nord de Dunăre, ci şi în spaţiul dobrogean dintre Dunăre şi Mare), şi în al doilea rînd să precizăm care dintre culturile neolitice cunoscute pînă acum poate fi socotită în chip justificat cea mai veche cultură neolitică deplin formată din România.

De la început trebuie să spunem că, ţinînd seama de descoperirile din Tesalia [1], ale colegului Vl. Milojčić, de care am amintit, subliniem — aşa cum au făcut şi alţi cercetători [2] — că nu trebuie exclusă aprioric *posibi-*

[1] Vladimir Milojčić, *Die erste präkeramische bäuerliche Siedlung der Jungsteinzeit*, *Germania*, 34, 1956, p. 208—210; idem, *Bericht über die Ausgrabungen auf der Gremnos-Magula*, în *AA*, 1956, col. 133 şi urm.; idem, *Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien* (*1953—1958*), în *Jahrb. d. röm.-germ. Zentralmuseums Mainz*, 6, 1959, p. 1 şi urm.

[2] De ex. regretatul I. Korosec, *Alcuni problemi del neolitico balcano-danubiano*, în *Atti del VI Congresso Intern. delle Scienze preistoriche e protostoriche*, I, 1962; p. 145.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 187—199, Bucureşti, 1970

litatea descoperirii în viitor a unui neolitic aceramic şi pe teritoriul României. De aceea nu intră în intenţiile noastre să discutăm această eventualitate, pe care numai viitorul o poate confirma sau infirma, ci să ne referim exclusiv la faptele cunoscute. Cu atît mai mult cu cît, aşa cum a arătat Vl. Milojčić [3] chiar înainte de descoperirile sale din Tesalia, o serie de analize polenice pentru Europa centrală au dovedit că a existat în unele zone o cultivare primitivă a plantelor, anterioară culturilor neolitice cu ceramică cunoscute pînă acum în acele zone. Dar tocmai de aceea, chiar dacă s-ar părea oţioase, unele precizări în privinţa condiţiilor pe care trebuie să le îndeplinească o descoperire pentru a fi considerată cu adevărat neolitică, fie ea chiar aceramică, ni se par necesare.

Într-adevăr, dacă pentru a atribui o descoperire epocii neolitice nu este neapărată nevoie ca ea să întrunească toate elementele caracteristice în lipsa cărora, potrivit concepţiei de pînă acum două-trei decenii, această atribuire s-ar fi putut încerca, nu este nici o îndoială că totuşi definirea unei descoperiri sau a unei culturi drept neolitice trebuie să se bazeze pe cîteva dintre aceste caracteristici. Faptul că astăzi descoperirea şi folosirea ceramicii *nu* mai constituie o condiţie *sine qua non* pentru a se putea vorbi de neolitic, nu poate însemna că neoliticul aceramic (sau preceramic), ar fi lipsit de aproape toate caracteristicile neoliticului ceramic ! Într-un cuvînt, dacă nu vor exista dovezi nici despre cultivarea plantelor, nici despre creşterea animalelor domestice, dacă vor lipsi uneltele şlefuite şi nici nu vom putea avea certitudinea unei semi-stabilităţi a oamenilor în aceleaşi locuri, iar în schimb vom crede că putem atribui rolul de fosilă conducătoare exclusiv unor unelte de piatră de tradiţie post-paleolitică-mezolitică (despre care se ştie că se găsesc şi în aşezări neolitice tipice, cu sau fără ceramică, şi ca atare nu sînt caracteristice pentru neolitic), sau unui dinte dubios de ovicaprină presupusă domestică, — şi vom afirma totuşi că este vorba de resturi neolitice — sîntem siguri că se va face o evidentă greşeală. În lumina acestor premise, a căror temeinicie nu mi se pare că poate fi pusă la îndoială, vom încerca să analizăm în primul rînd problema existenţei sau neexistenţei neoliticului aceramic pe teritoriul României, pentru a arăta apoi care este cu adevărat, la ora actuală, cultura neolitică din România care poate fi considerată cea mai veche.

2. O trecere în revistă, oricît de sumară, a descoperirilor atribuite cu dreptate neoliticului aceramic din Asia Anterioară, Cipru şi Tesalia duce la concluzia că majoritatea acestor descoperiri întrunesc cele mai multe dintre elementele care au îndreptăţit pe cercetătorii respectivi să le încadreze în această primă etapă a epocii neolitice. Chiar dacă în unele cazuri din Asia Anterioară erau întrunite numai unele dintre caracteristicile specifice acestei epoci, atribuirea acelor descoperiri neoliticului preceramic nu putea şi nu poate fi pusă la îndoială, tocmai pentru că o vastă zonă din această regiune se dovedise nu numai a fi asistat la primele manifestări ale „revoluţiei neolitice”, ci chiar a fi fost leagănul acesteia. Trecînd la Europa, este clar că atunci cînd Vl. Milojčić a atribuit — cu toată dreptatea — descoperirile sale din Tesalia neoliticului preceramic, aceste

[3] Vl. Milojčić, *Die frühesten Ackerbauer in Mitteleuropa*, *Germania*, 30, 1952, p. 313—318.

descoperiri întruneau majoritatea elementelor specifice neoliticului: la Argissa fusese într-adevăr un sat cu colibe arse şi cu vetre, cu resturi de seminţe de legume şi de cereale arse lîngă vetre, cu numeroase oase de ovicaprine şi chiar cu fragmente dintr-o unealtă de piatră şlefuită. De altfel, descoperirea silexurilor care poartă lustruirea specifică folosirii lor la seceri, dovedea că seminţele de legume şi de cereale nu erau rezultatul unei simple acţiuni de culegere, ci ale unei adevărate recoltări şi deci constituiau dovada unei cultivări sistematice. Aceasta fiind situaţia, foarte bine i-a spus Milojčić acestei aşezări: „die erste präkeramische bäuerliche Siedlung... in Europa" [4]. Iar precizarea că aşezarea a fost de lungă durată, indica tocmai şi o anumită stabilitate la teren a unor crescători de animale domestice şi a unor cultivatori primitivi de plante.

Stimulat de descoperirile din Tesalia şi pornind de la premiza — evident valabilă principial — că şi mai spre nord, în partea centrală şi de nord a Peninsulei Balcanice şi chiar în stînga Dunării, au putut exista comunităţi neolitice care nu cunoşteau ceramica, D. Berciu, deşi a arătat la început că „protoneoliticul preceramic rămîne încă problematic" [5], a încercat curînd după aceea să încadreze în această etapă a „protoneoliticului" un număr destul de important de descoperiri, şi anume: stratul IVa de la Crvena Stijena — în Muntenegru — atribuit de Benac mezoliticului şi unele descoperiri din România, făcute la Băile Herculane în Banat, la Malul Roşu lîngă Giurgiu şi în Dobrogea [6]. Pentru a nu lungi prea mult expunerea noastră, nu putem rezuma şi discuta prea pe larg argumentele pe care se sprijină aceste încadrări, de altfel bine cunoscute tuturor cercetătorilor, deoarece D. Berciu a revenit în mai multe rînduri asupra acestei probleme. Se poate spune însă că argumentul său principal îl constituie prezenţa microlitelor geometrice la Crvena Stijena şi Băile Herculane (unde s-au descoperit şi oase de oaie presupus-domestică), tehnica şi forma socotite „neolitice" ale unor unelte de la malul Roşu, precum şi pretinsa existenţă a unui strat neolitic aceramic în peştera „La Adam" din Dobrogea. Argumentarea strînsă prin care regretatul C. S. Nicolăescu-Plopşor [7] a arătat că la Băile Herculane este vorba de un nivel azilian [8] trebuia să înlăture definitiv, după părerea noastră, readucerea în discuţie a acestor descoperiri în sprijinul unui pretins orizont neolitic preceramic; de altfel, lipsa oricăror dovezi de cultivare a plantelor, ca şi lipsa unor unelte specifice neoliticului vorbeau de la sine în acest sens. Cît priveşte uneltele de silex de la Malul Roşu, pe de o parte formele şi tehnica lor de prelucrare nu sînt deloc specific neolitice, iar pe de altă parte ele au fost descoperite în condiţii geo-stratigrafice sigure, şi anume în ultimul loess al Würm-ului III, pe terasa inferioară a Dunării (după cum au confirmat şi geologii); ca

---

[4] Idem, *Ergebnisse...*, p. 5.

[5] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 36 şi în *Contribuţii la problemele neoliticului în România*, Bucureşti, 1961, p. 19.

[6] D. Berciu, *Neolitic preceramic în Balcani*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 91 şi urm.; idem, *Asupra protoneoliticului Europei sud-estice*, în volumul *Omagiu lui Const. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 15 şi urm.

[7] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Discuţii pe marginea paleoliticului de sfîrşit şi începuturilor neoliticului nostru*, în *SCIV*, X, 1959, p. 221—237; C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Al. Păunescu, *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, în *SCIV*, XII, 1961, p. 203—214.

[8] I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 27, vorbeşte de asemenea despre azilian la Băile Herculane.

atare ele nu pot fi atribuite nici măcar perioadei epipaleolitice (sau mezolitice), căci trebuie încadrate chiar în paleoliticul superior, aşa cum au făcut descoperitorii [9].

Aceeaşi este şi situaţia stratului IVa de la Crvena Stijena unde, după părerea lui D. Berciu, utilajul microlitic ar fi în ansamblul lui similar celui de la Băile Herculane, nelipsind — zice dsa — nici silexurile geometrice. Dar A. Benac a arătat şi iniţial, în raportul său de săpături [10], şi ulterior, în sinteza despre neoliticul şi epoca cuprului în NV Balcanilor [11], că, pe de o parte, nu este vorba de adevărate microlite geometrice, iar, pe de altă parte, nu există nici o dovadă de creştere a vitelor sau de cultivare primitivă a plantelor. E adevărat că Vl. Milojčić [12] înclină să accepte punctul de vedere al lui D. Berciu şi crede că cel puţin o parte din ,,securile'' din corn de cerb de la Crvena Stijena au putut folosi la afînarea pămîntului pentru cultivarea plantelor (de ce nu însă mai degrabă la scoaterea rădăcinilor comestibile din pămînt ?), dar el accentuează că ,,după precizările lui Benac se pare că există o deosebire considerabilă în felul de viaţă'' între Argissa şi Crvena Stijena IVa [13]. Noi credem că ,,se pare'' trebuie înlocuit cu ,,este sigur''. Tot cu acest prilej Milojčić aduce în discuţie, tot urmîndu-l pe D. Berciu, şi prezenţa microlitelor într-o serie de culturi neolitice din România (la Verbicioara, Verbiţa, Dudeşti, Fiera ş.a.), spunînd că i se pare puţin probabil ca ele să fie contemporane cu ceramica de acolo, deoarece microlitele ar lipsi din culturile Starčevo şi Vinča [14]. Adevărul este însă că şi în alte culturi neolitice decît cele amintite de Milojčić s-au găsit microlite; iar în eventualitatea că cele asupra cărora au stăruit Berciu şi Milojčić nu ar aparţine straturilor cu ceramică din aşezările respective, ele ar fi de atribuit unui strat epipaleolitic şi ca atare nu pot indica *în nici un fel* existenţa unui neolitic preceramic în locurile şi în regiunea unde s-au găsit.

Dacă trecem la problema presupusului nivel neolitic aceramic din peştera ,,La Adam'' din Dobrogea [15], constatăm că şi aici situaţia e departe de a fi convingătoare. În primul rînd, trebuie subliniate o serie de fapte: a) săpăturile de aici nu au fost făcute în prezenţa unor arheologi obişnuiţi cu problemele stratigrafice; b) pe o lungime de cca 20 m, diferenţa de nivel de la un capăt la altul al sondajului este de 9 m!; c) plafonul peşterii este spart de multă vreme, prin el pătrunzînd regulat apele de ploaie, care spală depunerile vechi şi le duc spre ieşirea peşterii, aşa încît e greu de crezut că mai putem vorbi de o stratigrafie sigură; d) peştera a fost locuită şi mai tîrziu, iar în epoca romană a fost acolo un *mithraeum* sau un adăpost

---

[9] C. S. Nicolăescu-Plopşor, în *Discuţii pe marginea...*, *loc. cit.*

[10] A. Benac, *Crvena Stijena 1955*, în *Glasnik-Sarajevo*, N.S., XII, 1959, p. 19 şi urm.

[11] A. Benac, *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan*, în *BerRGK*, 42, 1961, p. 1 şi urm.; v. p. 21—25.

[12] Vl. Milojčić, *Präkeramisches Neolithikum auf der Balkanhalbinsel*, în *Germania*, 38, 1960, p. 320 şi urm.; v. p. 333.

[13] *Ibidem*, p. 332—333.

[14] *Ibidem*, p. 333—334.

[15] M. Dumitrescu şi colab., *Peştera ,,La Adam'', staţiune pleistocenă*, în *Lucrările Institutului de speologie Emil Racoviţă*, I—II, 1962—1963, p. 229 şi urm.; C. Rădulescu şi P. Samson, *Sur un centre de domestication du mouton dans le mésolithique de la grotte ,,La Adam'' en Dobrogea*, în *Zft. f. Tierzüchtung u. Züchtungsbiologie*, 76, 1, 1961, p. 282 şi urm.; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 31 şi urm.

pentru o serie de reliefuri mithriace, toate acestea tulburînd şi ele stratigrafia. De aceea, faptul că deasupra stratului B, cu o industrie ,,puissamment microlithisée qui s'apparente beaucoup au paléolithique final et il est impossible de la considérer comme un mésolithique local'' — cum spun autorii săpăturilor [16] — s-ar afla un al doilea strat, postglaciar, cu un inventar litic aproape neschimbat, cu aceleaşi microlite, excepţie făcînd un vîrf triunghiular care poate indica un început de neolitizare [17] — dar fără ceramică şi unelte de piatră şlefuită, fără nici o dovadă de cultura primitivă a plantelor, şi în schimb cu resturi de oaie domestică, ce ar trebui plasat în neoliticul ,,précéramique primitif'', nu este deloc convingător. Într-adevăr, aşa-zisul vîrf de săgeată nu este deloc tipic, iar condiţiile despre care am amintit nu conferă o certă poziţie stratigrafică oaselor de oaie domestică, şi de aceea nu este deloc exclus ca ele să aparţină nivelului următor ; în felul acesta sîntem foarte departe de a fi în faţa unor fapte sigure şi a unei certitudini că aici ar fi fost o locuire neolitică preceramică. Cît priveşte posibilitatea existenţei în Dobrogea a unui ,,centru de domesticire a oii în mesolitic'', problema depăşeşte competenţa noastră şi de aceea nu o discutăm, dar în orice caz aceasta nu are nimic de-a face cu neoliticul aceramic şi mai ales cu dezvoltarea lui pe baza unui orizont cultural microlitico-mezolitic, cum crede D. Berciu [18], şi de aceea ne oprim aici.

Ni se pare însă regretabil că, dovedind în chip clar că la Băile Herculane nu este vorba de un neolitic aceramic, C. S. Nicolăescu-Plopşor s-a avîntat el însuşi în unele afirmaţii în legătură cu cîteva descoperiri din Crişana (Ciumeşti) şi Moldova (Erbiceni), pe care le-a atribuit unui ,,tardenoasian neolitic aceramic'' [19]. În ambele cazuri, încadrarea aceasta s-a făcut pe baza unor oase de oaie, considerate în primul moment de învăţatul maghiar Bökönyi drept aparţinînd unor animale domestice ; ulterior însă, avînd posibilitatea să examineze un material osteologic mai numeros, Bökönyi a afirmat că ele provin de la animale sălbatice — aşa încît singurul argument în sprijinul unei presupuse neolitizări a tardenoasianului din aceste aşezări a căzut [20]. Cu toate acestea, D. Berciu afirmă că tardenoasianul din România a trecut în neolitic în ultima sa etapă, fiind supus el însuşi profundei transformări determinate de procesul neolitizării, şi chiar că revoluţia neolitică a pătruns în Dobrogea din Crimeea şi de pe ţărmul nordic şi de nord-vest al Mării Negre [21]. Se ştie însă de multă vreme — şi faptul a fost demonstrat în chip convingător de H. Breuil şi R. Lantier [22], că în diferite regiuni ale Europei populaţiile tardenoasiene tîrzii au supravieţuit, păstrîndu-şi economia lor de vînătoare, de pescuit şi de cules, ca şi uneltele lor microlitice, chiar dacă unele populaţii neolitice se

[16] C. Rădulescu şi P. Samson, *op. cit.*, p. 285.

[17] *Ibidem.*

[18] D. Berciu, *Zorile istoriei. . .*, p. 31 ; idem, *La izvoarele istoriei*, Bucureşti, 1967, p. 174.

[19] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Date noi cu privire la cunoaşterea începutului şi sfîrşitului paleoliticului în România*, în *SCIV*, 15, 1964, p. 307—320.

[20] Este adevărat că recent prof. H. Müller-Karpe (*Handbuch d. Vorgeschichte*, Bd. II, passim) include tardenoasianul şi celelalte culturi epipaleolitice în neoliticul de început, dar acest lucru ni se pare fundamental greşit, cum vom avea prilejul să arătăm cu alt prilej.

[21] D. Berciu, *Zorile istoriei. . .*, p. 32.

[22] H. Breuil şi R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 259—260 ; v. şi Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrşit a epipaleoliticului în nord-vestul şi nord-estul României*, în *SCIV*, 15, 1964, p. 321 şi urm. ; v. p. 329.

stabiliseră în vecinătatea lor. Şi de altfel tocmai acest sincronism a permis transmiterea microlitelor în număr destul de mare în unele dintre culturile neolitice. De aceea, chiar dacă în alte regiuni ale Europei cultura tardenoasiană a dăinuit pînă în neolitic, în România acest lucru nu e deloc dovedit.

Cît priveşte afirmaţia că şi în Banat, în zona viitorului lac de acumulare de la Porţile de Fier, s-ar fi „sesizat un orizont similar"[23] — respectiv un neolitic aceramic, ea nu se sprijină absolut pe nici un fapt, deoarece descoperitorii au spus clar că într-una dintre aşezările de acolo s-au găsit două straturi *epipaleolitice* cu microlite, fără să afirme nici o clipă că ar exista vreun indiciu după care unul dintre aceste straturi ar trebui atribuit neoliticului aceramic!

Ajunşi aici, putem spune fără ezitare că nici una dintre descoperirile pe baza cărora s-a încercat şi se încearcă încă să se acrediteze teoria existenţei unui neolitic aceramic în România nu rezistă criticii. Descoperirile de la Lepenski Vir, pe malul iugoslav al Dunării, în regiunea Cazanelor, ar putea constitui o excepţie în toată Peninsula Balcanică la nord de Grecia, dacă s-ar dovedi că într-adevăr ele aparţin unui protoneolitic; dar, după ştiinţa noastră, şi acolo lipsesc toate caracteristicile unui adevărat neolitic, iar dacă datarea pre-Starčevo propusă de descoperitor se va dovedi exactă, atunci poate că aceasta ar fi într-adevăr singura descoperire protoneolitică aceramică la Dunăre. Oricum ar fi, deocamdată se poate spune că neoliticul a fost introdus în România în forma lui completă, adică cunoscînd cultivarea primitivă a plantelor, creşterea animalelor domestice, şlefuirea uneltelor de piatră şi ceramica.

3. Odată dovedit, credem, că nici o descoperire de pînă acum de pe teritoriul României nu întruneşte acel minimum de condiţii necesare pentru a se putea vorbi de un neolitic aceramic, rămîne să vedem care este cea mai veche cultură neolitică din România.

Descoperirea, în primii ani de după ultimul război mondial, a unor aşezări aparţinînd culturii Criş-Starčevo şi precizarea pe bază stratigrafică a raportului de cronologie relativă între această cultură şi cultura ceramicii liniare au dus la concluzia, unanim acceptată după aceste precizări stratigrafice, că tocmai cultura Criş-Starčevo este şi în România ca şi la sud de Dunăre cea mai veche cultură neolitică. Dar unele descoperiri de acum mai bine de zece ani, făcute în cîteva aşezări epipaleolitice — întîi la Dîrţu şi Cetăţica, în Moldova de NV şi apoi la Cremenea, în SE Transilvaniei[24] — l-au determinat pe descoperitor şi pe alţi cercetători după el — printre care, la un moment dat, ne-am situat şi noi — să le considere anterioare culturii Criş-Starčevo. Această etapă a fost numită Pre-Criş sau Proto-Criş. S-a mers chiar pînă la a se face greşeala — în care am căzut şi noi la un moment dat[25] — de a se crede că însăşi apariţia neoliticului ceramic, cu caracteristicile sale majore, ar fi putut să fie în această

[23] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 29.

[24] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *Materiale*, V, p. 45 şi urm. (v.p. 52); C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Şantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, p. 51 şi urm. (v.p. 53—54); Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dîrţu*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 265—274.

[25] Vladimir Dumitrescu, *Observations sur certains problèmes du néolithique de l'Europe sud-orientale*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 35 şi urm.

zonă un fenomen independent de focarul din Asia Anterioară, pierzîndu-se din vedere faptul că atît plantele cerealiere în stare sălbatică, precum şi primele animale domestice—cu excepţia cîinelui—, respectiv ovicaprinele şi bovinele, nu au trăit în stare sălbatică în teritoriile de la nord de Balcani [26].

Această greşită concluzie a fost determinată atunci de descoperirea unor resturi de ceramică primitivă, în aşezările cu strat epipaleolitic mai sus amintite, la acelaşi nivel şi chiar în aceleaşi funduri de bordeie împreună cu o bogată serie de microlite de factură epipaleolitică.

Destul de curînd însă s-au exprimat îndoieli justificate în privinţa datării acestei ceramici [27], noi înşine renunţînd la această interpretare, aşa încît în ultimele noastre lucrări am stăruit asupra faptului că cea mai veche cultură neolitică din România a fost cultura Criş-Starčevo [28]. Recent am reexaminat ceramica ,,primitivă'' în discuţie şi putem să ne raliem cu totul punctului de vedere potrivit căruia ea nu poate fi datată din neoliticul vechi. Ba chiar o parte dintre fragmente pot fi atribuite sfîrşitului neo-eneoliticului, iar aspectul ,,primitiv'' al multora se datoreşte faptului că au stat multă vreme într-un sol acid, la o adîncime foarte mică şi într-o zonă subcarpatică unde cantitatea precipitaţiilor anuale este extrem de ridicată, ceea ce a avut ca urmare o puternică corodare. Tehnica lor primitivă şi arderea insuficientă nu pot fi considerate argumente în sprijinul unei mari vechimi, deoarece şi în culturile neolitice dezvoltate (ca să nu le mai amintim pe acelea din alte epoci) se întîlneşte ceramica primitivă şi prost arsă. Chiar într-o aşezare cucuteniană (Hăbăşeşti), unul dintre fragmentele ceramice, examinat de un specialist în domeniul arderii ceramicii, dădea impresia, la prima vedere, că nici nu ar fi fost ars în cuptor. În ceea ce priveşte fragmetele de la Cremenea, aspectul lor general ne obligă să le atribuim mai degrabă perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului; recent, un tînăr cercetător a socotit că le poate atribui chiar culturii Glina-Schneckenberg [29].

De aceea, asocierea acestor resturi ceramice cu microlitele epipaleolitice trebuie pusă exclusiv pe seama răvăşirilor ulterioare (petrecute probabil chiar în timpul locuirii cu ceramică) care au scos la iveală piesele litice mai vechi şi le-au amestecat cu resturile mai noi tocmai datorită stratului de cultură excesiv de subţire. Precizăm de altfel că în cursul unei vizite făcute în anul 1957 la Ceahlău ne-am exprimat ferm părerea că prezenţa la acelaşi nivel a uneltelor gravettiene şi a ceramicii nu poate însemna şi contemporaneitatea lor, de vreme ce nu era vorba de descoperiri închise.

Înlăturînd deci din discuţie aceste aşa-zise resturi Pre- sau Proto-Criş, ar trebui să ne oprim fără ezitare la concluzia că cea mai veche cultură neolitică din România a fost cultura Criş-Starčevo, de origine balcanică sud-dunăreană şi care, trecînd la nord de Dunăre în sud-vestul ţării,

---

[26] Se pare totuşi că în ultimul timp unii specialişti sînt de părere că zona în care au putut fi domesticite ovicaprinele nu s-ar mărgini la Asia Anterioară. Fireşte, nu avem competenţa de a discuta această problemă, dar nu ni se pare că se poate pune la îndoială faptul că primele focare ale culturii neolitice se situează tocmai în Asia Anterioară.

[27] E. Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criş à la lumière des sondages de Leţ*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 5 şi urm.; v.p. 48—50.

[28] De ex. Vladimir Dumitrescu, *L'art néolithique en Roumanie*, Bucureşti, 1968.

[29] N. Vlassa, *Sondajul de salvare de la ,,Gura Baciului''*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, V, 1968, p. 371 şi urm.; v.p. 375—376.

a pătruns treptat tot mai adînc, ocupînd după cum se știe cea mai mare parte a teritoriului nord-dunărean al României, cu excepția poate a zonei extreme de NNV. Nu este locul să discutăm aici problema diferitelor faze de dezvoltare ale acestei culturi pe teritoriul românesc și nici în ce măsură trebuie făcute deosebiri regionale între așa-zisul aspect Criș și cultura Starčevo; pe de altă parte, e de la sine înțeles că răspîndirea acestei culturi pe o zonă atît de întinsă la nord de Dunăre — fiind identificată pînă destul de departe în Ucraina de sud-vest — s-a petrecut treptat și deci de-a lungul unui răstimp destul de îndelungat. În schimb, faptul că pînă acum nu s-au descoperit așezări aparținînd acestei culturi în SE Munteniei și nici în Dobrogea, i-a făcut în chip firesc pe cercetători să se întrebe ce se petrecea în această zonă — și mai ales între Dunăre și Mare — în timp ce purtătorii culturii Criș-Starčevo pătrundeau și se stabileau la nord de Dunăre.

Dacă întrebarea era firească, trebuie să spunem însă că răspunsul ce s-a dat nu este deloc firesc. Căci, descoperindu-se în Dobrogea cultura neolitică numită Hamangia, descoperitorul s-a crezut la început îndreptățit să afirme că această cultură (care este într-adevăr cea mai veche cultură neolitică *cunoscută* pînă acum în Dobrogea) prezintă un caracter vechi neolitic, fără a reprezenta totuși etapa inițială a neoliticului vechi din Europa[30], iar puțin după aceea să spună că faza sa cea mai veche (Proto-Hamangia) a putut fi contemporană cu cultura Criș-Starčevo [31]. Mai apoi, subjugat de propriile-i descoperiri, le-a găsit pe de o parte o rădăcină locală care, prin neoliticul aceramic (despre care am văzut însă că nu există!) pătrunde pînă în mezolitic, iar pe de altă parte o componentă puternică vechi-neolitică cardială, de origine est mediteraneană-asiatică și a formulat astfel concluzia (cu care s-a operat apoi ca și cu o axiomă perfect dovedită!) că Hamangia este nu numai cea mai veche cultură neolitică din România — precedînd, în faza sa inițială, cultura Criș-Starčevo din stînga Dunării[32], — dar că ea a avut o influență determinantă la însăși introducerea neoliticului la nord de Dunăre![33]

Nu avem intenția să urmărim aici diferitele fluctuații, contraziceri și reveniri ale autorului citat în această privință, căci nu acesta este scopul pe care ni l-am propus, ci ne vom mulțumi să ne oprim numai asupra cîtorva dintre ultimele sale formulări. Potrivit uneia dintre acestea, purtătorii culturii Hamangia ar fi venit pe mare cu bărci monoxile, fapt ce ar fi dovedit de ceramica decorată cu scoica Cardium și de oasele anumitor pești ce trăiesc numai în largul mării[34]. Și deși „fazele cele mai vechi ale culturii Hamangia nu au putut fi sesizate din punct de vedere documentar decît în puține materiale și observații sporadice"[35], autorul s-a socotit îndreptățit să afirme fără ezitare că

---

[30] D. Berciu, *Une nouvelle civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie : la civilisation de Hamangia*, in *Nouvelles études d'histoire*, I, București, 1955, p. 29 și urm.

[31] De ex. D. Berciu, în *Istoria României*, I, tabelul cronologic de pe pl. V ; autorul spune textual : „la baza neoliticului vechi de pe teritoriul României se situează cultura Criș" (*ibidem*, p. 38) ; etc.

[32] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 109 ; idem, *Zorile istoriei...*, p. 55 („Cea mai veche cultură neolitică cu ceramică — cultura Hamangia").

[33] D. Berciu, în vol. D. M. Pippidi — D. Berciu, *Geti și greci la Dunărea de jos*, I, p. 15.

[34] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 11 și *Zorile istoriei...*, p. 58—59.

[35] Idem, *Zorile istoriei...*, p. 50.

,,purtătorii culturii Hamangia erau de mult statorniciţi cînd se dezvolta cultura Starčevo-Criş şi cînd grupe omeneşti cu ceramică liniară se apropiau de Dunărea de jos''[36]. E adevărat că tot cam în acelaşi timp D. Berciu se mulţumea să spună că ,,similitudinile stabilite între unele forme ale ceramicii Hamangia şi acelea de tip Starčevo par a exclude o anterioritate a acestui din urmă complex în aria culturii Hamangia şi susţin în schimb o dezvoltare sincronă a lor''[37]. Încercînd însă să precizeze şi mai mult faptele, el spune — în aceeaşi lucrare — că faza timpurie a acestei culturi (Hamangia I) ar fi documentată de ,,seria mai veche de materiale descoperite la Cernavoda, fie în aşezările înşirate de-a lungul malului Dunării, fie risipite în necropolă''[38]. În această fază timpurie s-ar situa materialele cardiale şi acelea cu decorul în barbotină. Cum însă din nenumăratele materiale publicate pînă acum lipseşte ceramica într-adevăr decorată cu scoica Cardium şi nici un alt cercetător nu ştim să fi văzut o asemenea ceramică şi ţinînd seama de faptul că D. Berciu vorbeşte chiar despre ,,decorul cu tehnica general-cardială dar care foloseşte liniuţele oblice paralele''[39] ale acestei faze timpurii, este clar că adevărata ceramică cardială lipseşte în cultura Hamangia şi de aceea trebuie înlăturată din discuţie. Cît priveşte ceramica cu decorul ,,barbotină'', descrisă şi reprodusă, ea nu impune deloc prin ea însăşi o datare foarte veche, deoarece alături de paralele ce se pot stabili cu unele materiale ceramice din cultura Criş-Starčevo se mai pot indica şi paralele în descoperiri similare din diferitele culturi neo-eneolitice ulterioare ale zonei carpato-dunăreano-balcanice. Şi de altfel nu credem că se poate admite că într-adevăr ,,caracterul arhaizant şi eterogen'' al ceramicii poate fi o caracteristică a unei faze timpurii, tocmai pentru că într-o fază iniţială o cultură este mult mai unitară. Celelalte elemente atribuite acestei faze nu sînt nici ele neapărat mai vechi iar cîtă vreme această fază timpurie nu e documentată nici stratigrafic şi nici prin vreo aşezare proprie, fie ea destul de neînsemnată (fapte subliniate chiar de D. Berciu), ea rămîne destul de problematică.

Dar chiar dacă am admite existenţa acestei faze, ea *nu* poate fi atît de timpurie cum ni se spune, dacă ,,contactul între liniar-ceramică şi cultura Hamangia a avut loc, după cît se pare în prezent, spre sfîrşitul fazei Hamangia I (în Ic)''[40]. Într-adevăr, acest contact nu s-ar fi putut produce decît cu o fază tîrzie a ceramicii liniare, şi anume cu aceea cu note muzicale, *singura care s-a apropiat de Dunăre*. Iar cultura ceramicii liniare cu note muzicale fiind posterioară aspectului Criş din Moldova, cum a dovedit sondajul de la Perieni şi cum admit astăzi toţi cercetătorii, este limpede că nici cultura Hamangia nu poate fi mai veche decît cultura Criş-Starčevo, de vreme ce primele contacte cu

[36] *Ibidem*, p. 58—59.
[37] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 17.
[38] *Ibidem*, p. 112.
[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*.

cultura liniară s-au petrecut în faza Hamangia I, fie şi într-o etapă timpurie a acesteia[41].

Nu ne rămîne deci, pentru a putea preciza cu adevărat lucrurile, decît să ne referim la fapte care nu pot fi interpretate subiectiv, adică la unele constatări stratigrafice şi la descoperirea unor materiale aparţinînd altor culturi în aşezările culturii Hamangia şi vice versa, care să ne permită să fixăm cronologia relativă a culturii Hamangia faţă de celelalte culturi neolitice din România.

Cele mai vechi paralele (foarte sporadice, de altfel) ce se pot stabili între cultura Hamangia şi altă cultură de pe teritoriul României — în afara ceramicii decorate în tehnica barbotinei, care nu este convingătoare — se situează în faza Bolintineanu a culturii Boian. Printre piesele descoperite la Cernavoda se află unele fragmente ceramice care pot fi considerate foarte apropiate de ceramica Bolintineanu[42]. Pe de altă parte, în aşezarea culturii Hamangia de la Techirghiol, pe lîngă o serie de fragmente ceramice decorate cu caneluri fine, paralele-orizontale şi alături de un fragment de pahar de formă tronconică, cu analogii în materialele fazei Giuleşti a culturii Boian[43], s-a găsit şi un fragment despre care descoperitorii spun că ,,seamănă cu materialele din faza Bolintineanu a culturii Boian''[44]. Aceste paralelisme au fost confirmate, după o informaţie a colegului S. Morintz, de descoperirile încă inedite de la Coslogeni, pe Dunăre, unde s-au putut sesiza înrudiri între materialele culturii Hamangia de acolo (datînd dintr-o fază veche a acesteia) şi materiale specifice fazei Bolintineanu. De altfel, din diferitele date ale rapoartelor de săpături şi din lucrările ulterioare ar rezulta că cea mai veche fază a culturii Hamangia ,,cunoscută pînă acum'' este aceea identificată în punctul Columbia C de la Cernavoda[45], deşi se afirmase că ,,ceramica din punctul Columbia C completează conţinutul unei faze mai recente''[46]. Autorii cercetării spun că aici, ca şi în punctul Columbia A s-au găsit ,,fragmente decorate în tehnica inciziei şi a încrustaţiei, folosind motive caracteristice culturii Giuleşti''[47]. Unele dintre fragmentele ilustrate dovedesc de altfel că între materialele de tip Boian se află şi unele absolut caracteristice pentru faza Vidra, aşa încît nu este vorba de un sincronism perfect Columbia C = Giuleşti. În unele morminte din necropola de la Cernavoda (,,Columbia D'') s-au descoperit materiale ce i-au determinat pe conducătorii săpăturilor să afirme

[41] Nu trebuie uitat de altfel faptul că — după descoperirea culturii Hamangia — D. Berciu a crezut că trebuie să apropie decorul ,,pointillé'' al ceramicii acestei culturi de decorul culturii ,,Stichbandkeramik'' din Europa centrală (idem, *Une civilisation néolithique*...) şi să preconizeze un contact între purtătorii acestor culturi în Polonia, ipoteză la care a renunţat (v. în această privinţă articolul lui I. Neustupný, în *SlovArch*, VI, 2, 1958, p. 257 şi urm.). Din punct de vedere cronologic însă, ipoteza aceasta era mai plauzibilă, deşi din toate celelalte privinţe nu poate fi acceptată.

[42] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, fig. 11/2—4 şi fig. 13/2.

[43] E. Comşa, Doina Galbenu şi A. Aricescu, *Săpături arheologice la Techirghiol*, în *Materiale*, VIII, p. 165 şi urm.

[44] *Ibidem*.

[45] D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, p. 95 şi urm.

[46] S. Morintz şi D. Berciu, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 151 şi urm. (v.p. 154).

[47] *Ibidem*, p. 153—154.

că ele constituie „elemente de sincronizare a uneia din perioadele mai vechi ale culturii Hamangia" cu faza Boian-Giulești[48]; iar pe Dealul Sofia de la Cernavoda s-a făcut constatarea că „într-o perioadă mai avansată a culturii Hamangia aceasta se dezvoltă paralel cu cultura Boian — aspectul Vidra"[49], această perioadă avansată fiind aceea reprezentată prin aspectul descoperit și în așezarea de la Ceamurlia de jos. Tot în cimitirul de la Cernavoda s-a găsit și „un fragment de cutie-suport cu urme de culoare roșie de formă cunoscută din aspectul Spanțov, fază finală a culturii Boian și în aspectul Petru Rareș de la începutul culturii Gumelnița"[50].

Deosebit de importante pentru precizarea cronologiei relative sînt însă descoperirile din tell-ul de la Hîrșova, în care materialele aparținînd culturilor Boian, Hamangia și Gumelnița au fost găsite în situații stratigrafice deosebit de clare. Acolo, sub un nivel aparținînd fazei Boian-Spanțov și deasupra nivelului aparținînd fazei Boian-Vidra s-a găsit o cantitate foarte mare de materiale ceramice aparținînd fazei Ceamurlia de jos a culturii Hamangia[51] — deci fazei Hamangia III. De aici rezultă că aceasta din urmă este cel puțin parțial, dacă nu cu totul posterioară fazei Boian-Vidra (respectiv Boian III); de altfel, cercetătoarea care a întreprins săpăturile a preconizat chiar un sincronism parțial al fazei Hamangia III și cu faza Spanțov (= Boian IV)[52].

Cît privește apropierile făcute între unele elemente de decor ale culturii Hamangia și acelea ale culturii liniare, ele nu sînt suficient de concludente pentru a indica un sincronism între cultura Hamangia și faza veche a culturii liniare.

Lăsînd deci la o parte similitudinile și înrudirile care nu pot constitui sincronisme certe, constatăm fără posibilitate de greșeală că se pot preciza totuși unele fapte indiscutabile în privința cronologiei relative a culturii Hamangia. De vreme ce trebuie să admitem că faza Hamangia III este, în linii mari, contemporană cu faza Boian-Vidra și cu începuturile fazei Boian-Spanțov, este clar că faza Golovița (= Hamangia II) trebuie considerată sincronă cu faza Boian-Giulești (= Boian II) și cel mult cu sfîrșitul fazei Boian-Bolintineanu. Am putea deci admite că cea mai mare parte a fazei Bolintineanu a fost sincronă cu faza Hamangia I, concluzie care corespunde în parte și cu unele din afirmațiile lui D. Berciu.

În ceea ce privește cronologia absolută, singurele date C14 disponibile pentru cultura Hamangia privesc faza III și indică o dată în jurul anului 4000 î.e.n.[53]. Această dată vine în favoarea presupunerii cercetătoarei de la Hîrșova — și anume că faza Hamangia III ar fi fost mai degrabă sincronă cu faza Boian-Spanțov—, deoarece datele C14 obținute pentru cărbunii de pari ai unei locuințe din stratul Spanțov de la Căscioarele se situează între 4000 — 3900 î.e.n. Aceasta arată că decalajul dintre

---

[48] D. Berciu și S. Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, V, p. 99 și urm. (v. p. 102).

[49] *Ibidem*, p. 105.

[50] D. Berciu și S. Morintz, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, p. 83 și urm. (v. p. 89).

[51] Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hîrșova*, în *SCIV*, XIII, 285—306.

[52] *Ibidem*.

[53] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 114.

fazele culturii Boian şi acelea ale culturii Hamangia este mai curînd în favoarea primelor.

Toate faptele arătate mai sus ne împiedică să acceptăm părerea că ,,începuturile neoliticului cu ceramică din Dobrogea au avut loc pe la jumătatea mileniului VI î.e.n. sau curînd după aceasta''[54], dacă aceste începuturi sînt reprezentate de cultura Hamangia, căci ar fi cu totul exagerat să admitem că fazele I—II ale acestei culturi au dăinuit peste un mileniu şi jumătate.

4. Rezumînd discuţiile de mai sus, ni se pare că se desprind foarte limpede o serie de concluzii şi anume:

a) Nu s-a descoperit pînă acum pe teritoriul României nici o aşezare care să poată fi atribuită în chip indiscutabil neoliticului aceramic.

b) Este evident posibil ca în viitor să se găsească şi pe teritoriul României aşezări datînd din neoliticul pre-ceramic, din moment ce au fost anunţate astfel de descoperiri în sudul Ucrainei. Totuşi nici în acest caz nu credem că un asemenea neolitic pre-ceramic ar putea fi considerat rezultatul unei evoluţii locale a triburilor epipaleolitice, ci consecinţa migraţiilor populaţiilor şi a pătrunderii influenţelor din Asia Anterioară.

c) Chiar dacă într-adevăr cultura Hamangia ar avea în conţinutul său unele elemente cardiale, pînă ce nu se va descoperi un nivel cu ceramică cardială tipică (ca în Tesalia, de ex.) sub nivelurile cunoscute pînă acum ale culturii Hamangia, ele nu pot avea semnificaţia care li se atribuie.

d) Deocamdată începuturile culturii Hamangia nu pot fi situate înainte de cea mai veche fază (Bolintineanu) a culturii Boian; cel mult forţînd lucrurile, s-ar putea admite un paralelism cu totul parţial între începutul culturii Hamangia şi o fază tîrzie a culturii Dudeşti din zona Dunării muntene, despre care se ştie că este oarecum sincronă cu faza veche Vinča (A) şi care, intrînd în contact la nord de Bucureşti cu cultura liniară cu note muzicale, a dat naştere culturii Boian (Bolintineanu). Şi numai la acest nivel, nu înainte, s-ar putea situa şi explica eventuala pătrundere a elementelor de esenţă liniară în cultura Hamangia.

e) Pînă la proba contrară, cea mai veche cultură neolitică de pe teritoriul României este tot cultura Criş-Starčevo, chiar dacă pînă acum ea nu a fost identificată şi în Dobrogea. Elementele ,,primitive'' din ceramica Hamangia ar putea fi considerate tocmai rezultatul unui fond Criş-Starčevo, nefiind nevoie, pentru explicarea lor, să ne coborîm pînă la nivelul ,,cardial'', de vreme ce nu s-a găsit ornamentare cu adevărat cardială.

f) Aşa precum cercetările viitoare vor trebui să arate dacă a existat sau nu un neolitic aceramic la nord de Dunăre, ele vor arăta şi care a fost într-adevăr cel mai vechi neolitic ceramic în Dobrogea, căci nu putem exclude aprioric existenţa aici a unui neolitic ceramic mai vechi decît cultura Hamangia. Să nu uităm că pînă acum 20 de ani nu ştiam nimic despre existenţa culturii Criş-Starčevo şi a culturii liniare în România, după cum pînă acum 15 ani nu se ştia că a existat cultura Hamangia în Dobrogea!

---

[54] *Ibidem.*

În acelaşi timp nu avem dreptul să anticipăm, construind faze şi protofaze, numai pentru că în felul acesta imaginea dezvoltării neoliticului pe teritoriul României ar părea mai completă şi mai seducătoare — căci, după cele ce ştim pînă acum, o asemenea imagine este inexactă.

g) Cît priveşte etnogeneza populaţiei neolitice din spaţiul carpato-danubian, dacă neoliticul a fost introdus aici printr-o migraţie lentă a triburilor anatoliene-est-mediteraneene, nu e mai puţin adevărat că acestea *nu* au putut nimici, ci au asimilat treptat triburile locale epipaleolitice. Acest fapt ni se pare că reprezintă nu numai o explicaţie valabilă din punct de vedere dialectic, dar el rezultă în chip clar din toate examenele antropologice făcute pînă acum, care au indicat pînă în neoliticul tîrziu prezenţa unor elemente protoeuropeide alături de acelea mediteraneene şi anatoliene.

À PROPOS DE LA PLUS ANCIENNE CULTURE NÉOLITHIQUE DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

Cette étude a été présentée au colloque international organisé par l'Association des Etudes du Sud-Est Européen et l'Académie bulgare des Sciences, qui a eu lieu les 23—27 avril 1969 à Plovdiv (Bulgarie), sur le thème : L'Ethnogenèse des anciens peuples balkaniques. Les actes du colloque seront publiés par l'Académie bulgare des Sciences ; par conséquent, il n'y a pas lieu de donner ici un résumé circonstancié de l'étude. Il faut seulement préciser que l'auteur conteste d'abord l'attribution au néolithique pré-céramique de certaines découvertes de Roumanie (bien qu'il admette la possibilité de trouver à l'avenir des restes datant de cette période) et ensuite la date très haute attribuée par l'inventeur à la culture de Hamangia ; celle-ci ne peut être en aucun cas considérée la plus ancienne culture néolithique de Roumanie, car il est évident qu'elle soit synchrone de la culture de Boian et que, par conséquent, elle doit être datée du néolithique moyen. A l'heure actuelle, la plus ancienne culture néolithique de Roumanie est toujours la culture de Criş-Starčevo.

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA PRELUCRĂRII METALELOR LA ÎNCEPUTUL EPOCII BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

DE

ZOLTAN SZÉKELY

Dintre metale, aurul și cuprul au fost cunoscute și folosite încă din epoca neolitică[1]. În așezările neolitice cu ceramică pictată de la Ariușd și Sf. Gheorghe-Gémvára[2] au fost găsite străpungătoare, lame, mărgele și brățări de aramă; la Ariușd au mai fost găsite și cîteva obiecte de aur[3], iar așezarea de la Reci a furnizat și un topor-ciocan din cupru[4]. Numărul obiectelor de aur și aramă în neolitic este însă destul de redus.

În perioada următoare, în epoca de trecere și la începutul epocii bronzului, obiectele de aramă sînt mai numeroase; apar primele obiecte confecționate din bronz și se dezvoltă diferite forme de unelte și de podoabe. Majoritatea obiectelor de aramă și bronz din această perioadă provin din descoperiri izolate, depozite ascunse, din inventarul mormintelor și așezări. În cele ce urmează, pe baza noilor descoperiri vom încerca să prezentăm obiectele de aramă și de bronz specifice pentru culturile perioadei amintite mai sus.

Este un fapt stabilit că în sud-estul Transilvaniei, în etapa tîrzie a culturii Ariușd (faza B) pătrunde cultura Tisa, în fazele sale Tiszapolgár și Bodrogkeresztur[5]. În cadrul acestei culturi, sînt caracteristice următoarele unelte de aramă: topoare plate, toporul cu brațele în cruce și acul

---

[1] I. Nestor, *Etudes sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 175—182; idem, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R.*, în *Studii și referate privind istoria României*, p. 49.

[2] M. Roska, *Repertorium*, I, 1942, p. 77, fig. 92; Z. Székely, în *Materiale*, V, 1959, p. 7—15, pl. IV/8.

[3] M. Roska, *op. cit.*, fig. 93.

[4] Z. Székely, *Contribution à l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale*, în *Atti del Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche et Protoistoriche*, N. II, pl. CXX/1.

[5] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933, p. 75—76, nota, 297; Z. Székely, în *SCIV*, XV, I, 1964, p. 125.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 201—208, București, 1970

de dimensiuni mici[6]. Toporul plat, precum şi cel cu braţele în cruce, descoperite în Transilvania, sînt atribuite tot purtătorilor culturii Bodrogkeresztur, iar locul de geneză al acestor tipuri se consideră a fi fost Transilvania[7]. Această constatare este confirmată şi de următoarele fapte :

Muzeul din Sf. Gheorghe, în colaborare cu Muzeul din Cristur, a executat în anul 1965 săpături în hotarul oraşului Cristur (jud. Harghita), pe locul numit „Poala Bradului". Pe acest loc a fost descoperită o aşezare a culturii Bodrogkeresztur, suprapusă de una din Latène-ul dacic şi apoi de o aşezare prefeudală din secolul al VII-lea e.n. În stratul de cultură Bodrogkeresztur au fost dezvelite două locuinţe de formă dreptunghiulară, în care s-a descoperit un bogat material ceramic caracteristic acestei culturi. În inventarul unei locuinţe figurează şi o bucată de aramă, material brut pentru turnat.

Într-o descoperire nouă făcută la Sînzieni (jud. Covasna) a fost găsit un topor plat de bronz, împreună cu un topor cu braţele în cruce. Locul descoperirii este o movilă situată în hotarul comunei, cunoscută sub denumirea de movila „Perkő". În panta estică a movilei a fost deschisă o carieră de piatră şi cu ocazia exploatării pietrei, au fost găsite în anul 1965 aceste obiecte de bronz şi de aramă, dintre care a fost predat muzeului numai toporul plat, cel cu braţele în cruce pierzîndu-se. Toporul plat este acoperit cu o patină verde, iar ceafa i-a fost ciocnită din vechime ; dimensiuni : lungimea 13 cm, lăţimea 3,5 şi 2,3 cm (fig. 1/2, 2a).

Toporul plat, împreună cu toporul cu braţele în cruce, se poate încadra în cultura Bodrogkeresztur sau se poate atribui purtătorilor culturii Coţofeni[8]. Ambele culturi, care sînt atestate în această regiune, posedă acest tip de topor. Noi îl atribuim însă mai curînd culturii Bodrogkeresztur, din cauză că toporul plat este mai caracteristic acestei culturi.

Cultura Coţofeni încheie neoliticul şi formează perioada de tranziţie spre epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei. Peste această cultură s-a suprapus cultura Glina III-Schneckenberg[9]. I. Nestor[10] a încadrat această cultură la locul ei just, iar aşezarea eponimă a fost cercetată şi publicată de A. Prox[11]. Recent, Gh. Bichir a cercetat această cultură în săpăturile de la Cuciulata, verificînd şi rectificînd în unele cazuri constatările mai vechi ale lui Prox[12].

Gh. Bichir consideră că această cultură prezintă numai două faze de dezvoltare (faza A şi B) şi că a pătruns în regiunea cursului mijlociu al Oltului aproape complet formată[13]. În urma descoperirii din aşezarea de la Zăbala (jud. Covasna), înclinăm să presupunem că această cultură a avut şi o fază mai timpurie decît faza A, din care s-a dezvoltat apoi

---

[6] P. Patay, *Tanulmányok Debrecen vidékének a rézkoráról*, în *Anuarul Muzeului Déri*, Debreţin, 2, p. 24 ; idem, *A Bodrogkereszturi Kultura temetöi*, în *Rég. füzetek*, seria a II-a, p. 34.
[7] Z. Székely, *Noi descoperiri de unelte de aramă şi de bronz din Transilvania*, în *SCIV* 18, 2, 1967, p. 331.
[8] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, 1966, p. 135, pl. IX.
[9] Ibidem, p. 160.
[10] I. Nestor, *op. cit.*
[11] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, 1941, p. 27.
[12] Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 87–114.
[13] Idem, *op.cit.*, p. 107.

cultura Schneckenberg propriu-zisă. Aşezarea se află la 2 km vest de comună, pe o movilă cunoscută sub denumirea de „Movila Tătarilor". Pe panta vestică a movilei s-a deschis o carieră de piatră. În malul carierei s-a putut observa un strat de cultură gros de 40-60 cm, care conţinea bucăţi de chirpic, fragmente de vase şi oase. Învăţătorul din comuna Zăbala, Hagiu Ioan, a adunat mult material ceramic din carieră precum şi din gropile săpate de dînsul. Cercetînd acest material, am constatat că forma caracteristică este strachina cu gura în formă de pîlnie (*Schüssel mit Trichterrand*); există însă şi alte forme de vase de diferite dimensiuni. Pasta lor este compactă, conţine pietricele şi este arsă închis pînă la negru, sau mai deschis. Străchinile au o şănţuire pe umărul decorat cu mici proeminenţe plate. Marginea buzei este uneori îngroşată şi decorată cu împunsături triunghiulare făcute cu vîrful unui băţ. Alte elemente de decor sînt liniile incizate şi imprimate vertical, precum şi brîul crestat (fig. 3/2-7). Lipsa unor forme de vase, ceşti şi căni, precum şi a unor elemente de decor cu caracter plastic, de exemplu aşa-numitele găuri-butoni şi ornamentul făcut cu sfoara, ne îndeamnă să considerăm acest material ceramic, deosebit în parte de cel al culturii Schneckenberg, ea aparţinînd poate unei faze incipiente a culturii Schneckenberg. O săpătură sistematică va dovedi valabilitatea acestei încadrări.

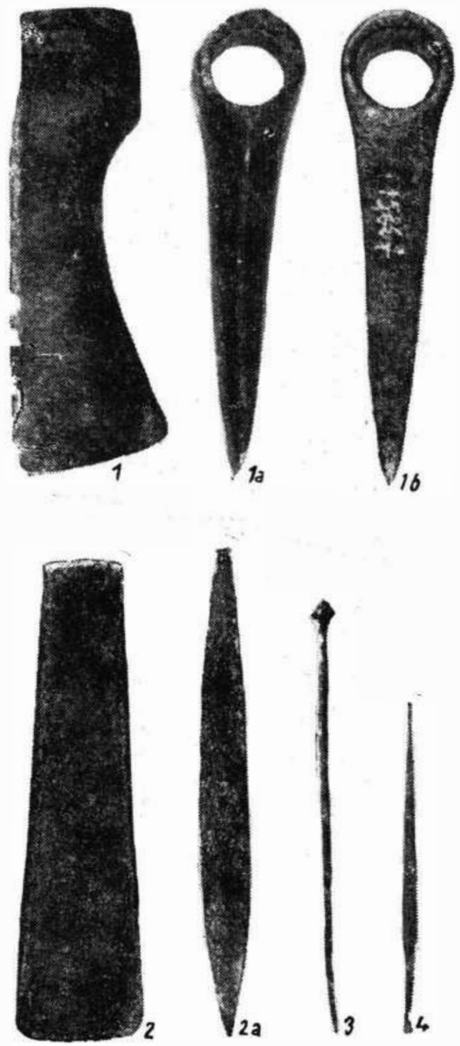

Fig. 1. — *1, 1a, 1b*, topor de aramă cu gaura de înmânuşare verticală, de la Sf. Gheroghe-Piatra de Veghe; *2, 2a*, topor plat din bronz de la Sînzieni; *3, 4*, ac şi sulă de bronz de la Rotbav.

O altă aşezare, situată la Sf. Gheorghe (jud. Covasna), este cea de pe vîrful muntelui Piatra de Veghe (Őrkö); în urma exploatării pietrei, aşezarea a fost complet distrusă cu excepţia unei mici porţiuni din margine; acest loc neatins a fost sondat de noi în anul 1962. În cursul acestei cercetări s-au putut face unele observaţii stratigrafice şi au fost descoperite şi cîteva obiecte de aramă[14]. La acestea se adaugă şi inventarul unui mormînt găsit de învăţătorul Györbiró Ştefan în malul carierei de piatră.

[14] Z. Székely, în *Materiale*, III, 1957, p. 157, fig. 9/1—2.

În așezările și mormintele culturii Schneckenberg obiectele de aramă sînt relativ puține la număr. Toporul plat cu marginile ridicate mai persistă[15], dar într-o formă mai evoluată, avînd corpul mai lat decît cel din cultura Bodrogkeresztur. Acest tip de topor este cunoscut dintr-o descoperire mai veche din așezarea de la Sf. Gheorghe (Piatra de Veghe), de unde mai provine și o altă daltă de bronz[16]. Apartenența lor la cultura Schneckenberg este pusă sub semnul întrebării de către Prox[17]. Prin faptul că o valvă de tipar pentru turnat topoare plate a fost găsită într-un strat la Glina[18], considerăm îndoiala manifestată de Prox, drept neîntemeiată.

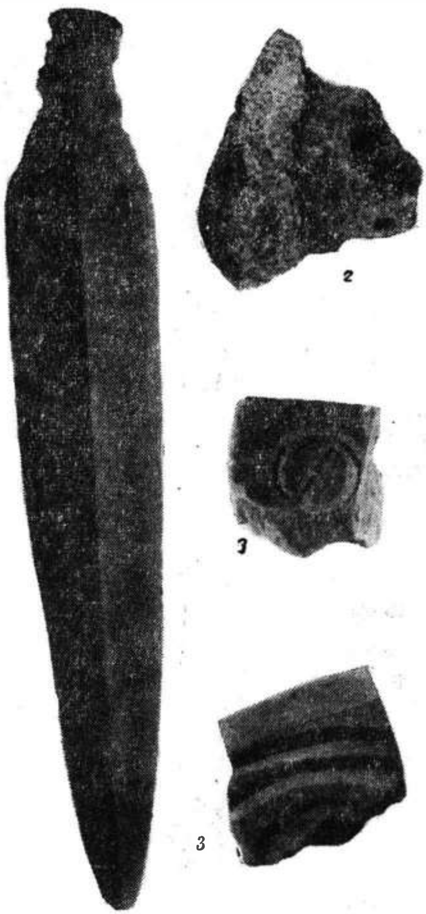

Fig. 2. — *1*, pumnal de aramă de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe; *2*, valvă de tipar de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe; *3*, *3a*, valvă de tipar de la Rotbav.

Sula cu secțiunea dreptunghiulară avînd ambele capete ascuțite, cunoscută din cultura Bodrogkeresztur, se păstrează și în cultura Schneckenberg, în straturile A și B[19]. În stratul B mai sînt atestate următoarele obiecte: pumnal cu limbă la mîner, brățară, daltă cu toc și un nasture în formă de calotă[20].

Cercetările noastre executate la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe au îmbogățit numărul uneltelor de aramă ale acestei culturi. În stratul superior au fost descoperite următoarele obiecte: o sulă, un topor cu gaura de înmănușare verticală și un fragment dintr-o valvă de turnat cuțite. Sula, turnată din aramă, este acoperită cu o patină de un verde închis. Ambele capete sînt ascuțite și are o secțiune dreptunghiulară dimensiuni: lungimea 6,2 cm, grosimea 0,3 cm. Toporul e acoperit cu patină verde, lungimea sa este de 16,6 cm, iar diametrul găurii de înmănușare de 4 cm (fig. 1/1a, 1b). Pe fragmentul de valvă aparținînd tiparului în care a fost turnat cuțitul cu mîner făcut din gresie s-au păstrat și resturi de metal (fig. 2/2).

---

[15] I. Nestor, *op. cit.*, p. 71.
[16] M. Roska, *Repertorium*, 1942, fig. 305—314.
[17] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, 1941, p. 27.
[18] I. Nestor, *op. cit.*, p. 71.
[19] A. Prox, *op. cit.*, pl. XIII/4—6, 8—10, p. 43.
[20] *Ibidem*, p. 43.

Tot în așezarea de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe, în anul 1967, învățătorul Györbiró István a descoperit în malul sudic al carierei de piatră un mormînt de înhumație. Scheletul, aparținînd unui adult, era așezat pe spate, cu capul spre răsărit, într-o „cutie" făcută din bolovani. Mormîntul a avut ca inventar un pumnal de aramă și fragmente de vase. În urma sesizării învățătorului, a fost cercetat terenul și s-a constatat că mormîntul a fost descoperit în stratul superior al așezării de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe. Pumnalul cu limbă la mîner este din aramă și poartă o patină de un verde închis. Este în formă de frunză, cu o ușoară nervură mediană. Dimensiuni : lungimea totală 24 cm, lățimea lamei 4 cm, lățimea maximă 4 cm (fig. 2/1). Printre fragmentele de vase găsite în cutia de piatră a mormîntului, s-a aflat și un fragment din partea superioară a unui vas-askos. Acest fragment este decorat cu linii în relief, formînd două benzi în val și cercuri concentrice (fig. 3/1). Tipul de vas căruia îi aparține este caracteristic culturii Monteoru, faza IC_3 și IC_4 și corespunde cronologic fazei B a culturii Schneckenberg. Pumnalul cu limbă la mîner este cunoscut și în cultura Monteoru, în fazele amintite[21].

Pe dealul Sprenghi (Brașov), în așezarea Schneckenberg, A. D. Alexandrescu a descoperit în anul 1958 o sulă de bronz și un ac din același metal, avînd capul conic[22]. O descoperire asemănătoare s-a făcut și la Rotbav (jud. Brașov) în anul 1965 ; aici a fost descoperit un mormînt în cutie de piatră, care aparține culturii Schneckenberg[23]. În apropierea mormîntului a fost atestată și așezarea acestei culturi. Directorul școlii din comună, N. Croitoru, a adunat din acest loc mult material ceramic, un ac de bronz, o sulă tot din bronz și un fragment din valva unui tipar. Acul cu capul conic, prezintă o patină de un verde închis. Dimensiunile sale sînt : lungimea 13,2 cm, grosimea 0,3 pînă la 2 cm (fig. 1/3). Sula, acoperită cu o patină verde, are secțiunea dreptunghiulară și e prevăzută cu un peduncul de secțiune ovală. Dimensiuni : lungimea 10,3 cm, grosimea maximă 0,5 cm (fig 1/4). Fragmentul de tipar, utilizabil pe ambele părți este din gresie și a servit pentru turnarea unui obiect rotund, probabil un obiect de podoabă (fig. 2/3, 3a).

Uneltele de aramă și bronz descoperite la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe și la Rotbav confirmă constatările făcute de I. Nestor și A. Prox, îmbogățind în plus și lista uneltelor. Toporul cu brațele în cruce nu mai este atestat printre uneltele acestei culturi ; cel găsit la Ariușd aparține unui alt orizont cultural, mai timpuriu[24]. În locul lui s-a dezvoltat tipul de topor cu gaura de înmănușare verticală care, în această perioadă, este cunoscut din numeroase descoperiri izolate și din depozite. Topoarele descoperite la Arcuș[25] și la Casin-Sînzieni aparțin acestui orizont cultural, ulterior culturii Ariușd[26]. Acul de dimensiuni mici din cultura Bodrogkeresztur mai persistă, iar pumnalul cu limba la mîner provine din cultura Monteoru. Apar cuțitul și acul cu capul conic.

[21] Informație primită de la E. Zaharia, pentru care îi mulțumim.
[22] D. Berciu, *op. cit.*, p. 162.
[23] Z. Székely, *Raport de săpături*, în *Materiale*, IX (sub tipar).
[24] Idem, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 330.
[25] M. Roska, *op. cit.*, fig. 25.
[26] Z. Székely, *Almanah*, 1955, p. 8—9, fig. 2/1—3.

În valea Oltului, unde cultura Schneckenberg domină la începutul epocii bronzului, mai este atestată şi o cultură nouă, cultura Ciomortan, denumită astfel după locul descoperirii, cunoscută din aşezările de la Cio-

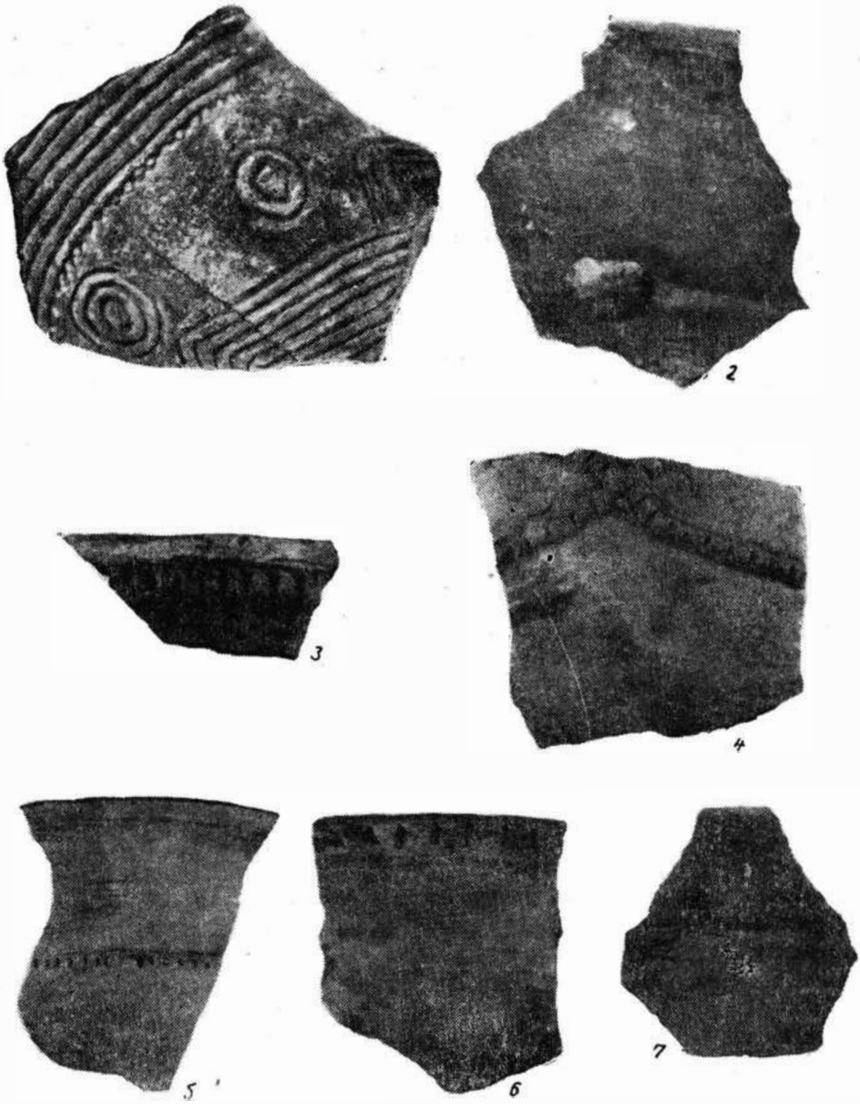

Fig. 3. — *1*, fragment de vase de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe ; *2—7*, fragmente de vase de la Zăbala.

mortan şi Păuleni (jud. Harghita) ; aceleiaşi culturi îi aparţine şi mormîntul găsit la Poian (jud. Covasna). În aşezare nu a fost găsit nici un obiect de bronz, însă un document păstrat în arhiva Muzeului din Miercurea

Ciuc amintește descoperirea, în anul 1812, a unui „tezaur" la Ciomortan[27]. Componența tezaurului nu este specificată; nefiind însă atestate alte culturi în hotarul comunei, se poate presupune că tezaurul, constînd din obiecte de bronz sau din metal prețios, aparținea acestei culturi. Ceramica culturii Ciomortan prezintă asemănări cu cea a culturilor Glina III-Schneckenberg, Monteoru, Wietenberg, avînd caracterele epocii timpurii a bronzului; purtătorii acestei culturi au folosit bronzul pentru confecționarea uneltelor. Conform cunoștințelor noastre actuale despre cultura Ciomortan, o putem considera ca fiind una dintre culturile care au contribuit la dezvoltarea culturii Wietenberg, care își începe evoluția în epoca mijlocie a bronzului și persistă pînă în epoca ei tîrzie.

★

Din cele relatate mai sus, reiese că folosirea uneltelor de metal, mai ales din aramă, în sud-estul Transilvaniei începe deja în neolitic, în cadrul culturilor Ariușd și Bodrogkeresztur. Purtătorii culturii Coțofeni preiau și dezvoltă mai departe acest bun cultural, fapt observat prin prezența topoarelor cu brațele în cruce; acestea durează într-o formă mai evoluată față de cea cunoscută în culturile Ariușd-Bodrogkeresztur și după încetarea acestor culturi. Cultura Glina III-Schneckenberg, care s-a suprapus culturii Coțofeni, ridică metalurgia la o treaptă superioară, dezvoltîndu-se astfel o serie de noi forme de unelte și podoabe. Descoperirea de la Sprenghi arată că a fost cunoscută și metalurgia bronzului. În așezarea de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe au fost găsite numai obiecte de aramă. Unele fragmente de vase arată însă că nivelul superior atinge epoca bronzului. Potrivit părerii lui D. Berciu, cultura Cernavoda a fost un factor important în geneza culturii Glina, transmițîndu-i elementele mediteraneene, printre care figurează securea de tip Veselinovo, forme de pumnale etc.[28]. Cercetătorul maghiar N. Kalicz, crede că pumnalul cu limba la mîner, armă caracteristică pentru cultura Schneckenberg, este de origine răsăriteană și se leagă cu regiunea Caucazului, iar toporul de luptă cu gaura de înmănușare verticală este considerat în parte ca un produs transilvănean, dezvoltat sub influența culturii de stepă răsăriteană. Transilvania este considerată de acest cercetător, ca al doilea mare centru al metalurgiei aramei în această perioadă, după regiunea Caucazului[29]. Numeroasele obiecte de aramă (unelte, arme) descoperite fie izolat, fie în depozite sau în așezări, ne îndreptățesc să considerăm că Transilvania, în perioada de tranziție și la începutul epocii bronzului, a fost un centru de prelucrare a aramei și a bronzului. Faptul este dovedit și de fragmentul de tipar, precum și de obiectele de aramă descoperite în așezarea de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe. Considerînd noile cercetări, evoluția acestei culturi în sud-estul Transilvaniei nu este încă definitiv lămurită. Este probabil să fi avut și în această regiune o fază timpurie (Proto-Schneckenberg), iar la geneza sa un rol activ au avut influența sudică și cea răsări-

---

[27] Documentul se află în arhiva Muzeului din Miercurea Ciuc.
[28] D. Berciu, *op. cit.*, p. 160–161.
[29] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in nordost-Ungarn*, 1968, p. 48–49, nota 317.

teană[30]. O cercetare mai sistematică în aşezarea de la Zăbala, precum şi publicarea rezultatului sondajelor de la Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe vor da mai multe lămuriri referitoare la etapele şi, în cadrul acestora, la fazele de dezvoltare ale acestei culturi. În privinţa dezvoltării tipologice a diferitelor forme de unelte, sîntem de părere că unele ca toporul cu braţele în cruce şi cuţitele au luat naştere în mediul cultural local, contribuind, fireşte, şi influenţe culturale exterioare, în primul rînd cele din sud şi răsărit.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DU TRAITEMENT DES MÉTAUX AU DÉBUT DE L'ÂGE DU BRONZE AU SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente les différents types d'outils et d'armes confectionnés en cuivre et en bronze, spécifiques des civilisations du début de l'âge du bronze en Transylvanie.

La civilisation de Bodrogkeresztur se caractérise par les outils en cuivre suivants : la hache plate, la hache à deux tranchants cruciformes et l'épingle de petites dimensions.

La hache à douille verticale, le poignard à languette et les couteaux ont commencé également à être utilisés pendant cette civilisation.

On a trouvé à Sprenghi et à Rotbav (dép. de Braşov), une épingle et une alêne en bronze, attribuées à cette civilisation.

En s'appuyant sur la découverte de Zăbala, l'auteur suppose l'existence d'une phase plus ancienne que celle de Schneckenberg A, la phase Proto-Schneckenberg.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *1, 1a, 1b,* hache en cuivre à douille verticale, de Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe ; *2, 2a,* hache plate en bronze, de Sînzieni ; *3, 4,* épingle et alêne en bronze, de Rotbav.

Fig. 2. — *1,* poignard en cuivre de Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe ; *2, 3, 3a,* fragments de moule trouvés à Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe et à Rotbav.

Fig. 3. — *1,* fragments céramiques de Sf. Gheorghe-Piatra de Veghe ; *2—7,* de Zăbala.

[30] *Istoria României,* vol. I, p. 95, 98.

FIBULELE CU SCUT DINTR-UN SINGUR FIR

DE

TIBERIU BADER

Din marea familie a fibulelor, tipul cu scut este mai puţin frecvent în întreaga Europă în comparaţie cu celelalte tipuri de fibule hallstattiene. Prin aceasta se explică faptul că, în timp ce asupra unor tipuri de fibule, cum sînt : ,,passementerie''[1], ,,Spindlersfelder''[2], ,,cu ochelari''[3], au apărut studii care s-au ocupat cu aria de răspîndire, tipologia, originea, evoluţia şi cronologia acestora, pînă în prezent un astfel de studiu despre tipul de fibulă cu scut lucrat dintr-un singur fir nu cunoaştem. Astfel, lipseşte o clasificare tipologică şi cronologică a tipului menţionat. E drept că numărul descoperirilor ce aparţin tipurilor de fibule mai sus amintite este mult mai mare decît cel cu care ne ocupăm în articolul de faţă. Pînă în prezent, din acest tip de fibulă nu se cunoştea în România nici un exemplar.

O descoperire efectuată pe teritoriul comunei Sanislău (jud. Satu Mare) a scos la lumina zilei două exemplare din acest tip de fibulă.

În comuna Sanislău, în ultimii 2-3 ani, în urma recunoaşterilor şi săpăturilor arheologice efectuate, au fost descoperite şi cercetate mai multe obiective arheologice, de o importanţă deosebită, printre care o necropolă celtică şi o necropolă hallstattiană tîrzie[4].

În anul 1968, la sud-est de comună, în apropierea satului Resighea, pe locul numit Livada, au fost scoase la suprafaţă, cu ocazia arăturilor adînci pentru plantarea pomilor fructiferi, la 50-60 cm adîncime, vestigii aparţinînd unei necropole din prima epocă a fierului. După arătură, doi elevi din Satu Mare au cules fragmentele de urnă şi oasele calcinate ajunse la suprafaţă, printre care au găsit şi două fibule interesante. Fragmentele adunate, împreună cu cele două fibule au ajuns prin achiziţie în posesia Muzeului de istorie din Satu Mare[5].

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Fibulele de tip ,,passementerie'' pe teritoriul R.P.R.*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, p. 431—442 ; J. Paulik, *Ruzicové spony zo Slovenska — Pasamenterie-fibeln in der Slowakei*, în *SlovArch*, 1959, p. 328—362.

[2] E. Sprockhoff, *Die Spindlersfelder Fibeln*, în *Marburger Studien*, 1938, p. 205 şi urm.

[3] J. Alexander, *The spectacle fibulae of Southern Europe*, în *AJA*, 1965, p. 7—23.

[4] Săpăturile executate de V. Zirra şi I. Németi.

[5] Cele două fibule au fost aduse la muzeu de doi elevi, Cs. şi I. Felényi, ele fiind reţinute şi achiziţionate.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 209—224, Bucureşti, 1970

Pe locul descoperirii fibulelor, din însărcinarea conducerii Muzeului din Satu Mare, I. Németi, directorul Muzeului din Carei a efectuat săpături de salvare pe teritoriul necropolei, descoperind doar gropi de morminte distruse aproape complet[6].

Cele două fibule absolut identice de la Sanislău sînt lucrate dintr-un singur fir de metal („einteilig") și prevăzute cu cîte un scut. La un capăt al fibulei, la picior, se găsește un disc spiralic din fir de bronz, cu secțiunea dreptunghiulară. Piciorul fibulei este format prin îndoirea de două ori a firului. Corpul fibulei începe cu un opt și continuă cu o placă aproape circulară, al cărei capăt de asemenea se termină într-un opt, format din fir de bronz, dreptunghiular în secțiune. Resortul fibulei se compune dintr-o spirală răsucită de trei ori, în continuarea căreia găsim acul lung, cu secțiunea rotundă. Acul lipsește la exemplarul al doilea, fiind rupt de plug. Menționăm că fibula în ansamblu are un profil similar cu cel al arcușului de vioară.

Placa fibulei denumită scut are suprafața ornamentată cu puncte, linii formînd benzi și mici arcuri în ghirlande, toate incizate. Liniile verticale și orizontale în benzi din mijlocul scutului formează un dreptunghi. Punctele incizate împart cîmpul scutului în trei zone alcătuind un dreptunghi în interiorul liniilor verticale și orizontale, iar la stînga și dreapta de acestea un cîmp neornamentat, cu un luciu metalic.

Cele două fibule au următoarele dimensiuni: lungimea totală 9 cm, înălțimea 1,6 cm, lungimea acului 6,3 cm, grosimea acului 0,2 cm, diametrul scutului 3,3 × 2,9 cm, diametrul discului 2,7 cm, grosimea firului de bronz la disc 0,2 × 0,1 cm, înălțimea piciorului 1,2 cm, lungimea resortului 1,4 cm (fig. 1).

Fragmentele urnelor, descoperite întîmplător sau prin sondajele efectuate, sînt lucrate exclusiv cu mîna și se pot împărți în două categorii: prima categorie a ceramicii este roșie în interior, iar în exterior are o culoare neagră lucioasă, ornamentată cu caneluri late, oblice sau orizontale. A doua categorie este lucrată din pastă bună și are culoare roșie. Pe baza cioburilor adunate se poate constata că ceramica cu suprafață neagră—lucioasă este cantitativ mult mai bogată decît cea roșie. Fragmentele aparțin probabil unor urne de tip Gáva cu gît lat și cilindric sau conic, ornamentate cu caneluri orizontale și cu corpul pîntecos, decorat pe umeri cu caneluri oblice și paralele. Menționăm că între cioburile adunate nu am găsit nici un fragment de proeminență, care în mod frecvent împodobesc urnele de tip Gáva. Fragmentele de culoare roșie aparțin unor străchini și oale[7].

Comparînd cele două fibule descoperite la Sanislău cu exemplarele de același tip din Europa Centrală, putem constata că în ceea ce privește construcția pieselor și a elementelor componente ele sînt identice, deosebindu-se una de alta doar prin dimensiuni, forma scutului sau a discului și ornamentația. Din punctul de vedere al ornamentației nu avem nici o analogie absolut perfectă pentru fibulele de la Sanislău. Analogiile apropiate pentru fibulele noastre sînt cele de la Bodrogkeresztúr, Csorva,

---

[6] Informații, I. Németi.

[7] Pentru problemele ceramicii culturii Gáva, cf. A. Mozsolics, în *ActaArch-Budapesta*, VIII, 1957, p. 121; J. Paulik, în *Sbornik Archeologiscké*, II, 1962, p. 113 și urm.; K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966; O. Trogmayer, în *ActaArch-Budapesta*, XV, 1963, p. 104—106; J. Paulik, în *Slovenského národného muzea, Historia*, LXII, 1968, p. 3—43.

Kurd, din Ungaria, Hradec, Lhota Zaborná din Cehoslovacia, Röschitz din Austria[8]. Ornamentația scuturilor de fibule descoperite în aceste localități seamănă între ele aproape la perfecție, deosebindu-se de motivistica fibulei de la Sanislău numai în ceea ce privește poziția ghirlandei

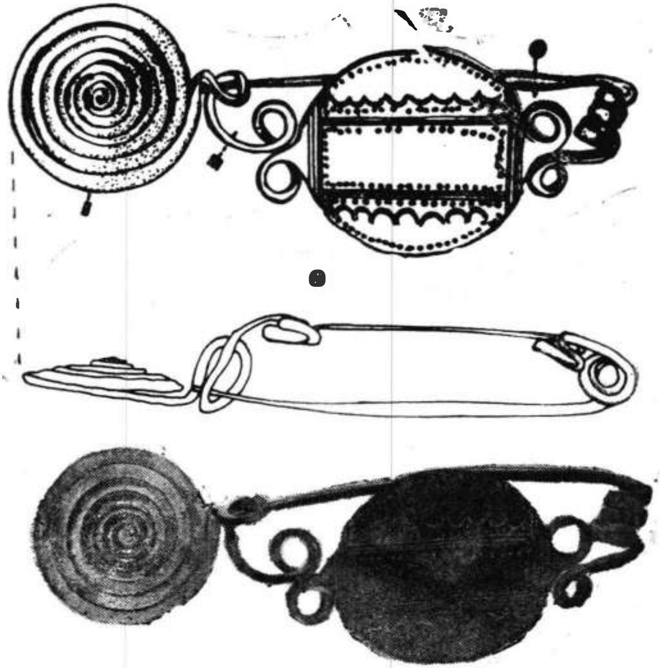

Fig. 1. — Fibulă hallstattiană descoperită la Sanislău.

față de triunghiul format din linii de benzi, căci la exemplarele de la Sanislău partea bombată a arcurilor este spre interior, adică spre triunghi, în timp ce la celelalte exemplare este spre exterior.

Deși pînă în prezent despre tipul de fibule găsite la Sanislău nu a apărut un studiu care să analizeze răspîndirea, evoluția, originea și datarea sa, unele probleme au fost însă tangențial atinse în diferite lucrări. J. Hampel, în lucrarea sa asupra epocii bronzului din Ungaria, publică două fibule cu scut dintr-un singur fir, unul de la Kurd și un alt exemplar provenit dintr-o descoperire necunoscută[9]. Paul Reinecke atrage atenția asupra faptului că nu este justificată denumirea de „fibulă de tip ungar" pentru că aceste podoabe au fost descoperite într-un număr mai mare și în alte țări[10].

K. Miske — ocupîndu-se de fibulele din epoca bronzului și prima epocă a fierului — a denumit pentru prima dată această categorie de fibulă: „fibulă cu scut"[11].

[8] Vezi catalogul localităților respective.

[9] J. Hampel, *Bronzkor,* I, 1886, Bp. pl. XXXIX/3, CCXIII/31.

[10] P. Reinecke, în *AÉ,* 1899, p. 323.

[11] K. Miske, *A hallstattkor korai és egyéb europai nevezetesebb kapcsolótűi,* în *Múzeumi és Könyvtári Értesítő,* 1910, p. 66—77.

L. Márton în lucrarea sa despre fibulele din epoca bronzului și din Hallstatt face o tipologie a pieselor descoperite pînă la acea dată, stabilind printre altele și caracteristicile principale, modul de prelucrare, răspîndire și datare a tipului de fibulă cu scut[12].

A. Rzehak publicînd fibula descoperită la Přzestavlky din Moravia, încadrează acest tip în categoria fibulelor nordice precizînd totodată raritatea lor[13]. Josef Schranil crede că acest tip s-a dezvoltat din tipul de fibulă cu pasmanterie[14]. N. Åberg a considerat acest tip de fibulă illir, el fiind cunoscut în special în Moravia, prin descoperirile izolate din Boemia și dintr-un singur depozit de la Elsterwerda[15].

O fibulă cu scut întreg făcînd parte din depozitul de la Lengyeltóti în asociația unei fibule de tip cu pasmanterie a fost publicată de Török Gyula [16].

Gero von Merhart, ocupîndu-se cu originea tipului, arată că acesta are aceeași origine teritorială cu fibula cu scut denumită de el „Achterschleifenbügelfibel", adică spațiul nord-vestic al Balcanilor [17].

O lucrare amplă despre fibulele descoperite în Italia publică I. Sundwal [18].

St. Foltiny împarte fibulele în două mari categorii : fibulele lucrate dintr-un singur fir și fibulele lucrate din două fire. Fibule cu scut de tipul celor de la Sanislău fac parte din prima categorie [19]. Fibule cu scut lucrate dintr-un singur fir au mai fost publicate în literatura străină de specialitate de R. Pittioni [20] (Innsbruck—Hötting), H. Müller-Karpe [21] (Röschitz), O. Trogmayer [22] (Csorva) etc.

W. A. v. Brunn, în lucrarea sa monumentală recent apărută, discută tipologia, evoluția și cronologia acestui tip de fibulă în cadrul fazelor stabilite de domnia-sa pentru sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului [23].

---

[12] Márton Lajos, *A magyarhoni fibulák osztályozása*, în *AÉ*, 1911, p. 329—352.

[13] A. Rzehák, *Der Bronzedepotfund von Přzestawlk in Mähren*, în *JAlt*, 1907, p. 99 și urm. Din Moravia autorul amintește un fragment de fibulă de la Drslowitz și nici un exemplar din țările vecine.

[14] J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin și Leipzig, 1928, p. 177, 184.

[15] N. Åberg, *Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie*, partea a V-a, *Mitteleuropeische Hochbronzezeit*, Stockholm, 1935, p. 59, 102. El cunoaște asemenea descoperiri și din Ungaria : Velemszentvid și Kurd.

[16] Török Gyula, *A Lengyeltótiban előkerült bronzlelet*, în *DolgSzeged*, XVI, 1940, p. 57—65. Autorul reține faptul că și în depozitul de la Kurd, cele două tipuri de fibule se găsesc în același depozit.

[17] Gero von Merhart, în *BonnJohrb*, 1942, Heft 147, p. 6.

[18] I. Sundwall, *Die älteren italienischen Fibeln*, Berlin, 1943 (Nu am putut consulta această lucrare).

[19] St. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, p. 38, 121. În ceea ce privește aria de răspîndire a acestui tip, amintește descoperirile din Ungaria, de la Bodrogkeresztúr, Kurd, Velemszentvid, Lengyeltóti, „Ungaria", precizînd că tipul este răspîndit îndeosebi în Moravia, Boemia și în Italia.

[20] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, p. 410, 460.

[21] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 103, nota 2.

[22] O. Trogmayer, *Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene*, în *ActaArch-Budapesta*, XV, 1963, p. 100, 112—113, pl. XXIX, 5—6.

[23] W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Berlin, 1968, p. 42, 48, 53, 61, 88. Această lucrare am putut-o consulta doar după redactarea și predarea la tipar a articolului de față. Cronologia tipului propusă de v. Brunn coincide în linii mari cu a noastră, diferă doar prin mici detalii.

În ceea ce priveşte denumirea tipului, arheologii au folosit diferiţi termeni. L. Márton şi K. Miske au denumit pentru prima dată acest tip ,,fibulă cu scut'' ; N. Åberg — ,,eingliedrigen illyrischen Fibel'' ; St. Foltiny — ,,Schildfibel'' ; H. Müller-Karpe — ,,einteilige Blattbügelfibel'' ; J. Paulik — ,,eingliedrige Fibel mit verbreutertem Bügel'' ; iar O. Tragmayer— ,,Bronzefibel mit schildförmigen Rücken'' şi ,,Bronzefibel mit schildförmigem Mittelteil'' ; în sfîrşit A. W. v. Brunn — ,,Blattbügelfibel''.

Ţinînd seama de faptul că fibula este lucrată dintr-un singur fir şi are un scut, credem că se poate accepta parţial denumirea dată de J. Paulik. Denumirea simplă de fibulă cu scut (,,Schildfibel'') ar fi incompletă şi nepotrivită pentru că, în afară de acest tip mai prezintă scut şi alte tipuri, de pildă ,,Spindlersfelder'', lucrat din două fire. Avînd în vedere că acest tip de fibulă este bine reprezentat la Sanislău, prin două exemplare caracteristice şi bine păstrate, la care se mai adaugă şi contextul arheologic sigur — provenienţa dintr-o necropolă, aşa-numită de tip Gáva, deşi localitatea este periferică faţă de aria de răspîndire a tipului şi exemplarele noastre se plasează din punct de vedere tipologic şi cronologic, la sfîrşitul seriei evolutive, propunem *să fie denumit* acest tip de fibulă în felul următor : ***fibulă cu scut dintr-un singur fir de tip Sanislău***, sau pe scurt : ***fibulă de tip Sanislău*** (***eingliedrige Schildfibel Sanislău-Typ***).

În ceea ce priveşte procedeul de realizare a acestor tipuri de fibule, ele au fost făcute dintr-un singur fir de bronz, cu secţiune dreptunghiulară, cu acul rotund şi cu corpul lat, în formă de frunză circulară. Se pare că procesul de producere a fibulei a început cu realizarea corpului prin ciocănirea fină a firului de bronz pînă ce a căpătat forma definitivă, apoi a urmat răsucirea firului pentru cele două opturi, piciorul, discul şi în cele din urmă ascuţirea vîrfului acului.

Din punct de vedere al formei scutului, în cadrul acestui tip de fibulă se pot distinge două variante, iar după decor, mai multe subvariante :

Varianta A. Fibule cu scut oval-alungit în formă de frunză (Blattbügelfibeln).

a. Scutul este ornamentat cu linii formînd în mijlocul cîmpului ornamental un dreptunghi (Lengyeltóti).

a_1. În mijlocul scutului este redat un dreptunghi format din benzi, însoţite de puncte şi de două ghirlande de arcuri (Velemszentvid, Kurd, Csorva, Hradec, Lhota Zaborná, Röschitz).

b. Scutul este ornamentat în mijloc cu linii arcuite şi linii mici paralele, la margini (Přestavlky).

b_1. Acul este decorat cu linii uşor arcuite şi cu linii paralele (Badacsony-Köbölkút).

Varianta B. Fibule cu scut oval-circular.

a. Scutul acestei subvariante este ornamentat ca varianta A/a_1 (Sanislău, Bodrogkeresztúr).

b. Pe scut, la mijloc, găsim o formă geometrică, biconcavă, realizată prin benzi de linii sau prin puncte ştanţate (Egyek, Látókép, ,,Ungaria'', Velky Blh) (fig. 2).

Variantele Aa-a_1, Ab-b_1, Ba sînt prevăzute la picior cu discuri mici, iar varianta Bb cu un disc mare.

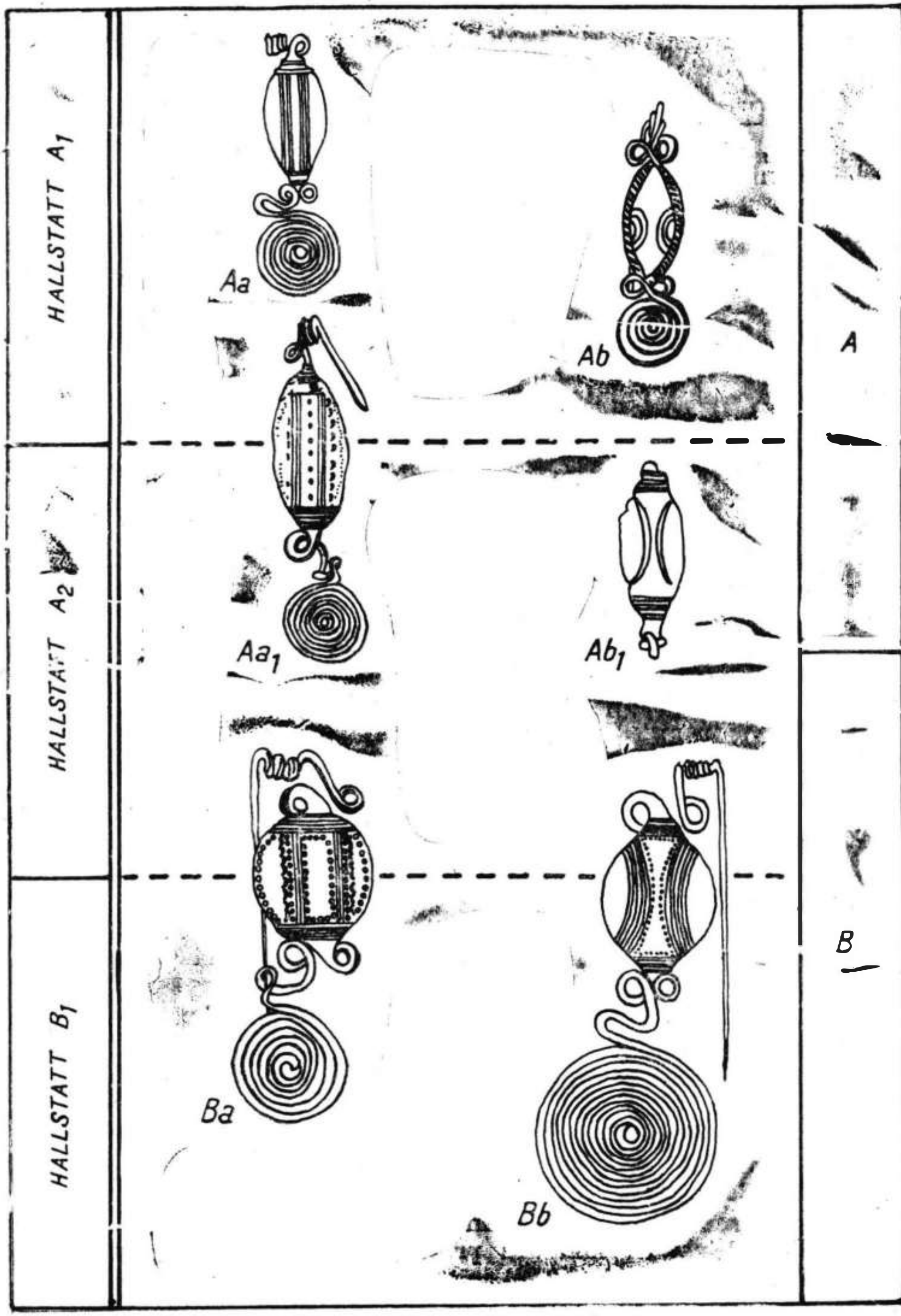

Fig. 2. — Schița evolutivă a fibulei cu scut dintr-un singur fir.

Decorul de pe scutul fibulelor de acest tip descoperite pînă în prezent în Europa Centrală se poate grupa tipologic în două grupe :

— În mijlocul zonei ornamentate a scutului primei variante este redat un dreptunghi format din benzi de linii, încadrat de puncte și de două ghirlande cu arcuri incizate. Acest ornament poate fi găsit pe fibulele de la Sanislău, Bodrogkeresztúr, Kurd, Velemszentvid, Hradec, Lhota Zaborná, Csorva, Röschitz.

— Pe scutul celei de-a doua variante, la mijloc, găsim un motiv ornamental ce redă o formă geometrică, biconcavă, incizată prin benzi de linii sau puncte ştanţate. În acest fel sînt decorate fibulele de la Egyek, Látókép, ,,Ungaria'', Drslavice (nr. 1), Přzestavlky, Velky Blh.

Se pare că prima variantă reprezenta ornamentaţia iniţială a tipului, iar decorul variantei a doua a fost probabil inspirat din ornamentaţia de tip ,,Spindlersfelder'' [24].

Decorul acestor fibule se caracterizează prin armonia compoziţiei decorative. Caracterul motivelor şi al organizării lor în benzi formate din linii şi puncte incizate, însoţite de două sau patru ghirlande de arcuri concepute în stil geometric, reprezintă, evident, o îndepărtare de la o expresie realistă. Motivele de pe aceste fibule sînt independente, unitar organizate, ceea ce se manifestă în primul rînd prin realizarea simetriei, prin repetarea formelor etc. Credem că motivistica fibulelor are în primul rînd un rol predominant decorativ şi mai puţin se poate lega în mod concret de anumite fenomene sociale sau religioase, deşi forma circulară a scutului ne îndreptăţeşte să facem legătura cu expresia geometrică a simbolului solar, atît de bine cunoscut în epoca bronzului.

În ceea ce priveşte tehnica decorului, motivele realizate prin incizii fine au fost gravate cu un obiect ascuţit. În timp ce în epoca bronzului există o unitate indisolubilă în ceea ce priveşte repertoriul de motive şi tehnica gravării cu care sînt decorate obiectele de metal şi vasele fine [25], la începutul epocii fierului ornamentaţia ceramicii primeşte un alt caracter, predominînd canelurile late, dar obiectele de metal sînt în continuare decorate cu incizii sau excizii fine. Aşadar, ornamentaţia fibulelor cu scut, executată cu mult gust artistic, este o creaţie originală a meşterilor din prima perioadă a epocii fierului.

Analizînd catalogul descoperirilor fibulelor de tip cu scut dintr-un singur fir, reiese că acest tip îşi are aria de răspîndire principală în Europa Centrală, ajungînd la vest pînă în Italia, la est în Transilvania, iar la sud, probabil, pînă în Grecia. În această mare arie de răspîndire, tipul este frecvent în Moravia, Boemia, Slovacia, în Transilvania şi în nord-estul Ungariei. Din aria de răspîndire a tipului mai reiese şi faptul că nu există o zonă unde numărul descoperirilor ar fi mai concentrat, ceea ce îngreuiază stabilirea locului de origine a acestui tip de fibulă. Totuşi, luînd în considerare densitatea descoperirilor, se poate presupune că este o fibulă locală specifică regiunii Europei Centrale, care probabil s-a format în spaţiul carpato-dunărean, în estul Slovaciei, nord-estul Ungariei şi nord-vestul României (fig. 3).

---

[24] E. Sprockhoff, *op. cit.*, pl. 1.

[25] R. Florescu, *Arta pe teritoriul României din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al VI-lea*, în *Istoria artelor plastice în România*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 58–63.

Toți arheologii care s-au ocupat cu evoluția fibulelor dintr-un singur fir, derivă această categorie dintr-o fibulă simplă în formă de arcuș de vioară cu disc la picior [26]. Din acest tip de fibulă au fost derivate și tipurile cum sînt cel cu „passementerie" în formă de harfă și cel cu opturi[27].

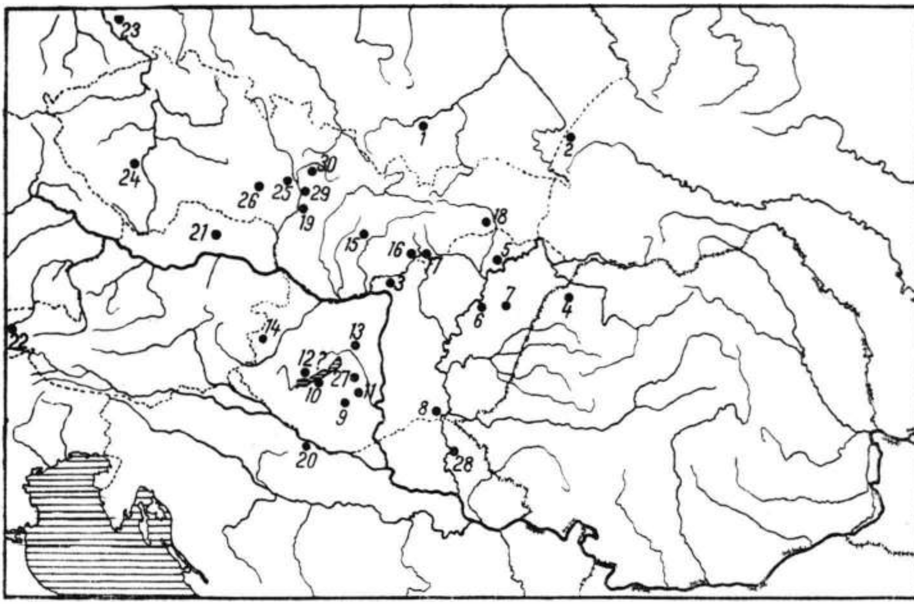

Fig. 3. — Aria de răspîndire a fibulei cu scut dintr-un singur fir în Europa Centrală:

1. Pleszowa; 2. Niedzielska; 3. Érsekvadkert; 4. Sanislău; 5. Bodrogkeresztúr; 6. Egyek; 7. Látókép; 8. Csorva; 9. Kurd; 10. Lengyeltóti; 11. Gyönk; 12. Badacsony-Köbölkut; 13. Sághegy; 14. Velemszentvid; 15. Hradec; 16. Madačky; 17; Velky Bih; 18. Jasova; 19. Drslavice; 20. Dalj; 21. Röschitz; 22. Innsbruck-Hötting; 23. Elsterwerda; 24. Lhota Záborna; 25. Nepašice; 26. Obřany; 27. Felsönyék; 28. Novi-Becej; 29. Slazovice; 30. Přzestavlky

Fibula de tip cu scut dintr-un singur fir are o evoluție destul de lungă și se pare că se dezvoltă tot din fibula de tip în formă de arcul de vioară, cu disc la picior, „Violinbogenfibel" simplu, la care pe parcurs se adaugă cele două opturi. Corpul din fir prin ciocănire transformat în placă, la început are o formă de frunză ascuțită, lărgindu-se treptat pînă ce unele exemplare primesc o formă apropiată circulară (fig. 2.). Între cele două forme nu este o diferență mare de timp, totuși se poate presupune că cele alungite sînt mai vechi [28].

Acest „scut" sau placă în formă de frunză mai apare pe fibulele de tip „Spindlersfelder", „passementerie" și de tip cu harfă. Dintre acestea, tipul nostru se poate pune în conexiune, în înrudire, cu cel de tip „Spindlersfelder".

Comparînd fibula cu scut dintr-un singur fir („einteilige Schildfibel") cu fibula de tip „Spindlersfelder" realizată din două fire, se pot constata mai multe deosebiri și asemănări. Deosebirile sînt: cea de tip „Spindlersfelder" este executată din două fire („zweiteilige"); concepția moti-

[26] L. Márton, *art. cit.*, p. 335; N. Åberg, *op. cit.*, p. 55 și urm.; G. V. Merhart, *op. cit.*, p. 6.
[27] St. Foltiny, *op. cit.*, p. 37.
[28] L. Márton, *art. cit.*, p. 339.

visticii este diferită faţă de varianta I a decorului tipului cu scut dintr-un singur fir. Motivul cu arcuri în ghirlande, specific pentru fibula cu scut dintr-un singur fir apare rar pe scutul fibulelor de tip „Spindlersfelder"[29]. Asemănările constau în forma generală a fibulelor, caracteristică pentru ambele tipuri, prin scut, disc, resort. Ornamentaţia fibulelor cu scut din cea de-a doua grupă este caracteristică tipului „Spindlersfelder". Se poate presupune că este vorba de o influenţă reciprocă, tipul „Spindlersfelder" împrumutînd tipului dintr-un singur fir motivul biconcav, iar tipul cu scut dintr-un singur fir arcurile în ghirlande. Acest fapt duce la concluzia că cele două tipuri de fibulă sînt cel puţin parţial contemporane.

Unele fibule cu scut lucrate dintr-un singur fir au fost găsite împreună cu fibulele de tipul „pasmanterie" (Kurd, Lengyeltóti), ceea ce dovedeşte contemporaneitatea parţială a celor două tipuri de fibule. Scutul, un element important din punct de vedere tipologic, în unele cazuri apare şi la fibulele de tip „pasmanterie". Se poate presupune că folosirea scutului la fibula de tip „pasmanterie" a fost influenţată de cea cu scut dintr-un singur fir. La aceasta se mai adaugă şi faptul că ambele tipuri fac parte din categoria fibulelor lucrate dintr-un singur fir.

Concepţia ornamentaţiei scuturilor fibulelor de tip „pasmanterie" seamănă mai mult cu ornamentaţia variantei a doua a tipului nostru. Arheologul slovac J. Paulik merge mai departe, sugerînd o derivare a fibulei de tip „pasmanterie" din fibula cu scut dintr-un singur fir, de tip Sanislău[30].

Din punct de vedere cronologic fibula cu scut dintr-un singur fir de bronz, de tip Sanislău, a fost unanim datată de specialişti la începutul primei epoci a fierului, cu excepţia unor mici deosebiri numai în ceea ce priveşte datarea mai precisă, mai nuanţată.

Paul Reinecke datează acest tip de fibulă, în prima sa cronologie, în bronz IV — faza veche [31].

L. Márton ajunge la concluzia că în ceea ce priveşte forma oval-alungită sau circulară a scutului, deşi nu prezintă o diferenţă de tip din punct de vedere al evoluţiei, exemplarele alungite sînt mai vechi. Pe baza exemplarului de la Röschitz şi a depozitului de la Přzestavlky, el consideră că tipul nu este cunoscut în bronz IV, fiind folosit în Hallstatt [32].

J. Schranil datat acest tip de fibulă în „jüngere Bronzezeit", N. Åberg datează fibulele cu scut de la Elsterwerda, Velem, Kurd, Přzestavlky, Drslavice, Sazovice în perioada a III-a a bronzului, cele de la Látókép şi din „Ungaria" în perioada a IV-a, iar altele în perioada a V-a. J. Sundwal a datat acest tip de fibulă în secolele IX–VIII î.e.n.[33]. R. Pittioni încadrează exemplarul de la Innsbruck-Hötting, care probabil aparţine tipului nostru, în grupa Hötting-Morzg ce aparţine Hallstattului A.

St. Foltiny susţine că tipul aparţine epocii fierului timpuriu dezvoltat şi este de părere că datarea lui Sundwal este valabilă pentru exemplarele din Ungaria, adică secolele IX — VIII î.e.n. [34].

H. Müller-Karpe datează fibula cu scut dintr-un singur fir de la Röschitz în „ältere Urnenfelderzeit" faza „Grossmugl", din Hallstatt

---

[29] E. Sprockhoff, *op. cit.*, pl. 88 (6, Sweint, 7, Slatenice, 36 Breslau).
[30] J. Paulik, *art. cit.*, p. 353.
[31] P. Reinecke, *op. cit.*, p. 323.
[32] L. Márton, *art. cit.*, p. 339.
[33] I. Sundwal, *op. cit.*, p. 38.
[34] St. Foltiny, *op. cit.*, p. 38.

A [35]. Fr. Holste încadrează unele depozite care conţin acest tip de fibule în orizontul B al culturii (Egyek din Ungaria şi Obřany din Moravia) [36]. J. Paulik este de părere că acest „Formenkreis" aparţine perioadei vechi a Hallstattului [37].

O. Trogmayer susţine că fibula de la Csorva este contemporană cu fibulele de tip „Spindlersfelder" datate unanim de arheologi în Hallstatt A. Deşi el nu datează direct fibula de la Csorva, în mod indirect, prin datarea necropolei, piesa aparţine Hallstattului A eventual începutului perioadei B [38]. E. Patek susţine de asemenea, datarea timpurie a acestui tip de fibulă [39]. W. A. v. Brunn datează depozitele de la Cincu, Kurd, Lengyeltóti în faza a 2-a (Kisapát-Lengyeltóti) — Hallstatt A_1, Badacsony-Köbölkút, Bodrogkeresztúr, în faza a 3-a (Jászkarajenö-Uzsavölgy) — Hallstatt A_2, Egyek-Kendertag în faza a 4-a (Rohod-Szentes) — Hallstatt B_1 [40].

Din cele mai sus arătate reiese că pentru varianta cu scutul ovalalungit cercetătorii H. Müller-Karpe, R. Pittioni, W. A. v. Brunn, O. Trogmayer, E. Patek, pledează pentru o datare la începutul primei epoci a fierului (Hallstatt A), iar alţii, cum sînt Sundwal şi Foltiny, propun o datare mai mult în Hallstatt B, iar după N. Åberg şi F. Holste acest tip a avut o evoluţie mai îndelungată. Cît despre cea de-a doua variantă cu scutul aproape circular cum sînt exemplarele de la Sanislău, H. Müller-Karpe, W. A. v. Brunn şi alţii consideră că se datează în Hallstatt A_2.

Analizînd împrejurările descoperirii şi contextul arheologic în care au fost descoperite fibulele cu scut dintr-un singur fir — necropolă, depozit sau izolat — am ajuns la concluzia că varianta primă a acestui tip de fibulă apare în Hallstatt A_1 iar cea de-a doua variantă în Hallstatt A_2 şi se menţine pînă în Hallstatt B.

Pe baza depozitelor de bronzuri bine datate s-ar putea data şi piesele izolate, comparîndu-le cu cele provenite din depozite. Astfel, am putea data următoarele exemplare, provenite din depozite, necropolă, aşezări şi din descoperiri izolate:

Hallstatt A_1	Hallstatt A_2	Hallstatt B_1
Csorva	Badacsony-Köbölkút	Egyek-Kendretag
Drslavice	Bodrogkeresztúr	Dalja
Felsőnyék	Sanislău	Érsekvadkert
Hradec	Zabno	Látókép
Innsbruck-Hötting		Madačky
Kurd		Niedzieliska
Lengyeltóti		Obřany
Lhota Zaborná		„Ungaria"
Novi Becej		Valea-Rusului

[35] H. Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 103.
[36] F. Holste, *Chronologie...*, p. 12.
[37] J. Paulik, *art. cit.*, p. 353.
[38] O. Trogmayer, *op. cit.*, p. 112—113.
[39] E. Patek, *op. cit.*, p. 87.
[40] W. A. v.Brunn, *Zur Nordwestgrenze der Lausitzer Kultur*, în *PZ*, 1960, 1/2, p. 72—89; idem, în *PZ*, 1960, 3/4, p. 320—332; idem, *Verzeichnis der im Kapitel... erwähnten Hortfunde aus dem mittleren Donaugebiet und Karpatenbecken unter Angabe der Zeitstufen* (ms. consultat prin amabilitatea prof. K. Horedt); vezi şi nota 23.

Hallstatt A_1	Hallstatt A_2	Hallstatt B_1
Plestowa (Nowa-Huta)		Velky Blh
Přzestavlky		
Röschitz		
Sazovice		
Sághegy		
Velemszentvid		

Fibulele care au fost descoperite în așezări sau în necropolă se pot încadra și din punct de vedere cultural. Într-o necropolă aparținînd culturii Gáva au fost găsite fibulele de la Csorva (grupa Csorva) și de la Sanislău. În aria de răspîndire a culturii Gáva au mai fost descoperite exemplarele de la Bodrogkeresztúr, Egyek și Látókép. Fibula descoperită în necropola Lhota Zaborná, aparține tipului Milaveč, faza nouă, cea de la Nepasice culturii sileziene, iar de la Obřany, culturii Podolik, datate de arheologii cehi și slovaci în Hallstatt A-B[41]. Descoperirea de la Innsbruck-Hötting este încadrată în grupa Hötting-Morzg, iar cea de la Röschitz în Grossmugl, ambele datate în Hallstatt A.

O ultimă problemă ar fi semnificația socială legată de acest tip de fibulă. Desigur prezența și frecvența lor în mediul hallstattian timpuriu este o expresie a creșterii bogăției, ele fiind purtate mai ales de o pătură socială mai înstărită [42].

Catalogul fibulelor cu scut dintr-un singur fir

AUSTRIA

1. *Röschitz*, Austria de jos, descoperire izolată (?), piesă fragmentară; s-a păstrat doar scutul în formă de frunză ornamentată (varianta I), cele două opturi și discul. *Jahrbuch der Zentralkomm.*, N.F.1. 1903, pl. 1; M. Hörnes, *Die älteste Bronzezeit*, pl. 1/8; L. Márton, în *AÉ*, XXXI, 1911, p. 339; H. Müller-Karpe, *Chronologie*, p. 103, nota 2, fig. 27/5.
2. *Innsbruck-Hötting*, Tirol, piesă fragmentară; s-au păstrat scutul și discul. Grupa Hötting-Morzg.
   G. Kyrle, în *WPZ*, 1934, fig. 6; R. Pittioni, *Urgeschichte*, p. 460, fig. 325.

R. S. CEHOSLOVACĂ

1. *Drslavice*, Moravia, depozit, două exemplare fragmentare; s-au păstrat scuturile ovale, în formă de frunză, unul ornamentat cu linii în benzi, al doilea cu benzi hașurate, verticale, și cu două ghirlande de arcuri.
   I. Kucerna, *Pravěk ustředni list pro praehistorii a antropologii zeni českych*, Kojetin, 2, 1904, pl. 5; N. Åberg, *Chronologie*, V, Stockholm, 1935, p. 58, fig. 104—105; idem, *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*, 1936, p. 14, 23; E. Sprockhoff, în *Marburger Studien*, *Merhart Festschrift*, 1938, p. 227, pl. 86; Fr. Holste, *Zur Chronologie*, pl. 5, nota 40.

---

[41] Jiři Řihovský, *Problematika podolské kultury*, în *AR*, 1960, p. 236; idem, în *PA*, 1966, p. 534; J. Bouzek, *Bemerkungen zur slowakischen Bronzezeit*, în *Musaica*, V, 1965, p. 15; M. Dusek, *Zur Fragen der Urgeschichte, entw. der Südslowakei*, în *Študijné Zvesti*, VI, 1961, p. 81; J. Paulik, în *AR*, 1962, p. 327—328, J. Řihovský, în *PA*, 1966, p. 459—534.

[42] M. Petrescu-Dîmbovița, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, p. 439—440.

2. *Hradec*, Slovacia, raionul Prieridza, descoperire izolată (?), piesă fragmentară; lipsește doar discul; scutul este în formă de frunză ornamentată (varianta I). Lungimea 105 mm.
J. Filip, *Slovensko v Praveku*, Bratislava, fig. 10/8; J. Paulik, în *SlovArch*, 7, 1959, p. 353 (figura); idem, în *Študijné Zvesti*, 15, 1965, p. 68.
3. *Jasova*, Slovacia, raionul Moldova nad Bodron, descoperire izolată; piesă fragmentară; s-a păstrat doar scutul oval, ornamentat; stare de conservare slabă.
J. Filip, *op. cit.*, p. 117, pl. XXXIX/7; J. Paulik, în *Študijné Zvesti*, 15, Nitra, 1965, p. 68.
4. *Lhota Zaborná*, Boemia, necropolă; piesă fragmentară, lipsește discul și un opt; scutul în formă de frunză, ornamentat (varianta I).
J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin-Leipzig, 1928, p. 184, pl. XXXIII/36.
5. *Madačky*, Slovacia, raionul Lučenèc; depozit(?), piesă fragmentară; lipsește acul; scutul oval, ornamentat.
F. Kubinyi, *Magyarországon talált kő és bronzkori régiségek*, în *ArchKözl*, II, 1861, p. 90, Képatlasz, pl. VII/25; P. Reinecke, în *AÉ*, 1899, p. 323, pl. 323, pl. III/14; L. Márton, *Nógrád vármegye őskora*, în *Magyarország vármegyéi és városai*, p. 328; L. Márton, în *AÉ*, 1911, p. 339, pl. I, fig. 11; J. Eisner, *op. cit.*, p. 128; E. Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit*, Berlin, 1930, nota 57; V. Budinsky-Krička, *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, în *Slovenské dejiny*, I, Bratislava, 1947, planșa VIII, p. 248; G. Balaša, *Praveké osidlenie stredného Slovenska*, Martin, 1966, p. 57; J. Paulik, în *Študijné Zvesty*, 15, 1965, Nitra, p. 61, 82.
6. *Nepașice*, Boemia, Moravia (?), cimitir, atribuit culturii sileziene.
J. Schranil, *op. cit.*, p. 177.
7. *Obřany*, Moravia, necropolă, exemplar întreg, dar deformat; scutul alungit este ornamentat pe margine cu linii de puncte incizate.
J. Hladík, *Praehistorické hradisko u Obřan*, în *Annales Musei Franc.*, Brünn, 1898, p. 103; J. Filip, *Popelnicova pole a počatky železne doby v Čechech — Die Urnenfelder und die Anfänge der Eisenzeit in Böhmen*, Praga, 1937, p. 121, fig. 71, p. 150; Fr. Holste, *Zur Chronologie*, pl. 31/1, nota 76; J. Říhovský, *Problematika podolské kultury*, în *AR*, 1960, p. 229, fig. 88/3.
8. *Přzestavlky*, Moravia, depozit; un exemplar întreg și unul fragmentar; scuturile au formă oval-alungită, ornamentate cu arcuri în ghirlande realizate din puncte incizate; exemplarul întreg cu două arcuri formate din benzi de linii.
A. Rzehak, *Der Bronzedepotfund von Przestawlk in Mähren*, în *Jahrbuch für Altertumskunde*, 1, 1907, pl. IV/2; G. von Merhart, *Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens*, în *BonnJahrb*, 1942, 147, p. 6; J. Schranil, *op. cit.*, p. 177; N. Åberg, *Chronologie*, V, 1935, Stockholm, p. 58, fig. 103.
9. *Sazovice*, Moravia, depozit.
Časopis Muz. Spolku v Olomouci, vol. 15, 1898, p. 3; N. Åberg, *Chronologie*, V, 1935, Stockholm, p. 58.

10. *Velky Blh*, Slovacia, raionul Rimavska Sobota, depozit; două exemplare întregi, cu scut ornamentat cu două arcuri formate din benzi de linii.
J. Paulik, în *Študijné Zvesti*, p. 68, 84, pl. VII/3—4.

R. D. GERMANĂ

1. *Elsterwerda*, Saxonia, depozit.
Nachrichten, 1892, p. 52; N. Åberg, *op. cit.*, p. 58.

R. S. F. IUGOSLAVIA

1. *Dalj*, Hrvatska, piesă găsită în urnă, fragmentară; s-au păstrat, scutul oval ornamentat cu puncte în excizii formînd două arcuri opuse şi opturile cu secţiune dreptunghiulară.
S. Gallus — T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier âge du fer et leurs relations avec l'Eurasie*, Budapesta, 1939, pl. XXXVIII/12.
2. *Novi-Becej*, Vojvodina, depozit, exemplar întreg.
Rad vojvodanska Museja, 4, 1955, 49, pl. 4/3.

R. P. POLONĂ

1. *Pleszowa* (Nowa-Huta), necropolă, cultura Lausitz (c. lusaciană); piesă întreagă; ornamentată cu un rînd de cercuri mici în mijlocul scutului.
E. Rook, *Zabytki Kultury Łuzyckiej z Pleszowa (Nowa-Huta) z Badan w Latach 1954—1955*, în *Materiali Archaeologiczne*, II, 1960, p. 193, fig. 10.
2. *Zabno*, raionul Dabrowa Tarnowska, descoperire izolată; exemplar întreg, ornamentat.
W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Berlin, 1968, p. 48, nota 7, fig. 6/11. Bibliografia dată de autor este greşită (*Dawna Kultura*, 3, 1956, fig. 306).

R. S. ROMÂNIA

1. *Sanislău*, Transilvania, jud. Satu Mare; exemplar întreg şi altul fragmentar; necropolă; cultura Gáva; scut circular, ornamentat.

R. P. UNGARĂ

1. *Badacsony-Köbölkút*, Transdanubia, jud. Zala; piesă fragmentară; s-a păstrat scutul oval-alungit, ornamentat cu linii incizate.
A. Mozsolics, *AÉ*, 76, 1949, pl. 22—26; inf. M. Rusu.
2. *Bodrogkeresztúr*, nordul Ungariei, jud. Zemplén; depozit; piesă fragmentară, s-a păstrat doar scutul circular, ornamentat cu linii, puncte şi cu două ghirlande de arcuri incizate.
L. Márton, în *AÉ*, XXXI, 1911, p. 339; St. Foltiny, *Chronologie*, p. 38, pl. 23/5.
3. *Csorva*, sudul Ungariei, jud. Csongrád, descoperire izolată de pe teritoriul unei necropole de tip Gáva (grupa Csorva); exemplar fragmentar, s-au păstrat scutul oval, ornamentat cu linii, puncte şi cu două ghirlande de arcuri şi resortul cu o parte din ac.
O. Trogmayer, în *ActaArch — Budapesta*, XV, 1963, p. 100, 112, 113, pl. XXIX, 5, 6.
4. *Egyek-Kendertag*, estul Ungariei, jud. Hajdu-Bihar; depozit; piesă întreagă, scutul oval, ornamentat cu puncte în formă de două arcuri şi cu linii în două benzi la cele două capete ale scutului.

A Debreceni Múzeum Évkönyve, 31, 1935, p. 57, fig. 18—19; H. Müller-Karpe, *Chronologie*, p. 127, nota 3; Fr. Holste, *Zur Chronologie* pl. 24, nota 63.

5. *Érsekvadkert*, nordul Ungariei, jud. Nógrád, depozit întreg, piesă cu scutul oval, ornamentat cu două arcuri.
   Archeologische Funde in Ungarn, Budapesta, 1956, p. 120—121.
6. *Felsőnyék*, Transdanubia, jud. Tolna, descoperire izolată, exemplar întreg cu scutul oval-alungit, ornamentat.
   Vezető a szekszárdi Balogh Ádam Múzeum kiálításaiban, Szekszárd, 1965, p. 25—26, 89.
7. *Gyönk*, Transdanubia, jud. Tolna, exemplarul nepublicat.
   H. Müller-Karpe, *Chronologie*, p. 103, nota 2 (după schiţa lui Fr. Holste).
8. *Kurd*, Transdanubia, jud. Tolna, depozit, exemplar fragmentar, lipseşte doar acul, scutul are o formă ovală, ornamentat cu linii, puncte şi două ghirlande de arcuri incizate.
   J. Hampel, *Három dunántúli bronzlelet*, în *AÉ*, XV, 1895, p. 97—115, pl. IV, 31, 32; N. Åberg, *Chronologie*, p. 58; J. Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CCXIII/31; L. Márton, în *AÉ*, XXXI, 1911, p. 339, H. Müller-Karpe, *Chronologie...*, p. 103, nota 2; St. Foltiny, *Chronologie*, p. 38, pl. 20/6; E. Patek, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapesta, 1968, p. 87.
9. *Látókép*, estul Ungariei, jud. Hajdu, depozit; piesă fragmentară, s-au păstrat scutul ornamentat şi resortul.
   Jelentés, 1926, pl. 4—5; N. Åberg, *Chronologie*, V, p. 102, fig. 178.
10. *Lengyeltóti*, Transdanubia, jud. Somogy, depozit; exemplar întreg, scutul oval-alungit, ornamentat cu linii incizate.
    G. Török, *A Lengyeltótiban előkerült bronzlelet*, în *DolgSzeged*, XVI, 1940, pl. I/7; St. Foltiny, *Chronologie*, p. 38; E. Patek, *op. cit.*, p. 87.
11. *Sághegy*, Transdanubia, jud. Fejér, descoperire izolată (?); exemplar fragmentar, s-a păstrat doar scutul oval neornamentat.
    E. Patek, *op. cit.*, p. 87, pl. X/1, XXVIII/4.
12. Fără locul de descoperire; („Ungaria"); exemplar fragmentar, lipseşte resortul şi acul. Cu disc mare, scutul oval, ornamentat cu linii şi puncte dispuse în două arcuri şi două benzi la cele două capete ale scutului.
    J. Hampel, *Bronzkor*, I, Budapesta, 1886, pl. XXXIX, 3; St. Foltiny, *Chronologie...*, p. 38, pl. 21/3.
13. *Velemszentvid*, Transdanubia, jud. Vasmegye, aşezare; exemplar întreg, scutul oval, ornamentat cu linii, puncte şi cu două ghirlande de arcuri.
    K. Miske, *A velemszentvidi őstelep*, Viena, 1907, pl. 39/14; L. Márton, în *AÉ*, 1911, XXXI, p. 339, pl. I/10; St. Foltiny, *Chronologie...*, p. 38; N. Åberg, *Chronologie...*, V, p. 58; E. Patek, *op. cit.*, p. 87.

U.R.S.S.

1. *Niedzielska* (Lvov), Ucraina de vest, depozit; exemplar fragmentar.
   T. Sulimirski, în *Swiatowit*, XVI, 1936/37, p. 256, fig. 3, pl. II/6, M. Gimbutas, *Bronze age cultures in Central and Eastern Europe*, Haga, p. 151, fig. 115/12.

2. *Valea-Rusului*, R. S. S. Moldovenească, depozit; exemplar întreg, ornamentat, scutul este oval.
SA, N.F., 1957, 3, p. 243, fig. 1, 7.

FIBULES À BOUCLIER, TRAVAILLÉES DANS UN SEUL FIL («EINGLIEDRIGE SCHILDFIBELN»)

RÉSUMÉ

Dans la commune de Sanislău, près du village de Resighea, on a découvert en 1968, avec des fragments d'urnes provenant d'une nécropole, deux fibules en bronze travaillées dans un seul fil en métal.

Etant donné qu'aucune étude concernant ce type de fibule n'a été publiée jusqu'à présent, l'auteur discute, en marge de la découverte faite à Sanislău, la classification typologique, chronologique, l'origine, l'évolution et le processus de production du type mentionné.

Les deux fibules à bouclier, pied, disque en spirale, deux ornements en forme de huit, ressort et épingle sont travaillées dans un seul fil en métal.

Selon l'ornementation du bouclier des fibules découvertes jusqu'à présent, on distingue, du point de vue typologique, deux catégories:

— Au milieu de la zone ornementale du bouclier de la première variante, on trouve un rectangle formé de lignes en bandes accompagnées de points et deux guirlandes d'arcs incisés (Sanislău, Bodrogkeresztúr, Kurd, Velemszentvid, Hradec, Lhota Zaborná).

— Au milieu du bouclier de la deuxième variante, on observe une ornementation de forme géométrique, biconcave, formée de bandes de lignes, accompagnées de points imprimés ou groupés en lignes, incisés ou excisés (Egyek, Látókép, «Hongrie», Drslavice — n°1 — Přzestavlky, Velky Blh).

Il paraît que c'est la première variante qui constitue l'ornementation initiale du type, le décor de la seconde variante puisant probablement son inspiration dans l'ornementation des fibules de type « Spindlersfelder ».

D'après la forme du bouclier, on distingue, dans le cadre de ce type de fibule, deux variantes tandis que, selon le décor, on observe plusieurs variantes:

Variante A. Fibules à bouclier en forme de feuille (Blattbügelfibeln).

a) Le bouclier est ornementé de lignes formant au milieu du champ un rectangle (Lengyeltóti).

a_1) Au milieu du bouclier il y a un rectangle formé de bandes de lignes, de points et deux guirlandes d'arcs (Velemszentvid, Kurd, Csorva, Hradec, Lhota Zaborná, Röschitz).

b) Le bouclier est ornementé, au milieu, de lignes arquées et de petites lignes parallèles (Přzestavlky).

b_1) Le bouclier est décoré de lignes légèrement arquées et de lignes parallèles (Badacsony-Köbölkút).

Variante B. Fibules à bouclier ovale ou ovale-circulaire.

a) Le bouclier est ornementé comme dans le cas de la variante Aa_1 (Sanislău, Bodrogkeresztúr).

b) Au milieu du bouclier se trouve une ornementation géométrique, biconcave, formée de bandes de lignes ou de points imprimés (Egyek, Látókép, «Hongrie», Velky Blh — fig. 2).

L'aire de diffusion de ce type de fibule comprend d'abord l'Europe Centrale, s'étendant à l'ouest jusqu'en Italie, à l'est en Transylvanie et au sud probablement, jusqu'en Grèce, les fibules ayant été plus fréquemment rencontrées en Moravie, Bohême, Slovaquie. On peut supposér qu'il s'agit d'une fibule locale de la zone centrale européenne, qui s'est formée, selon toute probabilité, dans l'espace carpato-danubien, à l'est de la Slovaquie, au nord-est de la Hongrie et au nord-ouest de la Roumanie.

La fibule à bouclier travaillée dans un seul fil présenté une évolution d'assez longue durée, provenant, paraît-il, de la fibule de type en forme d'archet de violon ; ce type présente un disque au pied, sur lequel apparaissent plus tard les deux ornements en forme de huit.

Du point de vue chronologique, la première variante de la fibule à bouclier, travaillée dans un seul fil en bronze, de type Sanislău, apparaît au Hallstatt A_1, tandis que la deuxième variante apparaît au Hallstatt B_2 et se maintient jusq'au Hallstatt B_1.

L'auteur propose pour ce type de fibule la dénomination suivante: fibule à bouclier, travaillée dans un seul fil, de type Sanislău, ou, tout court, «fibule de type Sanislău» (« eingliedrige Schildfibel Sanislău—Typ »).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fibule hallstattienne découverte à Sanislău.

Fig. 2. — Tableau évolutif de la fibule à bouclier, travaillée dans un seul fil.

Fig. 3. — L'aire de diffusion de la fibule à bouclier, travaillée dans un seul fil, en Europe Centrale : 1, Pleszowa ; 2, Niedlzielska ; 3, Érsekvadkert ; 4, Sanislău ; 5, Bodrogkeresztúr ; 6, Egyek ; 7, Látókép ; 8, Csorva ; 9, Kurd ; 10, Lengyeltóti ; 11, Gyönk ; 12, Badacsony-Köbölkút ; 13, Sághegy ; 14, Velemszentvid ; 15, Hradec ; 16, Madačky ; 17, Velky Blh ; 18, Jasova ; 19, Drslavice ; 20, Dalj ; 21, Röschitz ; 22, Innsbruck-Hötting ; 23, Elsterwerda ; 24, Lhota Záborná ; 25, Nepașice ; 26, Obřany ; 27, Felsőnyék ; 28, Novi-Becej ; 29, Slazovice ; 30, Přzestavlky.

FIZIONOMIA CARTIERULUI DE LOCUINȚE EXTRA MUROS DE LA HISTRIA ÎN PERIOADA ARHAICĂ

DE

SUZANA DIMITRIU

Cercetările care, începînd cu anul 1949, au urmărit perioada arhaică histriană, au avut în vedere două obiective:

1) Orașul așezat pe fosta insulă stîncoasă, a cărei limită spre vest pare a fi în regiunea zidului mare de incintă din epoca romană, descoperit de Vasile Pârvan [1].

2) Așezarea *extra muros*, la vest de cetate, pe platou. Acest platou, rezultat din creșterea — timp de un mileniu — a depunerilor antropogene, prezenta — în momentul întemeierii cetății, deci către sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n. — aspectul unui ținut lagunos, constînd dintr-o cîmpie joasă, formată din nisipuri, grinduri și mici porțiuni lacustre [2].

Rezultatele cercetărilor desfășurate în zonele menționate mai sus au adus esențiale contribuții la cunoașterea vieții histriene în prima perioadă de existență a orașului. Această perioadă, care se încadrează între ultimul sfert al secolului al VII-lea î.e.n. [3] pînă către sfîrșitul veacului următor [4], formase numai tangențial obiectul cercetărilor de la Histria,

[1] La circa 10 m spre est de acest zid: cf. V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 299, fig. 6; despre eventuala legare a acestei insule cu uscatul, într-o perioadă anterioară debarcării grecilor în acest punct; Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 9—10 și n. 2; pentru observații ulterioare, P. Coteț, *Țărmul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, *Histria*, II, București, 1966, p. 342 și urm.

[2] P. Coteț, *op. cit.*, p. 342; S. Dimitriu, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică*, *Histria*, II, p. 24.

[3] P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, în *Studii Clasice*, IV, 1962, p. 49—69 (pentru cronologia urcată, conform izvorului Eusebius); S. Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 251—256 (pentru cronologia joasă, dedusă din interpretarea lui Pseudo-Skymnos); idem, *Histria*, II, p. 38—39; ultima discuție despre începutul acestei colonii milesiene, la D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 150—151.

[4] Despre sfîrșitul violent al perioadei arhaice, pus în legătură cu evenimentele scito-persane; Em. Condurachi, *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 114, 115; S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 36—37; idem, *Événements du Pont Euxin de la fin du VIe siècle av.n.è. reflétés dans l'histoire d'Histria*, *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 133—144. Punctul de vedere al lui D. M. Pippidi, exprimat în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 162—163.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 225—233, București, 1970

de dinaintea celui de-al doilea război mondial [5]. Săpăturile reluate după anul 1949 au acordat o deosebită importanţă sectorului Templului Grec, în care urme bogate de cultură materială din epoca arhaică se arătaseră cu peste 30 de ani în urmă [6].

Principalul monument din această zonă, Templul *A*, datat la începutul secolului al V-lea î.e.n., este ridicat pe locul unui templu mai vechi [7]. Figurine precum şi fragmente arhitectonice din terracotta, pictate în maniera arhaică [8] ca şi ceramica [9] ne îngăduie prezumţia că viaţa în această zonă sacră s-a desfăşurat din primul moment de existenţă al coloniei. Prosperitatea coloniei întrezărită prin prisma vestigiilor de cultură materială pare să fie asigurată pe aproape întreaga durată a secolului al VI-lea î.e.n. [10]. De aceea existenţa unui bogat strat de cultură din perioada arhaică şi în afara cetăţii propriu-zise nu a constituit o surprindere, cu toate că interpretări contradictorii asupra fizionomiei stratului respectiv nu au lipsit [11]. Încercarea de a contura, cu ajutorul contextului arheologic, fizionomia aşezării *extra muros* histriene, în perioada arhaică, constituie obiectivul articolului de faţă.

Trebuie însă din capul locului menţionat că numai contextul arheologic singur, necoroborat cu observaţiile de natură geologică şi topografică, nu poate oferi un răspuns care să ne lămurească pe deplin. Cercetările geo-morfologice au determinat, după cum s-a menţionat mai sus, aspectul lagunos al terenului din spatele insulei pe care s-a stabilit nucleul iniţial al coloniei milesiene. Întinderea aşezării din spatele insulei — circa

[5] Bibliografia lucrărilor despre Histria pînă în 1938 (cuprinzînd şi alte perioade decît cea arhaică) la M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 354, App. II.

[6] Rezultatele cercetărilor reîncepute în acest sector în anul 1949 au fost expuse anual, începînd din 1950, în rapoartele preliminare din *SCIV* şi *Materiale*, precum şi în capitolul redactat de D. M. Pippidi, *Sectorul templului grec*, *Histria*, I, p. 231—278; idem, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 168—176, cu bibliografia lucrărilor asupra acestui sector pînă în anul 1965.

[7] Ipoteză formulată prima oară de V. Pârvan, *ACMI*, 1915, p. 199—200 şi comentată de D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 170 şi urm. şi n. 42.

[8] Figurinele prezentate de V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 170; fragmentul de antefix din teracotă colorată, reprezentînd capul Gorgonei; *Histria*, I, p. 258 şi fig. 1 şi *Din istoria Dobrogei*, p. 177, fig. 51.

[9] Cele mai vechi exemplare din această zonă au fost publicate de P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, cat. 1—44 : ex. „rhodian" A (middle wildgoat style) şi înrudite (boluri cu păsări, rhodian geometric tîrziu), ceramică curentă ioniană, ceramică attică şi corinthiană; despre posibilităţile de revizuire a unor datări prea timpurii, cf. S. Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, p. 251—254.

[10] Cînd la sfîrşitul veacului aşezarea a suferit urmările unui violent incendiu, constatat atît pe „platou" cît şi în cetate: v. *supra*, n. 4, şi D. M. Pippidi, *Scavi nella zona sacra di Histria*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 152; S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 31; două mari incendii în straturile adînci din cetate fuseseră semnalate încă în sondajele-puţuri efectuate în timpul cercetărilor dintre anii 1927—1938; cf. M. Lambrino, *op. cit.*, p. 15, n. 2.

[11] Spre deosebire de noi, care atribuim aşezării *extra muros* histriene un facies net grecesc (*Histria*, II, p. 41), P. Alexandrescu înclină să vadă în jurul Histriei „o zonă elenizată, încă din sec. VI". Este drept că nu se spune *expressis verbis* că această zonă ar fi „platoul", dar se subliniază asemănarea cu Tariverde „în care situaţiile întîlnite în cartierul histrian se repetau pe scară mai mică" (*Histria*, II, p. 275); or, Tariverde este considerat în literatura de specialitate ca o aşezare indigenă puternic elenizată (*Istoria României*, I, p. 169; D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 90, 94—95).

30 ha[12] — nu este în realitate atît de mare, încît să pară neobișnuită pentru o așezare arhaică, întrucît natura terenului nu permitea o densitate de locuire, egal distribuită. Așezarea arhaică *extra muros* s-a concentrat pe marginea de sud-est a platoului și în partea de nord-vest a acestuia, ambele laturi aparținînd unei configurații geografice de forma unei peninsule scăldată de apele mării [13]. Relativa depărtare de cetate se poate explica deci, pe de o parte prin natura terenului locuibil, iar pe de altă parte prin necesitatea de a stabili un punct pe continent, necesar contactului cu indigenii [14]. Resturile foarte precare ale unui zid de apărare cu suprastructură de cărămidă par a urma laturile așezării *extra muros* histriene [15], neprecedată de o așezare precolonială [16].

Încă două elemente ne stau la îndemînă pentru a putea contura fizionomia așezării *extra muros* : tipul de locuință și ceramica. Tipul de locuință predominant este cel de suprafață, bordeiul din nivelul arhaic II constituind o excepție în cadrul celor 54 locuințe cercetate [17]. Faptul că aceste locuințe se arată a fi fost modeste, compuse de cele mai multe ori dintr-o singură încăpere, cu pereți din împletituri lutuite, cu podele de lut și acoperișuri de stuf, a născut un dubiu în a le considera ca grecești. Situația de la Histria nu constituie însă în cadrul arhitecturii civile grecești un fenomen izolat. Se știe că și în alte puncte ale oikumenei locuințele private, atît în perioada arhaică, ba chiar și în cea clasică erau în general modeste, uneori și din chirpici [18]. După loc și împrejurări, tehnica de construcție se adapta posibilităților locale și exemplele din care reiese îmbinarea de procedee de construcție grecești și locale sînt numeroaroase, ca să nu cităm pentru regiunea pontică decît Berezan și Panticapaeum [19]. Compararea cu tehnica de construcție indigenă din regiunea Dobrogei este deocamdată dificilă [20] din lipsă de analogii.

Pe lîngă locuințe, un cuvînt de spus îl are și ceramica. În cadrul diferitelor categorii care au circulat pe platou în primul nivel arhaic, s-a constatat că cele mai vechi exemplare „rhodiene" pot fi sincronizate

[12] Încă în perioada primelor cercetări s-a prezumat întinderea așezării și dincolo de cetatea propriu-zisă (deci la vest de zidul mare de incintă din secolele III—IV e.n.). Denumirea, pentru această parte a orașului, de așezare civilă a fost pentru prima oară folosită de V. Pârvan (*apud*, M. Lambrino, *op. cit.*, p. 355, App. IV, unde se conferă așezării, încă la începutul secolului al VI-lea î.e.n. o suprafață de circa 30 ha) ; S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 32.

[13] V. *supra*, n. 1.

[14] Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 17, opinează pentru existența „unui emporion anterior stabilirii coloniei propriu-zise" ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 162, vede în sectorul X „un cartier suburban, sau poate loc de tîrg la îndemîna băștinașilor".

[15] Consemnat de M. Coja în *Materiale*, VIII, 1962, p. 409—415 ; S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 37.

[16] După cum au dovedit cercetările în stratul arhaic *extra muros*, efectuate între anii 1955—1960 ; cf. S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 21 și urm., în special p. 40.

[17] *Ibidem*, p. 32.

[18] Pentru tehnica de construcție a locuințelor din așezarea *extra muros* arhaică histriană, și comparații cu sistemul de construcție din alte puncte ale lumii grecești, cf. S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 32—35. Pentru întrebuințarea chirpiciului ca material de construcție la Histria, *în cetate*, cf. M. Lambrino, *op. cit.*, p. 358, App. VI.

[19] S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 32—33 și n. 20, 24.

[20] S-a putut totuși determina la Babadag, în cadrul perioadei Babadag III, centrul unor locuințe de suprafață (inf. S. Morintz).

cu cele mai vechi exemplare din acelaşi stil, provenite din cetate [21]. Dar aceasta nu este totul. Acelaşi tablou ceramic ni-l înfăţişează şi cetatea şi platoul, tablou în care se ilustrează Grecia orientală (categoriile „rhodian" A, B şi înrudite, Samos cu cupe „Mici maeştri" ioniene şi Fikellura, Chios, Ionia de nord cu ceramica clazomeniană), precum şi Grecia continentală, cu ceramica corinthiană şi attică [22]. Chiar şi ceramica lucrată cu mîna este distribuită, cu cele două componente ale ei, atît în cetate cît şi *extra muros* [23].

Coroborînd acum toate elementele menţionate, socotim că există suficiente elemente pentru a dura o punte între cele două nuclee, care reprezintă de fapt aşezarea Histria, în binomul cetate-cartier civil (în fond una şi aceeaşi comunitate) [24]. Această aşezare îşi începe existenţa spre sfîrşitul secolului al VII-lea, concomitent pe fosta mică insulă şi pe platou şi tot concomitent suferă prima mare distrugere spre ultimul deceniu al veacului următor, distrugere care s-a încercat a fi pusă în legătură cu elementele declanşate în Pont, în urma expediţiei persane din 513 î.e.n. [25].

A treia unitate din complexul histrian este necropola tumulară, întinsă pe o suprafaţă de peste cinci km^2, concentrată o parte la nord de braţul de apă care leagă astăzi lacurile Istria şi Sinoe, iar o parte la sud de acest braţ [26]. Din numărul de tumuli care pare a fi imens, au fost săpaţi, pînă în prezent 40 [27]. Dintre aceştia ne interesează patru tumuli: XX, XVII, XIX şi XII, periodizaţi de la jumătatea secolului al VI-lea î.e.n. pînă la începutul veacului următor. Datarea acestor tumuli a fost făcută pe bază de context şi eşalonarea lor este aceea arătată mai sus [28].

În funcţie de rit şi ritual, celor patru tumuli li s-a conferit apartenenţa la o populaţie negrecească, care, desigur, nu putea fi decît cea indigenă [29]. Premisele unei discuţii asupra raporturilor dintre grecii de la Histria şi indigeni, încă din epoca arhaică, erau astfel asigurate. Pe baza ştirilor de la necropolă este însă greu să se fixeze momentul de început al acestor raporturi căci pentru o perioadă de cel puţin trei sferturi de veac (ultimele decenii ale secolului al VII-lea — jumătatea secolului al VI-lea) nu există la necropolă, cel puţin deocamdată, nici un indiciu şi dat fiind numărul mare al tumulilor nesăpaţi încă, nu se poate face nici dovada că cei patru tumuli sînt cei mai vechi din cuprinsul necropolei [30].

---

[21] Pentru cele mai vechi exemplare provenite din cetate vezi, *supra*, n. 3; pentru cele de pe „platou", S. Dimitriu, *Histria*, II, *catalog ceramic*, p. 57, nr. 1—22.

[22] *Ibidem*, passim.

[23] *Ibidem*, nr. 851—914. Ceramica lucrată cu mîna, provenită din cetate este semnalată de V. Pârvan (*apud* M. Lambrino, *op. cit.*, p. 360, App. VIII, unde sînt considerate ca greceşti; v. *ibidem* şi p. 19.

[24] V. şi interpretarea, *supra*, n. 14.

[25] V. *supra*, n. 4.

[26] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, *Histria*, II, p. 138—139.

[27] *Ibidem*, p. 135, lista tumulilor în ordine numerică.

[28] *Ibidem*, p. 143—159.

[29] *Ibidem*, în special *Comentarii*, p. 239 şi urm.; *Încheiere*, p. 273 şi urm.

[30] Cum recunoaşte, de altfel, P. Alexandrescu, *ibidem*, p. 217.

În privința relațiilor greci-indigeni unele concluzii au fost cîștigate prin rezultatele cercetărilor din așezarea *extra muros*. După cum s-a arătat mai sus, ceramica indigenă este constatată prezentă în contextul grecesc, atît în cetate, cît și în „așezarea din afară". Dacă pentru cetate nu se poate deocamdată stabili momentul (în cadrul perioadei arhaice) pătrunderii acestei ceramici, în „așezarea din afară" se constată prezența ceramicii indigene în primul nivel arhaic, deci începînd cu ultimele decenii ale secolului al VII-lea î.e.n. Trebuie însă arătat că în acest prim orizont, în care de altfel și contextul grecesc nu este atît de bogat ca în nivelurile următoare, ceramica autohtonă este cu totul sporadică. Nivelul arhaic I reflectă, în general, o slabă densitate de locuire și, în special, o prezență indigenă abia perceptibilă, ceea ce ar corespunde fazei de tatonare între coloniștii greci și băștinași.

Nivelul arhaic II înfățișează, în cadrul unei densități sporite a materialului ceramic, un procent de ceramică indigenă de asemenea sporit, ca acest procent să crească și mai mult în cadrul nivelului arhaic III, în care se constată o densitate de locuire mult accentuată [31]. Însă, cu toate că în acest influx curba ceramicii autohtone urmează pe aceea a ceramicii grecești, sub raport cantitativ, rămîne net în urmă. Ni se pare totuși că această sporire a procentului de ceramică indigenă de la nivel la nivel ar putea reflecta sporirea procentului infiltrației indigene în orbita orașului, de-a lungul perioadei arhaice și, începînd cu jumătatea secolului al VI-lea î.e.n. să facă posibilă o corelație între tumulii indigeni și elementele indigene din așezarea *extra-muros* [32]. Aceste concluzii sînt, bineînțeles, valabile în funcție de știrile pe care le avem în prezent la îndemînă. Dar dacă curba influxului ceramicii indigene *reprezintă într-adevăr* pe aceea a influxului elementului indigen în mediul așezării histriene, atunci prevedem pentru perioada anterioară jumătății secolului al VI-lea î.e.n. o slabă prezență a tumulilor negrecești, în cadrul vastei necropole. Cît privește corelația cetate-așezarea *extra muros*, din punct de vedere a prezenței elementului indigen, stabilirea corelației este posibilă pentru perioada arhaică în general, fără a putea determina deocamdată momentele.

Influxul grecesc spre continent. Cercetările în cîteva puncte în teritoriul din spatele coloniei milesiene verifică prezumția că un influx grecesc spre continent a început să se manifeste la circa o jumătate de veac de la întemeierea Histriei [33]. Această roire apare ca o consecință firească a sporirii densității de locuire din nivelul arhaic III, precum și a creșterii volumului de mărfuri importate (documentată, cel puțin, prin prisma materialului ceramic) și care erau, cu siguranță, destinate a fi vehiculate spre interior.

Punctul cel mai apropiat de Histria — circa cinci km — este acela de la Istria-sat [34], unde s-a descoperit un cimitir plan, care, prin rit,

[31] Vezi în acest sens, S. Dimitriu, *Histria*, II, p. 24, 37, 40, precum și P. Alexandrescu, *ibidem*, p. 275.

[32] Despre această corelație, vezi și P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 275, cei patru tumuli reflectînd prin ritual, după autor, „vîrfurile unei populații puternic elenizate". Nu trebuie uitat însă, că facies-ul așezării *extra muros* nu este acela al unei zone elenizate, ci este acela net grecesc. Este greu de admis că așezarea *extra muros* histriană necontestată cu un orizont precolonial să apară ca începîndu-și existența, ca indigenă grecizată dintr-o dată, sută la sută.

[33] Vezi, *infra*, n. 42.

[34] Mulțumim lui Vl. Zirra, care ne-a pus la îndemînă, în manuscris, raportul preliminar asupra punctului Istria-sat.

ritual şi inventar vădeşte caracterul unui cimitir grecesc [35]. Indiciile despre o aşezare în imediata apropiere a acestui cimitir nu lipsesc.

Cercetările abia începute nu permit însă concluzia că acest punct de la Istria-sat, în imediată vecinătate cu cetatea, reflectă primii paşi dinspre cetate spre interior, pentru că mormintele arhaice cercetate indică sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. [36]. Evoluţia acestui cimitir, care dăinuieşte pînă la sfîrşitul epocii elenistice oferă date interesante şi, în unele privinţe, deosebite de cele de la necropola histriană, căci la Istria-sat se constată, pare-se invers ca la necropola tumulară de la Histria [37], o indigenizare treptată a cimitirului, după încheierea secolului al VI-lea î.e.n.

---

[35] Înmormîntări în amfore, larnax şi morminte de înhumaţie cu ceramică grecească.

[36] Toate observaţiile de teren şi datările citate aparţin în exclusivitate autorului.

[37] Pentru secolul al VI-lea î.e.n. este cunoscut în necropola histriană, după cercetările lui P. Alexandrescu, tipul JAa (b) I, II, iar pentru secolul al V-lea JAb I, II precum şi tipul JAa V (*Histria*, II, p. 135 şi *passim*). Discriminarea etnică între cele două tipuri are loc pe baza întinderii zonei de ardere, a formei gropii şi a poziţiei ei, precum şi a unor particularităţi de ritual (resturile calcinate deplasate sau lăsate *in situ*). Primul tip ar reflecta elementul indigen, iar tipul JAa (b) V cel grecesc, cu resturile rămase pe loc (*ibidem*, p. 266—267). Succesiunea celor două tipuri ar indica oare o „grecizare" a necropolei, iniţial indigenă? (v. comentariul lui P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 274). Rămîn încă nelămurite din punct de vedere al repartizării etnice: mormintele de înhumaţie (M I 500—400; XVIII către 400 sau începutul secolului al IV-lea) şi cenotafele (XI către începutul secolului V şi XIII, secolele VI—V), precum şi ponderea elementelor negreceşti în contextul determinat ca grecesc.

Factorii negreceşti din necropola tumulară histriană ar consta, după autorul cercetărilor, în unele particularităţi de construire a tumulilor (şanţuri periferice şi platforme funerare) cărora li se adaugă şi unele particularităţi în cadrul ritului (după cum s-a arătat mai sus) şi al ritualului (ofrandele periferice). Toţi factorii negreceşti sînt orientaţi de către P. Alexandrescu către lumea autohtonă sud-tracică (*ibidem*, p. 23 şi urm.).

Problema şanţurilor periferice poate fi discutată, chiar dacă ne-am limita în cadrul histrian.

Şanţurile periferice nu apar decît la tumulii XX, XVII şi XIX (dataţi 560—50), către 550, 550—525). La primul tumul şanţul este segmentat, iar la XIX în afara mantalei. Deci, de fiecare dată şanţul este „altfel tratat". La ultimul tumul arhaic, XII (510—490), cu bogate ofrande sîngeroase, şanţul este inobservabil.

Analogiile cele mai strînse sînt citate ca fiind acelea de la tumulii de la Duvanli (*ibidem*, p. 239). Or, la Duvanli situaţia este următoarea: Muschmovitza Moghila, cea mai veche, datată sfîrşitul secolului al VI-lea — primele decenii ale secolului al V-lea, nu are şanţ (B. Filov, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanli, in Südbulgarien*, Sofia, 1934, p. 82, fig. 3). La movila Golemata, datată la mijlocul secolului al V-lea, sau în primele decenii din a doua jumătate a secolului (*ibidem*, p. 229), pămîntul a fost scos din două gropi din apropiere (*ibidem*, p. 98 şi fig. 122); la Losarskata Moghila, prima jumătate a secolului al V-lea (*ibidem*, p. 230), aceeaşi situaţie ca la Golemata (*ibidem*, fig. 143); la Arabajiskata Moghila, datată la sfîrşitul secolului al V-lea (*ibidem*, p. 230), şanţul este inobservabil pe profil (*ibidem*, fig. 151). Interpretînd drept şanţuri, gropile din care s-a scos pămîntul la Golemata şi Losarskata, acceptarea analogiei cu situaţia de la Histria rămîne totuşi dificilă din cauza decalajului dintre ele, de circa un secol. În vremea celor doi tumuli de la Duvanli, şanţurile periferice nu mai sînt întîlnite la Histria. Cel mai vechi tumul de la Duvanli, Muschmovitza, care s-ar putea sincroniza cu tumulii histrieni arhaici, nu are şanţ. Obiceiul de a se săpa şanţuri pentru a scoate pămîntul necesar construirii tumulilor este atît de larg răspîndit (după cum arată, cu drept cuvînt, P. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 240, n. 16), încît o discriminare etnică pe baza acestui element apare improbabilă.

Funcţiunea şanţului periferic de a furniza pămîntul necesar construirii platformei funerare (*ibidem*, p. 236) este, de asemenea discutabilă, deoarece la tumulii XX şi XVII, şanţurile sînt săpate în loess, iar platformele constau dintr-un pămînt brun (*ibidem*, fig. 14, 15). Nu cunoaştem situaţia de la tumulul XIX, iar la tumulul XII nu se observă nici şanţul, nici platforma (*ibidem*, fig. 19). Pe de altă parte, după cum a observat cercetătorul movilelor Golemata şi Losarskata de la Duvanli, pămîntul scos din gropile respective a servit la ridicarea tumulului (B. Filov, *op. cit.*, p. 98 şi 118).

Pentru acceptarea analogiilor propuse (P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 240—241), ar rămîne de explicat de ce la Histria nu mai sînt folosite platformele funerare la tumulii II, XXI, XXXIII,

Al doilea punct, mai depărtat de orașul Histria, la circa 18 km, este Tariverde. Cercetările au dovedit aici existența unui orizont mai timpuriu ca cel de la Istria-sat, orizont databil în al doilea sfert al seco-

---

XXIX, XXXIV, deci tocmai în vremea unde sînt constatate din plin în Tracia de sud. În schimb, o platformă funerară este semnalată la Gordion în secolul al VI-lea (Rodney S. Young, *Anatolian Studies*, I, 1951, p. 11 ; II, 1952, p. 20, *apud* P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 263). Se menționează, de asemenea, o platformă la vestitul tumul de la Marathon (*AthenMitt*, XVIII, 46, *apud RE sub voce* Grab) deci în mediu grecesc și, în legătură cu aceasta, observăm că unii tumuli de la Histria de tip JAa V, deci „de caracter pur grecesc" (P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 266), cum sînt tumulii XXXVI (*ibidem*, p. 201, a doua jumătate a secolului I e.n.) și XXVII (*ibidem*, p. 210, secolul al II-lea e.n.), sînt prevăzuți cu astfel de platforme. Nu se observă însă existența șanțurilor din care s-a scos pămîntul pentru platformele respective (*ibidem*, fig. 41, 48).

Dimensiunile și forma zonei de ardere ar constitui, după P. Alexandrescu, elemente de discriminare etnică. Concluziile rezultate din observațiile de teren ale cercetătorului necropolei sînt convingătoare. Mai puțin peremtoriu ni se pare (ca de altfel și autorului cercetărilor necropolei) argumentul că păstrarea *in situ* a resturilor calcinate ar asigura caracterul grecesc al tumulului respectiv (*ibidem*, p. 254, 260) deoarece și în JAaI resturile sînt uneori parțial lăsate pe loc (tumulul XIX, *ibidem*, p. 151, 249—250) sau, invers, în JAa V nu rămîn totdeauna *in situ*, ci sînt uneori aruncate, ritual, afară din groapă (tumulul XXI, *ibidem*, p. 179) sau interiorul gropii golit și resturile depuse alături (tumulul XXXVII, *ibidem*, p. 193). Ofrandele sîngeroase din cei patru tumuli arhaici, oglindesc un ritual autohton. Comentariile lui P. Alexandrescu, din acest capitol, sînt amplu documentate. Singurele dubii care rămîn sînt : 1) lipsa de analogii cu lumea sud-tracică ; 2) înscrierea acestui ritual de-a lungul secolului al VI-lea î.e.n. și 3) brusca lui dispariție în pragul secolului al V-lea.

În privința datării tumulului XX, P. Alexandrescu înclină, în urma revizuirii inventarului funerar să accepte, totuși, fixarea acestui tumul mai degrabă în al treilea sfert al secolului al VI-lea, decît către jumătatea secolului. Aceasta, ținînd seama de perioada de circulație a craterului attic, din cercul lui Lydos (XX/2) și a cupelor Littlemaster (XX/1, 3). Aceeași datare o acceptă și pentru tumulii XVII și XIX, pe baza fragmentelor de lip cup (XVII/8), band cup (XVII/2 ; XIX/3) și exemplarelor corinthiene tîrzii (XVII/3, XIX/7). S-ar obține astfel două grupe : de o parte grupul sincronic al tumulilor XX, XVII și XIX, în al treilea sfert al secolului al VI-lea și, de altă parte, tumulul XII, databil la sfîrșitul secolului al VI-lea — începutul secolului următor. Nu ni se pare totuși exclusă și posibilitatea, ca toți cei patru tumuli să fie plasați pe același orizont. Aceasta, ținînd seama de observația general valabilă, că în inventarul unui mormînt pot exista piese de mult ieșite din circulație : ex. mormîntul nr. 19, Istria-sat, datat secolele IV—III î.e.n., în care s-au descoperit, ca existente împreună, o cupă Droop, de circulație 540—510, și o monedă histriană autonomă, de bronz, de tip secolele IV—III (Vl. Zirra, *Raport Istria-sat*, mss. p. 3—4). Dar în chiar tumulul XII conviețuiesc : fragmentul de band cup (XII/10) datat 530—520, lekythos (XII/1) 510—500, hydria-Kalpis (XII/2) 500—490 și alabastron (XII/4), care în diferite alte contexte poate cobori pînă în secolele V—IV î.e.n. (*ibidem*). De altfel, și în contextele celor mai vechi tumuli histrieni se găsesc piese cu circulație mai joasă, ca de exemplu : fragmentul de farfurie „rhodiană" B (XX/4), care circulă și în a doua jumătate a secolului al VI-lea (tipul din așezarea *extra muros*, nivel arhaic III (*Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 98, 104, 105, 106) ; amfora fragmentară (XX/7), existentă, după cum remarcă P. Alexandrescu (*op. cit.*) și în contexte din secolul al V-lea ; fragmentul de skyphos corinthian tîrziu (XVII/3), grup care dăinuiește pînă în secolul al V-lea î.e.n. (*Perachora*, II, Oxford, 1962, p. 271 și urm.) ; de asemenea, și fragmentul de amforă (XVII/15) despre care P. Alexandrescu ne arată (*op. cit.*) că are forma apropiată de aceea a unei amfore din depozitul de la Agora, Athena, și că este datată 480—460 î.e.n. Menționăm, în sfîrșit, fragmentul de pyxis corinthiană tîrzie II (XIX/7), cu aceeași circulație ca și fragmentul citat, XVII/3.

Acceptîndu-se însă un singur orizont pentru cei patru tumuli arhaici histrieni, care ar fi acela din ultimul sfert al secolului al VI-lea î.e.n., rămîne să se răspundă la întrebarea (formulată deocamdată de noi și ca o sugestie), dacă rămășițele celor sacrificați (oameni și cai) nu ar putea fi interpretate ca exprimînd ultima consecință a unui (sau unor) evenimente desfășurate în chip dramatic la porțile Histriei, în perioada respectivă ? Incendiul suferit de așezare la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. ar sprijini această prezumție.

Nu se poate însă trece cu vederea faptul că există atît deosebiri structurale dintre resturile umane din tumulul XIX și cele din tumulul XII (Dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Studiu*

lului al VI-lea î.e.n. [38]. Şi această aşezare durează pînă spre sfîrşitul epocii elenistice. Fizionomia aşezării din secolul al VI-lea î.e.n. este surprinzător de asemănătoare cu cea histriană *extra muros*, în ceea ce priveşte absenţa unui strat colonial, tipurile de locuinţe şi tabloul ceramic [39].

Intrepretarea aşezării de la Tariverde ca indigenă [40] şi receptivă la formele de cultură materială greceşti, superioare, ni se pare mai greu de admis, decît ipoteza că avem de-a face cu un nucleu grecesc stabilit în teritoriu, în mediu indigen, la circa o jumătate de veac după întemeierea coloniei Histria. Desigur că exprimarea acestei sugestii aduce după sine discutarea problemei teritoriului histrian, ca existent încă din faza de început a oraşului [41]. Faptul că nuclee gen Istria-sat şi Tariverde, pe lîngă multe altele încă necercetate sau puţin explorate [42] sînt constatate atît de timpuriu în mediul indigen şi că aceste nuclee prosperă şi continuă să existe, fără întrerupere, pînă tîrziu, în pragul epocii romane, şi unele chiar în această vreme, demonstrează că se poate vorbi, încă pentru perioada arhaică nu numai de o *penetraţie de mărfuri* ci şi de o *fixare* a elementului grecesc într-un teritoriu în care securitatea trebuia să fie asigurată [43]. Numai aşa se explică prezenţa concomitentă a mărfurilor greceşti, dintre care ceramica este mărturia cea mai grăitoare la Istria-sat, Tariverde, Vadul, Sinoe, Sarinasuf, Dolojmani [44], într-un teritoriu care, desigur, nu a fost atît de întins cît începe să se întrevadă din secolul al IV-lea î.e.n. [45] şi cît este conturat în Hotărnicia din secolul I e.n. [46], dar în orice

---

antropologic al osemintelor umane descoperite la Histria în necropola tumulară, *Histria*, II, p. 373), cît şi deosebiri de situaţii în care acestea au fost găsite. Caracteristic pentru tumulul XII este elementul iranian, la scheletele umane (*ibidem*), şi provenienţa asiatică a unor cavaline şi asinide (Al. Bolomey, *Equideele din tumulul XII în necropola tumulară de la Histria*, *Histria*, II, p. 387—396). Pe de altă parte situaţia de depunere a celor omorîţi diferă de la tumul la tumul. În tumulul XVII se pare că indivizii au fost în prealabil legaţi, în tumulul XIX au fost azvîrliţi, iar în tumulul XII aduşi după ce au zăcut cel puţin 3—5 zile pe cîmp (dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 360—362). Avînd deci în vedere situaţiile speciale din tumulul XII, problema unui ritual sîngeros pentru decedatul din tumulul respectiv rămîne încă deschisă.

[38] Cele mai recente comentarii (pentru perioada arhaică), împreună cu bibliografia: *Din istoria Dobrogei*, I, în special p. 90; p. 100—102.

[39] Acelaşi ca cel din nivelurile II şi III arhaice, cu procentul de ceramică autohtonă sporit.

[40] Aşa cum se apreciază în *Istoria României*, I, p. 169, v. *supra* şi n. 11.

[41] Problemă amplu discutată în studii anterioare. Ultimul comentariu, cu expunerea bibliografiei, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 194 şi urm.

[42] O listă la I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 197 şi urm.

[43] Chiar dacă era asigurată *printr-o stare de fapt*, dacă nu *una de drept*: D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 195.

[44] Material ceramic grecesc secolele VI—V î.e.n., din Vadu — în depozitul şantierului Histria; pentru Sinoe, v. nota precedentă; Sarinasuf, informaţie P. Alexandrescu; Dolojmani, informaţie M. Coja.

[45] După cum apreciază D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 194—195.

[46] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 31 şi urm.; I. Stoian, *op. cit.*, p. 192 şi urm.; *Istoria României*, I, p. 499; D. M. Pippidi, *Hotărnicia consularului Laberius Maximus. Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 349—385.

caz asigurat într-o măsură care să permită vehicularea nestînjenită, în cuprinsul său, a mărfurilor grecești și a purtătorilor acestor mărfuri, precum și — după nevoi — înfiinţarea unor puncte fixe cu funcţia de tîrguri de schimb greco-băștinașe.

Începutul acestui fenomen cu dublu aspect : influx grecesc spre continent — influx indigen spre așezare, poate fi sincronizat, credem, cu momentul cel mai înalt din desfășurarea perioadei arhaice histriene, care este cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., cînd se cunoaște în colonie creșterea densității de locuire și sporirea circulației de mărfuri, dintre care ceramica a rămas una din cele mai sigure mărturii.

L'ASPECT DU QUARTIER D'HABITATION EXTRA-MUROS D'HISTRIA À LA PÉRIODE ARCHAÏQUE

RÉSUMÉ

L'auteur se propose de présenter l'aspect du quartier d'habitations civiles de la colonie milésienne Histria, situé sur le plateau ouest de la cité. Ce quartier a été fondé simultanément avec la cité, c'est-à-dire au cours du dernier quart du VIIe siècle av.n.è.

Le faciès du quartier civil est nettement grec, constatation basée sur l'absence d'une couche indigène, précoloniale, ainsi que sur le tableau céramique. Dans ce contexte grec du premier niveau archaïque apparaît, en même temps, sporadiquement une présence de la céramique indigène, dont le pourcentage est plus accusé dans les deux niveaux suivants. La céramique indigène reflète la pénétration des indigènes dans le milieu grec, pénétration qui s'avère plus dense dans le troisième niveau archaïque, daté de la deuxième moitié du VIe siécle, fait également constaté dans la nécropole tumulaire de la ville.

Avec l'infiltration indigène dans le milieu grec, a lieu, simultanément, un influx grec dans la région de la colonie, et même l'établissement de points fixes, lieux d'échanges des marchandises. L'exemple de Tariverde en est concluant.

Pour que l'établissement de ces « points fixes », ainsi que cette dense pénétration de la céramique grecque soient possibles, l'auteur estime qu'il était nécessaire que la cité s'assurât, dès le commencement de son existence un territoire qu'hommes et marchandises pouvaient traverser en sûreté.

DODONA ŞI RAPORTURILE SALE CU LUMEA BALCANICĂ

DE

acad. EMIL CONDURACHI

Deşi cel mai vechi sanctuar al lumii greceşti, Dodona a rămas, cel puţin din veacul al VI-lea înainte, pe al doilea plan în raport cu sanctuarul lui Apollo din Delfi [1]. Explicaţiile acestui fapt sînt multiple şi ele au fost nu o dată expuse cu suficientă claritate. Poziţia centrală a sanctuarului de la Delfi ca şi rolul său politic tot mai accentuat i-au asigurat o excepţională importanţă. Nenumăratele monumente mari şi mici, ca şi extrem de numeroasele documente epigrafice descoperite de-a lungul unui secol de cercetări, ilustrează în chip elocvent aceasta.

Dacă nu s-a putut bucura de aceeaşi strălucire, sanctuarul lui Zeus de la Dodona nu rămîne mai puţin interesant prin vechimea sa, consemnată de toate textele literare şi istorice, ca şi prin poziţia sa la marginea lumii greceşti. Prin însuşi faptul acestei relative izolări, străvechiul sanctuar al lui Zeus şi al Dionei era cel mai bine situat pentru a polariza tradiţii şi informaţii cu privire la Balcani [2]. Aşa cum, pe drept cuvînt, sublinia Jean Gagé, se poate vorbi, cel puţin pentru veacul al IV-lea î.e.n., despre o „politique de missions en pays barbare" a sanctuarului de la Dodona [3]. Chiar dacă autorul mai sus amintit se referă în special la rolul jucat de Dodona în politica italică a regilor epiroţi, avem totuşi cîteva informaţii de ordin literar, epigrafic şi arheologic, care pun în lumină rolul jucat de sanctuarul de la Dodona în raport cu lumea illirotracă în vremuri mult mai îndepărtate în timp.

Începem cu unele dovezi arheologice de-abia de curînd valorificate în acest sens. Într-adevăr, printre monumentele descoperite şi publicate

---

[1] Cf. D. M. Nicol, *The oracle of Dodona*, *Greece and Rome*, II s., V, 1958, p. 131.

[2] Herodot, II, 52; cf. C. Carapanos, *Dodone et ses ruines*, Paris, 1878, p. 123 şi urm.; A. Bouché-Leclerq, *Histoire de la divinisation dans l'Antiquité*, II, Paris, 1888, p. 278 şi urm.; Ettore Lepore, *Ricerche sull'antico Epiro*, Napoli, 1962, p. 58 şi urm.

[3] J. Gagé, *Pyrrhus et l'influence religieuse de Dodone dans l'Italie primitive*, în *Rev. Hist. Rel.*, t. 146, 1954, p. 32.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 235—243, Bucureşti, 1970

acum aproape un secol de Carapanos există o seamă de piese care confirmă, pe de o parte, vechimea acestui sanctuar, pe de altă parte contactele sale cu lumea balcanică.

Tradiţia istorică subliniază în mai multe rînduri originea „pelasgică" a sanctuarului de la Dodona [4]. Fie că e vorba de o populaţie preelenică, negreacă, fie că e vorba de cealaltă interpretare, potrivit căreia pelasgii ar reprezenta pe strămoşii grecilor [5], important este faptul că vechimea acestui sanctuar nu a fost pusă niciodată la îndoială. Era socotit ca fiind construit de strămoşul legendar al grecilor, Deucalion, tatăl lui Hellen [6]. Cercetările arheologice confirmă pe deplin acest lucru. Prezenţa triburilor aheene este atestată cel puţin de la sfîrşitul perioadei H.A. şi mai ales H.M. În legătură cu aceste populaţii este de subliniat prezenţa unei ceramici mai primitive, ilustrată îndeosebi de unele mici cupe votive. Este foarte probabil că în acea vreme divinitatea de caracter războinic care a fost la început Zeus — la molossi el este cunoscut sub numele de Zeus Areios [7] — să se fi impus definitiv. Nu este exclus ca acest nou cult să fi înlocuit un cult mai vechi, pre-elenic, al unei divinităţi feminine, care a devenit prin absorbţie partenera sa, Ga sau Gaia, mai tîrziu Dione[8]. O secure de luptă, amintind securea dublă (*labrys*), atribut cunoscut al lui Zeus, a fost descoperită la Dodona cu prilejul unor cercetări mai recente. Această piesă care datează din H.R. al III-lea[9] dovedeşte că sanctuarul străvechi de la Dodona şi-a continuat existenţa şi în vremea în care întreaga Grecie intra pe făgaşul unor profunde transformări.

Deosebit de interesante din acest punct de vedere sînt rezultatele obţinute de Vl. Milojčić. Cercetările sale au pus în lumină un întreg capitol al pătrunderii noilor triburi greceşti sosite în Elada după catastrofa cetăţilor miceniene. Caracterul vest-balcanic al unora dintre aceste piese, dintre care unele descoperite chiar în sanctuarul de la Dodona, ne permite să întrezărim contactul său foarte strîns cu noii veniţi[10]. Foarte probabil că de pe urma acestui contact a apărut una din trăsăturile specifice ale religiei greceşti după invazia dorică şi anume întemeierea oracolelor. O ipoteză deosebit de atrăgătoare cu privire la acest aspect al religiei greceşti este că noii veniţi şi l-au însuşit în perioada popasului lor în Epir, dacă nu chiar încă şi mai la nord[11].

Într-adevăr cîteva dintre piesele arheologice descoperite şi publicate de Carapanos prezintă analogii evidente fie cu piese illirice, fie cu piese aparţinînd grupului traco-scitic. Aşa cum pe drept s-a spus, începînd din

---

[4] *Il.*, XVI, 233; cf. Walter Pötscher, *Zeus Naios und Dione in Dodone*, în *Mnemosyne*, IVe S., vol. XIX, 1966, p. 122.

[5] *Il.*, II, 681, 840; Hecateu, *FGH*, I, 133; Herodot, II, 56; Tucidide, I, 3, 2; IV, 109, 4; Hellanicos, *FGH*, 4, 4 şi 91; Strabon, VII, 127 şi 321; Pausanias, II, 22,1.

[6] Plutarch, *Pyrrh.* 1.

[7] Cf. N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford, 1967, p. 367 şi urm.

[8] Cf. invocaţia adresată de preotesele de la Dodona lui Zeus şi Gaiei, la Pausanias, X, 13, 10.

[9] Cf. D. E. Evangelidès, *Ergon*, 1959, p. 76.

[10] Carapanos, *op. cit.*, pl. 52, nr. 18, 19, 22; pl. 53, nr. 21 şi 23; pl. 54, nr. 5. Vl. Milojčić, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, în *AA*, 63/64, 1948—1949, p. 16 şi urm. Cf. F. Maier, în *Germania*, 34, 1956, p. 66 şi urm.

[11] Hammond, *op. cit.*, p. 400.

secolul al IX-lea, cultura de tipul Glasinać se răspîndeşte înspre sud, cuprinzînd Albania de nord şi centrală. Unele infiltraţii au ajuns pînă la ţărmurile Mării Egee[12]. Desigur nimeni nu poate nega aspectul predominant grecesc al descoperirilor făcute în Epir şi în Macedonia. Splendida fibulă cu placă rectangulară descoperită la Dodona constituie o dovadă[13]. Tot pregnant greacă este înconjurarea incintei sacre a sanctuarului de la Dodona cu cazane de bronz aşezate pe trepiede. După Dakaris, aceste piese datează de la sfîrşitul secolului al VIII-lea[14].

Cinci fibule ,,à charnière'' descoperite de către Carapanos la Dodona şi încadrate de Blinkenberg în cea de-a XII-a categorie a sa, fac parte din acelaşi grup, specific ariei nord-greceşti şi balcanice. Datînd din perioada orientalizantă aceste fibule — ca şi alte documente arheologice: ace de păr, inele şi piese de harnaşament — dovedesc, pe de o parte, continuitatea sanctuarului de la Dodona[15], pe de altă parte faptul că el aparţinea într-o anumită măsură, mediului balcanic. Nu este astfel nejustificată comparaţia făcută între descoperirile de la Dodona şi Trebenište. Există într-adevăr în aceste descoperiri o seamă de elemente ne-elenice, specifice Balcanilor[16]. La vremea în care datează aceste documente arheologice — sfîrşitul secolului al VI-lea — importanţa sanctuarului pan-elenic de la Dodona cuprinde astfel şi o componentă ce depăşea limitele lumii greceşti şi cuprindea o bună parte din lumea balcanică. Este, de altfel, vremea în care se constituie fondul de cunoştinţe geografice şi etnografice asupra lumii illiro-trace, fond precedat de unul mai vechi de caracter mitografic în care Epirul şi foarte probabil Dodona au jucat un rol deosebit de important.

Trecem cu aceasta la cea de-a doua categorie a informaţiilor noastre cu privire la legăturile atestate sau întrezărite între Dodona şi lumea balcanică. Să ne îndreptăm mai întîi privirile asupra hărţii geografice şi etnografice a zonei de sud-vest a Balcanilor, locuită în epoca istorică de către triburile illirice. Acest fapt nu e menţionat în poemele homerice, primele informaţii scrise aparţinînd unei epoci ulterioare. În această privinţă, cercetările arheologice şi lingvistice şi-au adus aportul o dată mai mult, oferind date noi graţie cărora tabloul etnic al zonei illirice propriu-zise poate fi reprezentat cu o oarecare precizie. În cadrul geografiei istorice a epocii arhaice — geografie la a cărei alcătuire rolul cel mai important îi revine lui Hecateu din Milet — populaţiile de pe ţărmul oriental al Adriaticii nu puteau să nu suscite un anumit interes, cu atît mai mult cu cît, spre sfîrşitul secolului al VII-lea î.e.n. a fost întemeiată colonia Epidamnos (627 î.e.n.), iar cu cîteva decenii mai tîrziu Apollonia (588 î.e.n.). Totuşi, aceste informaţii reluate de Herodot nu fac nici o distincţie între diferitele triburi care locuiau în această zonă. Foarte probabil, atît pentru Hecateu cît şi pentru Herodot, termenul de illiri desemna în mod special

---

[12] F. Maier, *art. cit.*, p. 69 şi fig. 2. A. Benac-B. Čović, în *Glasinać*, II, Sarajevo, 1957, p. 26, nr. 2–3; p. 31. nr. 18 şi 20.

[13] Chr. Blinkenberg, *Les fibules grecques et orientales*, Copenhaga, 1926, p. 14; cf. G. Jacobstahl, *Greek pins and their connexion with Europe and Asia*, Oxford, 1956, p. 206.

[14] *Archeologikon Deltion*, 16, 1960, p. 14 şi urm.

[15] Carapanos, *op. cit.*, p. 94 şi pl. 51, nr. 5; cf. F. Maier, *art. cit.*, p. 71; Hammond, *op. cit.*, p. 435.

[16] Cf. St. Casson, în *JHS*, 48, 1928, p. 268 şi urm.

triburile care locuiau în sud-estul zonei adrio-balcanice. Termenul este cu toate acestea mult mai vechi, fiind reținut de mitologia greacă, alcătuită într-o epocă precedentă. Într-adevăr, mitologia greacă s-a îmbogățit cu unele contribuții beoțiene privitoare la Illyrios. Avînd forma unui șarpe binefăcător, acest erou eponim ar fi fost fiul lui Cadmos și al Armoniei[17]. După o redactare tîrzie a acestei legende, cele două personaje ar fi trecut de frontierele Macedoniei ca să pătrundă într-o regiune care va primi mai tîrziu numele fiului lor, Illyrios, înălțat la rangul de erou. Ei s-au instalat în vecinătatea enheleienilor, la rîndul lor numiți, tot după o tradiție beoțiană, ,,poporul țiparilor''. Ei locuiau în Epir, nu departe de teritoriile aparținînd triplului Geryoneu[18]. Euripide va porni la rîndul său pe urmele acestor illiri mitici, atunci cînd îi va prezenta pe Cadmos și pe Armonia conducînd lupta împotriva orașelor grecești[19]. Puțin mai tîrziu, Apollodor îmbină izvoarele și legendele diferite care îl prezintă pe Cadmos oferind, potrivit hotărîrii unui oracol, ajutorul său enheleienilor în războiul cu illirii, al căror rege va fi proclamat după victorie[20]. Potrivit unui ciclu mitic foarte răspîndit la greci, cei doi soți vor sfîrși prin a se transforma în șerpi.

Dacă am încerca să căutăm sîmburele de adevăr din sensul general al acestei ,,saga'' beoțiene, ar trebui să alegem între următoarele două posibilități: fie o reminiscență tîrzie a unei epoci în care beoțienii, ca de altfel și ceilalți dorieni, au coborît din Epir pentru a-și lua în stăpînire viitoarea lor patrie, fie efectul unor contacte ulterioare stabilite de grecii din nord cu zona illirică de-a lungul străvechii căi de comunicație existînd dintotdeauna pe valea Vardarului. Într-adevăr, cercetările arheologice recente par să precizeze cîteva jaloane ale istoriei balcanice a triburilor dorice, înainte de coborîrea lor spre zonele unde vorbirea lor se va înrădăcina pentru totdeauna. Nu este deci imposibil ca beoțienii să fi păstrat o amintire îndepărtată—transformată, o dată cu trecerea timpului, în mit— a contactelor cu triburile cunoscute mai tîrziu sub denumirea generală de illiri. Cealaltă cale era cea folosită de unele produse grecești arhaice ce vor pătrunde pentru prima dată în centrul regiunilor illirice. Tot aceasta este și calea pe care a luat-o menada din Tetovo și mai ales craterele și trepiedele, hidriile și căștile de bronz cu aplice de aur, descoperite în necropolele din Trebenište și Radolište din apropierea lacului Ohrida[21]. Cu cîțiva ani în urmă, într-un studiu foarte minuțios al izvoarelor istorice grecești din epoca arhaică, a fost formulată ipoteza unui contact reînnoit dintre beoțieni și illiri după instalarea acestor triburi în zonele geografice respective[22].

Cum era de așteptat, epoca greacă arhaică a manifestat un interes crescînd față de populațiile tracice din Balcani. În această privință există

---

[17] Steph. Byz., s.v. Ἰλλυρία; cf. H. F. Tozer, *A history of ancient geography*, ed. a II-a, Cambridge, 1936, p. 71.

[18] Hesiod, *Teogonia*, 287 și urm.; *Schol. Ver. Aen.*, I, 243.

[19] *Bacc.* 1354 și urm.

[20] III, 39.

[21] Cf. Em. Condurachi, *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în *Actes du VIIIe congrès international d'archéologie classique*, Paris, 1965, p. 321.

[22] M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, Athènes, 1958, p. 374 și nota 4.

două categorii importante de informaţii. Este vorba în primul rînd de cele, relativ precise, ale geografilor şi istoricilor greci. Începînd cu Hecateu din Milet, ei introduc, în afara zonei aflate la sud de munţii Haemus, şi realităţi ale Dunării de jos, considerată nu numai ca o limită a lumii tracice, dar chiar a întregii lumi cunoscute[23]. Această cale va fi adoptată mai tîrziu nu numai de Herodot, dar şi de Hellanicos din Mitilene şi de alţi istorici de mai mică importanţă. Se cuvine să adăugăm că aproximativ în aceeaşi perioadă sciţii au intrat în orizontul istoriografiei greceşti. Precum se ştie un loc important le este acordat în Cartea a IV-a a *Istoriilor* lui Herodot. Vom da atenţie acestor informaţii numai în măsura în care aceştia vor avea un rol în cadrul realităţilor istorice ale Daciei transilvane. Aceasta a fost, se pare, cazul agatirşilor, a căror prezenţă şi origine rămîne o problemă deschisă pentru arheologie.

Cea de-a doua categorie de informaţii care trebuie studiate cuprinde date de ordin mitologic. Sînt oare ele anterioare sfîrşitului secolului al VI-lea î.e.n. ? Este desigur o problemă ce merită a fi luată în consideraţie. Într-adevăr, frecvenţa temelor mitologice în care tracii joacă un oarecare rol ne obligă să urcăm în timp pînă la o epocă timpurie, în care, între aceste două populaţii există un contact relativ strîns. Este vorba înmod evident de tracii din sudul Peninsulei Balcanice, adică de cei stabiliţi în zona de contact (Pangeea, Chalcidica şi Hellespont), în care schimburile de tradiţii se puteau face cu uşurinţă. Amintim astfel, spre a da numai cîteva exemple, numele lui Acamas, ce desemnează pe de o parte un şef trac din epopeea homerică, dar pe de altă parte pe unul din fiii lui Tezeu[24]. Nimfa greacă Argiope, părăsită de iubitul ei Philamon, caută găzduire printre tracii odrizi[25].

Dacă cele două mituri amintite dovedesc interesul atenienilor faţă de regiunile tracice, alte mituri au drept punct de plecare Teba. Agave, de pildă, fiica lui Cadmos şi a Armoniei, sora Semelei, este personajul principal al unei legende tebane, ce pare să reflecte o opoziţie locală faţă de cultul lui Dionysos[26]. Din ea Euripide va face un personaj tragic[27]. Din aceeaşi „saga'' beoţiană a luat naştere mitul privighetorii (*aedon*). Soţia regelui Zethos, geloasă pe copiii cumnatei sale Niobe, îşi va ucide fără voie propriul său copil; ea va fi apoi metamorfozată în pasăre. Versiunea atică a aceleiaşi legende o arată ca fiică a regelui Pandion şi soţie a regelui trac Tereu, îndrăgostit de cumnata sa Philomela[28]. În sfîrşit, Abderos, fiu al lui Hermes sau al lui Poseidon şi favorit al lui Heracle, va fi devorat de iepele antropofage furate lui Diomede, rege al tracilor bistoni. Legenda

---

[23] Cf. W. A. Heidel, *The frame of the ancient Greek maps*, în *Ann. geogr. soc.*, research series, nr. 20, New York, 1937, p. 20 şi urm.

[24] *Il.*, VI, 7.

[25] *Apoll.* I, 16; Pausanias, IV, 44, 3.

[26] Ovidiu, *Met.*, 3, 701.

[27] Cf. H. v.Geisau, *Der kleine Paully*, I, 1964, col. 122.

[28] G. Mihajlov, *La légende de Térée*, în *AUS*, 50, 2, 1955, p. 75 şi urm.

spune că, pe mormîntul acestuia, Heracle va întemeia orașul Abdera, pe coasta tracă a Mării Egee[29].

Majoritatea legendelor și miturilor reflectînd vechile contacte dintre greci și traci au fost deja studiate. Pînă la ce punct însă unele dintre aceste mituri grecești sînt ele fructul unui contact direct dintre greci și traci? Este de asemenea posibil ca, fiind de origine tracă, ele să fi urmat totuși o filieră dublă: tracă propriu-zisă și micro-asiatică. Acesta pare a fi cazul mitului și cultului lui Dionysos. Cît despre alte mituri, proveniența lor sud-tracică este indiscutabilă. Mitul lui Boreu, zeu al vîntului, locuitor al țării tracilor și îndeosebi mitul lui Orfeu, constituie o dovadă grăitoare în această privință. Oricare ar fi vechimea lor, aceste mituri pun o problemă de un interes deosebit. Este limpede că tracii, ce locuiau coasta septentrională a Mării Egee și intraseră în orizontul literaturii grecești cel puțin din secolul al VII-lea î.e.n., n-au pierdut niciodată din interesul pe care-l suscitaseră de la început în lumea elenă. Mitografii și istoriografii greci au fost cei care au dat pentru prima dată un nume comun populațiilor situate la sud de Haemus.

Fără a merge însă atît de departe cu analiza unor izvoare literare, uneori foarte vagi, trebuie să ne întoarcem la unele știri care privesc direct originea epiroților și a molossilor, care reprezintă în chip direct mediul etnic al sanctuarului de la Dodona. Știrea cea mai interesantă din acest punct de vedere este aceea transmisă de Pseudo-Skymnos, după care în jurul oracolului de la Dodona locuiau unii μιγάδες βάρβαροι[30]. Dacă ne amintim că geograful antic atribuie acest epitet chaonienilor și thesprotienilor, în timp ce el evită să-i califice drept barbari pe molossii înșiși, putem reține că în regiunea Epirului și în perioada mai tîrzie locuiau populații care, cel puțin în perioada mai veche, făceau parte din mediul propriu-zis balcanic ne-elenic. De altfel studiile mai recente au dovedit că sanctuarul de la Dodona a avut într-o fază mai veche, legături mai strînse cu triburile thesprotiene. De-abia în momentul în care molossii ajung la o organizare politică mai închegată, respectiv la un proces de unificare a triburilor și la organizarea unei monarhii, sanctuarul de la Dodona a fost integrat pe plan politic și ideologic tendințelor noului stat și aceasta cel mai devreme spre sfîrșitul secolului al V-lea[31].

Precum se știe originea epiroților și a molossilor a dat loc la o serie de studii contradictorii. Opoziția lor derivă din însăși divergența de opinii a izvoarelor grecești. Ideea că molosii erau barbari și nu greci o întîlnim la Tucidide[32] și la Strabon[33]. Pe de altă parte Herodot vorbește despre un

---

[29] *Apoll.*, II, 97; pentru cultul lui Dionysos v. Martin P. Nilsson, *Gesch. der gr. Rel.*, München, 1955, p. 564 și urm. Cu privire la Orfeu *Ps. Arist.* 973a; cf. Böker, *Der Kleine Pauly*, I, 1964, col. 910.

[30] Vezi p. 444—452.

[31] Ettore Lepore, *op. cit.*, p. 63. Nu este lipsit de interes să amintim că sărbătorile Naia, organizate la Dodona, cuprindeau două spectacole dramatice: Archelaos al lui Euripide, și Achile al lui Chairémon, al cărei subiect era legat direct de Grecia nordică.

[32] II, 80, 5—6; 81, 3—6.

[33] VII, 7, 1, p. 321.

moloss Alkon, pe care îl enumeră printre alţi şefi greci în disputa pentru mîna Agaristei[34]. Originea dinastiei regale a molossilor ai cărei reprezentanţi erau descendenţi ai lui Neoptolem, fiul lui Achile, ne-a fost transmisă de o seamă întreagă de autori începînd cu Pindar[35] şi Euripide[36]. Chiar dacă caracterul grec al instituţiilor epiroţilor şi molossilor nu poate fi pus la îndoială — limba inscripţiilor ca şi marea majoritate a antroponimelor şi toponimelor sînt greceşti — nu poate fi negată în Epir prezenţa unor elemente alogene, cel puţin în vremurile mai îndepărtate. Acest fapt a favorizat, desigur contactul dintre Dodona şi populaţiile balcanice, în special populaţiile din sud-vestul Balcanilor. Documentele arheologice amintite mai sus confirmă din toate punctele de vedere această interpretare.

Un document de o importanţă excepţională — decretul cu privire la organizarea sărbătorilor în cinstea zeiţei trace, Bendis, de la Atena — vorbeşte în termeni categorici despre faptul că oracolul de la Dodona a fost consultat în această privinţă[37]. Desigur, aşa cum a arătat în special Nilsson, acest decret, ca şi toată desfăşurarea acestor ,,bendidea'', sărbătorite în ziua a 19-a a lunii Thargelion, reflectă o cotitură în politica ateniană faţă de regatul tracic în epoca războiului peloponeziac[38]. Atena a pus în 431, mare preţ pe alianţa cu regele Sitalkes, cu atît mai mult cu cît soarta războiului părea să se decidă în nordul Greciei[39]. Este clar, pe de altă parte, că acest cult amintit şi de Platon care privea oarecum surprins desfăşurarea ceremoniilor acestui cult exotic, nu putea fi instituit absolut din senin[40]. Faptul că pentru aceste ceremonii se prevăd la Atena însemnate cheltuieli este iarăşi un fapt deosebit de elocvent din acest punct de vedere. Textul inscripţiei vorbeşte şi despre tracii din Pireu care, împreună cu fidelii atenieni ai noii divinităţi acceptate în panteonul elenic, participau la o procesiune de zi şi de noapte[41]. Textul inscripţiei dovedeşte, pe de altă parte, că existau două sanctuare ale zeiţei Bendis — unul la Atena, altul la Pireu. Arta greacă din această perioadă a realizat şi un tip iconografic al zeiţei, al cărui costum şi atribute amintesc pe cele ale tracilor[42]. Ne putem deci gîndi că, pe lîngă interesul politic manifestat de Atena în vederea strîngerii raporturilor de alianţă cu Sitalkes, exista şi un grup de traci, dacă nu chiar în Atena, în orice caz la Pireu, interesaţi în organizarea acestui cult. De altfel, aşa se explică şi faptul că după luptele pentru reinstaurarea democraţiei la Atena şi alungarea celor 30 de

[34] VI, 127.

[35] *Nem.*, VII, 34.

[36] *Androm.*, 1241.

[37] Dittenberg, *Syll.*[4], 1095.

[38] *Op. cit.*, p. 834.

[39] Cf. H. Bengtson, *Gr. Gesch.*, München, 1965, p. 201.

[40] *De rep.*, I, p. 327 A.

[41] Cf. L. Deubner, *Attische Feste*, Berlin, 1932, p. 219 şi urm.

[42] P. Hertwig, *Bendis*, Copenhaga, 1897, p. 1 şi urm. Cf. Ch. Picard, *Sur l'iconographie de Bendis*, în *Izvestiia-Institut*, XVI, 1950, p. 25 şi urm.

tirani, printre metecii care primesc dreptul de cetățenie ca urmare a participării la luptă, se găsește și un trac cu numele de Bendifanès[43].

Ceea ce interesează însă în special este faptul că Atena a ținut să consulte într-o problemă atît de delicată ca aceasta, oracolul de la Dodona. Faptul acesta nu este rezultatul unei simple întîmplări. Chiar dacă Atena avea suficiente motive să pună la îndoială, în epoca războiului peloponeziac, obiectivitatea oracolului de la Delfi, a cărui atitudine filolacedemoniană nu era ignorată[44], se poate afirma că Dodona era la curent cu tot ce se întîmpla în acea vreme în lumea greacă. O alianță a Atenei cu regele Sitalkes intra foarte bine în vederile acestui centru religios, a cărui poziție la marginea lumii grecești îl făcea mult mai sensibil la realitățile balcanice. De altminteri, trei sferturi de veac mai tîrziu, importanța politică a sanctuarului avea să fie subliniată și de Demostene, care va aminti concetățenilor săi despre datoria lor față de Zeus din Dodona[45].

Ultimul mare episod politic al sanctuarului de la Dodona, acela al lui Pirus, deschidea sau mai exact redeschidea noi perspective influenței religioase a Dodonei în Italia. Precum se știe, înainte de expediția sa în ajutorul Tarentului, Pirus a consultat oracolul de la Delfi, cît și oracolul de la Dodona[46]. O inscripție descoperită la Dodona consemnează, în acest sens, mulțumirile aduse sanctuarului de rege și de tarentini[47]. Cronica de la Lyndos evocă de asemenea faptul că regele a trimis trofee templului Atenei din acest oraș din dispoziția oracolului de la Dodona[48]. Se știe însă mai puțin că, începînd cu secolul al III-lea, dacă nu chiar cu sfîrșitul celui de-al IV-lea, nenumărate statuete de teracotă reprezentînd pe zeița Bendis dovedesc prezența unui cult nou, balcanic, în *Magna Graecia*[49]. Introducerea în panteonul tarentin a zeiței Bendis a putut să aibă loc cu aprobarea sanctuarului de la Dodona. O dată mai mult, această divinitate tracică prin excelență, exprimă contacte și realități politice pe care de-abia le putem întrevedea.

De-a lungul atîtor secole de existență, sanctuarul de la Dodona, devenit cu timpul un sanctuar panelenic, și-a păstrat deci contactele directe cu lumea balcanică. Izvoarele arheologice și literare pun accentul în primul rînd pe contactele directe sau indirecte cu lumea illirică. N-au lipsit însă nici acelea cu lumea tracică pentru care, cel puțin decretul atenian din 429 și mai apoi aluzia lui Demostene, constituie informații de cel mai mare preț. Ca și oracolul de la Delfi, cel de la Dodona a jucat deci atît un rol politic — cel puțin la sfîrșitul secolului al V-lea și în cursul

---

[43] Xenofon, *Hell.*, II 4,11; Dittenberg, *Syll.*[4], 120 B.

[44] Cf. R. Crahay, *La littérature oraculaire chez Hérodote*, Paris, 1956, p. 148 și urm.; D. M. Nicol, *op. cit.*, p. 132.

[45] XXI, 53.

[46] C. J. Gagé, *op. cit.*, p. 144—145.

[47] Dittenberg, *Syll.*[4], 392.

[48] Cf. Chr. Blinkenberg, *La chronique du temple lyndien*, Copenhaga, 1912, 1,115 și urm.

[49] Cf. C. v.Lunsingh Scheurleer, *Die Göttin Bendis in Tarent*, în *AA*, 1932, col. 314—334.

celor două secole următoare — cît şi acela al unui centru de informaţii cu privire la lumea balcanică, pentru care poziţia sa periferică, ca şi populaţia amestecată din jurul său, îi oferea cele mai bune condiţii.

DODONE ET SES RAPPORTS AVEC LE MONDE BALKANIQUE

NOTE

La présente étude paraîtra en français dans le volume dédié au Professeur Gr. Novak de l'Université de Zagreb.

O DESCOPERIRE SCITICĂ ÎN JUDEȚUL CLUJ

DE

VOLKER WOLLMANN (Cluj)

Printre descoperirile scitice mai importante din ultimii ani în Transilvania, se numără una recentă, făcută întîmplător la marginea așa-numitei Cîmpia Transilvaniei (dintre Şieu, Someşul Mare, Someşul Mic), în teritoriul satului Gădălin (com. Jucu, jud. Cluj; harta fig. 6), descoperire care prin solicitudinea şi înţelegerea muncitorilor şi intelectualilor localnici a fost salvată şi ni s-a pus la dipoziţie spre studiu şi publicare[1].

La 16 septembrie 1968 locuitorul Ioan Berleanu din Gădălin, săpînd lut dintr-un strat argilos pe „Dealul Crucii" (la circa 600 m de vatra satului şi locul de încrucişare a drumurilor ce duc spre Jucu şi Bonţida), a scos la iveală de la adîncime de circa 60 cm un pumnal de fier, obiect aflat acuma în păstrarea Şcolii Generale din Gădălin. După informaţiile obţinute de fostul director al aceleiaşi şcoli, prof. Iustin Clapa, anterior (prin anul 1966), s-au descoperit în acelaşi punct la „Dealul Crucii" un vas mare cu butoni (urnă bitronconică), o ceaşcă de lut cu toartă supraînălţată şi alte fragmente ceramice. Ceaşca se află împreună cu pumnalul în colecţia şcolii, iar urna şi obiectul nr. 5 au fost predate de prof. I. Clapa Muzeului de istorie din Gherla. La acestea se adaugă piesa nr. 3 descoperită în 1969. Piesele înşirate mai sus fiind destul de concludente şi edificatoare, putem presupune sau chiar afirma că în acest punct arheologic a fost cel puţin un mormînt dacă nu o necropolă scitică.

---

[1] Semnalarea şi „salvarea" din punct de vedere muzeistic, arheologic şi ştiinţific a valoroasei descoperiri de la Gădălin se datoreşte intervenţiei la timp şi eficiente a prof. de istorie V. Suciu-Pop şi directorului Ion Dobocan (Gădălin). Alte descoperiri arheologice făcute pe teritoriul acestui sat (Gădălin-Kötelend) semnalate în *Repertoriul arheologic al Transilvaniei* de M. Roska (*ErdRep.*, Cluj, 1942), p. 141, nr. 287; pe „Dealul Viilor" la hotarul satului, s-au găsit urmele unei aşezări preistorice, fragmente ceramice şi un topor de piatră; cf. J. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920, nr. 273. Satul Gădălin apare atestat în documente începînd cu anul 1320 apoi în cursul secolelor XIV, XV, XVI, sub numele: *Keduelen*, *Kedlen*, *Keduelend*, *Kethelenth*, ca în secolul al XVIII-lea să apară şi denumirea Kötelend-Gădălin; C. Suciu, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, Bucureşti, vol. I, 1967, p. 252.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 245—251, Bucureşti, 1970

1. — **Pumnal de fier, tip *akinakes*** (fig. 1); lungimea totală: 38,5 cm; lungimea mînerului pînă la baza lobilor ornamentului cordiform: 12,5 cm; lăţimea maximă a mînerului: 2,6 cm; lungimea barei mînerului: 6 cm; lungimea lamei: 26 cm; lăţimea lamei sub placa mînerului: 3,3 cm, iar grosimea actuală a lamei 0,3 — 0,4 cm; este destul de bine conservat cu excepţia unei porţiuni de la mijlocul lamei puternic oxidată pe muchia tăişului. În rest această piesă s-a păstrat aproape integral. Ea face parte din categoria pumnalelor-akinakes cu mînerul terminat în formă de bară transversală dreaptă, spre deosebire de cealaltă categorie la care mînerul se termină în antene. Corpul mînerului are secţiune dreptunghiulară, este reliefat pe ambele feţe de două linii adîncite puternic, deci format din două tije prismatice cu secţiunea patrată, lăsînd între ele o zonă mediană adîncită — în secţiune unghiulară. Muchia exterioară a celor două tije este la mijloc uşor arcuită în afară. Lama pumnalului cu tăişuri pe ambele feţe este lungă şi se îngustează treptat spre vîrf. Pe suprafaţa lamei nu se pot vedea urmele canalului sau a canalelor de scurgere a sîngelui eventualelor victime. Garda pumnalului sau placa mînerului prezintă obişnuitul ornament cordiform, alcătuind un fel de manşon care acoperea partea superioară a lamei pumnalului. Acest ornament are doi lobi egal executaţi, simetric şi frumos rotunjit; dar din cauza oxidării nu se pot observa locurile unde cele două foi au fost fixate la lama pumnalului.

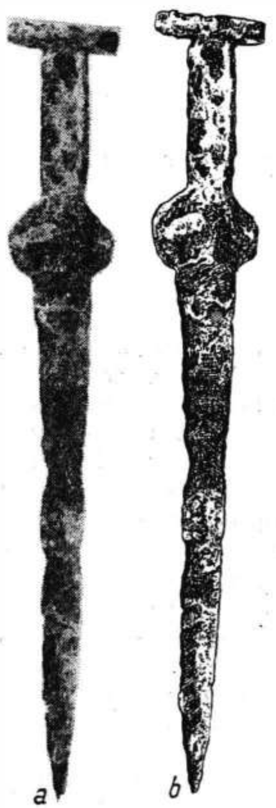

Fig. 1. — Pumnal scitic de tip akinakes de la Gădălin.

Prin dimensiunile sale *akinakes*-ul de la Gădălin face parte din cele mai mari piese de acest gen descoperite pe teritoriul României. Din punct de vedere tipologic, el se încadrează în grupa pumnalelor cu mîner terminat în bară transversală dreaptă — depăşind lungimea de 30 cm[2], ca cele de la Aiud, Archita, Cipău, Făgăraş, Năsal şi Posmuş. În afara Transilvaniei găsim o analogie deplină în descoperirea de la Bîcu (jud. Iaşi): un *akinakes* al cărui mîner este executat în aceeaşi tehnică, fiind format din două tije prismatice de secţiune patrată, juxtapuse prin una din muchii[3]. Alte analogii se găsesc în curganele scitice din teritoriul Uniunii Sovietice, unde *akinakes*-ul cu gardă cordiformă se datează în general în secolele VI-V î.e.n.[4]. Pumnalul de la Gădălin îşi găseşte aşadar deplina analogie în ca-

[2] O clasificare a acestui tip de pumnal scitic a fost întocmită de I. H. Crişan, *Un akinakes inedit în Muzeul Făgăraş*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 119.

[3] A. Niţu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, în *Materiale*, I, 1953, p. 5—7.

[4] W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Süd-Russland*, Berlin, 1928, p. 23—45. P. D. Liberov, *Хронология памятников Поднепровья скифского времени*, în

drul culturii materiale scitice din Transilvania sau din alte regiuni şi se datează aproximativ în secolele VI-V î.e.n.[5].

2. — **Urnă bitronconică** (fig. 2), păstrată aproape integral, descoperită împreună cu ceaşca şi alte fragmente ceramice în vara anului 1966. Din fragmentele ceramice face parte şi un fragment dintr-un vas (strachină) cu buza răsfrîntă în interior. În apropierea urnei a mai ieşit la iveală şi obiectul de podoabă din foiţă de aur în forma unei mărgele (nr. 5). Actuala înălţime a urnei este de 36 cm, lipsindu-i foarte puţin din marginea superioară a buzei. Deschizătura sus are în prezent diametrul de 16 cm;

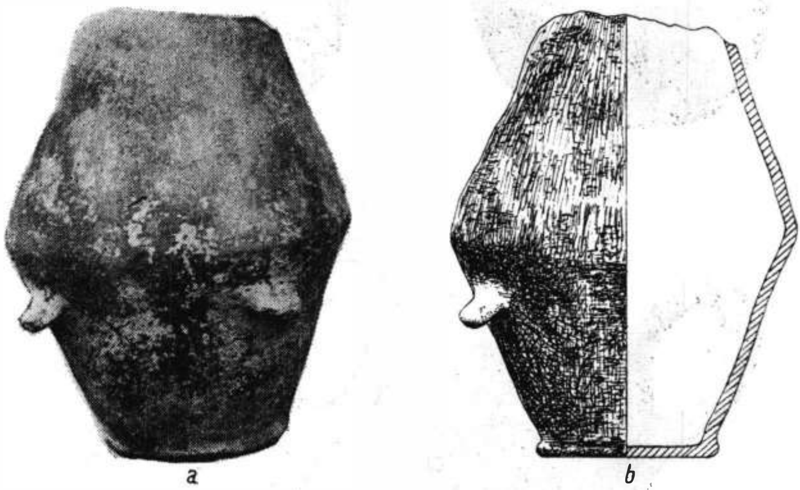

Fig. 2. — Urnă scitică de incineraţie.

la mijloc 26 cm; diametrul fundului vasului: 14,5 cm; grosimea peretelui vasului 7 mm, egală pe întregul corp al vasului. Pasta este foarte bine arsă pînă la culoarea roşie cu excepţia unor porţiuni pe partea inferioară a urnei. Singurul ornament decorativ, de altfel şi cu o utilitate practică (cum apare şi firesc la această categorie de vase de incineraţie) este butonul ţuguiat, îndoit înspre partea inferioară, aplicat în cazul nostru cu circa 11 cm sub linia imaginară care desparte cele două baze ale trunchiurilor de con. Din cei patru butoni aplicaţi la distanţă egală lipseşte unul. Analogii în ceea ce priveşte tipul şi dimensiunile urnei descrise întîlnim la cimitirul scitic de la Cipău-,,Gara'', în mormintele II şi VI[6].

3. — **Vas din lut de formă sferică cu butoni** (fig. 3) descoperit la 6 decembrie 1969 de către tractoristul Nicolae Pop din Gădălin cu ocazia arăturii făcute pe ,,Dealul Crucii'', nu departe de locul de descoperire a

Вопросы скифско-сарматской археологии Акад. наук, СССР, 1954, p. 139 şi urm., A. I. Meliukova, *Вооружение скифов*, Moskova, 1964, p. 49 şi urm.

[5] Despre cronologia descoperirilor scitice: V. Vasiliev, *Un nou mormînt scitic descoperit la Batoş*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 411—420, cu bibliografie mai amplă.

[6] N. Vlassa, *O contribuţie la problema epocii scitice în Transilvania: Cimitirul de la Cipău-,,Gara''*, în *Studii şi comunicări (Apulum)*, IV, 1961, p. 26—30, fig. 6/II, 1; 8/VI, 2.

akinakes-ului şi a ceştii. Vasul a fost lovit de brăzdarul plugului la adîncimea de circa 40 cm, dar s-au păstrat suficiente fragmente ceramice pentru reconstituirea profilului şi formei iniţiale. Dimensiuni : lăţimea maximă la mijloc : 17,5 cm ; deschizătura gurii : 14 cm ; diametrul fundului : 12,5 şi înăl-

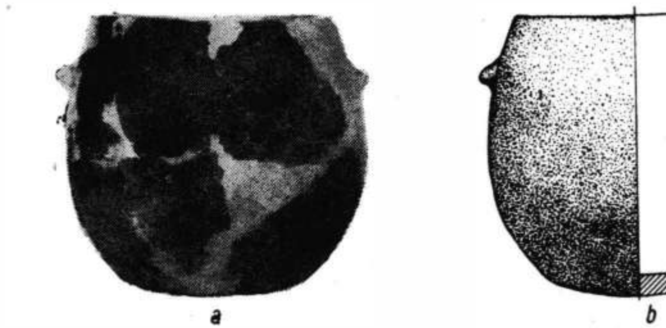

Fig. 3. — Vas de aspect globular.

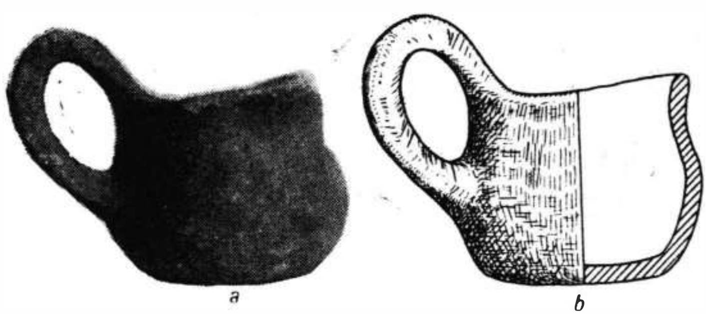

Fig. 4. — Ceaşcă cu toartă supraînălţată.

ţimea vasului : 15,5 cm. Cei patru butoni (dintre care s-au păstrat doi) sînt aplicaţi pe partea superioară a vasului. Pasta ceramicii este nisipoasă, are culoare brună-închisă şi o suprafaţă puţin netezită. Pereţii vasului cu aspect globular executaţi cu mîna sînt groşi şi privit în profil nu au aceeaşi formă sferică simetrică.

4. — **Ceaşcă** din lut cu toartă supraînălţată, din care lipseşte într-o parte marginea superioară, ceea ce nu îngreunează reconstituirea formei vasului (fig. 4). Înălţimea corpului ceştii este de 7,5 cm ; diametrul bazei ; 5,5 cm ; deschizătura sus are diametrul 7,2 şi înălţimea totală de la bază — toartă inclusiv : 10,6 cm. Este lucrată cu mîna ; pasta de culoare brună-deschisă care nu e perfect netedă la suprafaţă, deşi pare în unele locuri uşor lustruită. Prin forma rotunjită a părţii inferioare, vasul se deosebeşte de ceştile descoperite în mormîntul de la Teiuş[7] şi altele.

[7] K. Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz, Ugra şi Teiuş*, în *Materiale*, I, 1953, p. 805, fig. 12, nr. 5, 8.

5. — **Mărgea** din aur, descoperită împreună cu urna nr. *2* şi ceaşca nr. *4*, este goală în interior, confecţionată din foiţă subţire avînd o secţiune bitronconică (fig. 5). La cele două capete are o deschizătură largă de 11 mm. Diametrul la mijloc de 25 mm, iar înălţimea de 18 mm. Greutatea

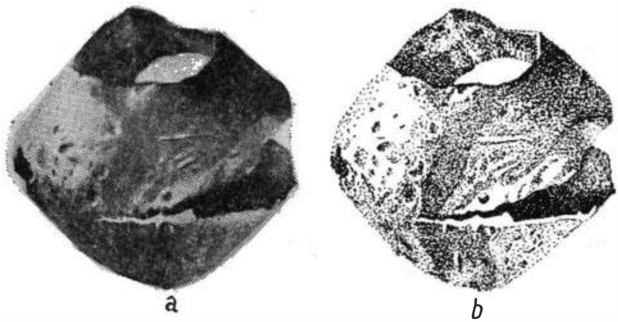

Fig. 5. — Obiect de podoabă din foiță de aur.

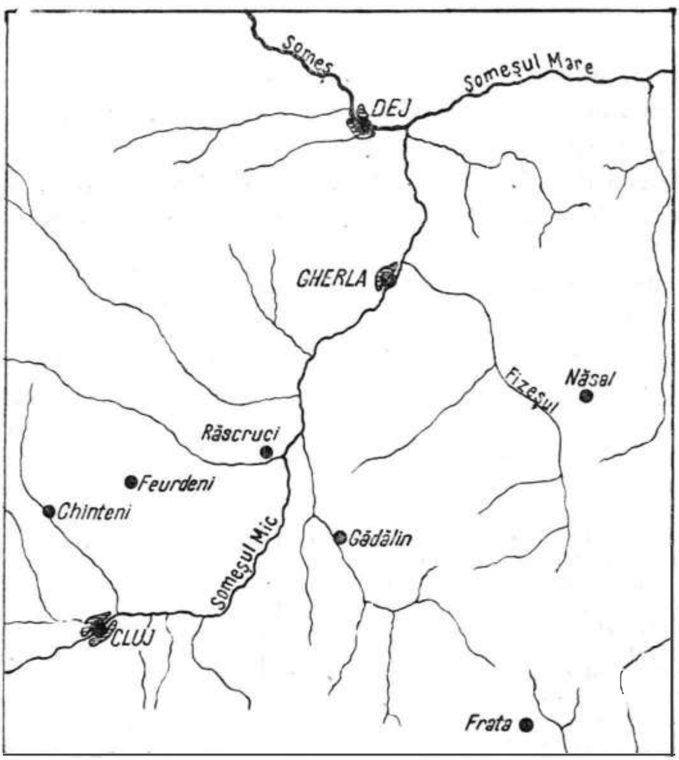

Fig. 6. — Harta descoperirilor scitice în zona Cluj — Gherla.

0,56 gr. Suprafaţa acestui obiect pentru care nu cunoaştem analogii exacte, nu prezintă urmele vreunui ornament.

Apariţia unei noi descoperiri, un mic „complex" original şi în această regiune pe harta arheologică a Transilvaniei, nu este lipsită de importanţă

şi semnificaţie. Locul de descoperire, în apropierea Văii Someşului Mic, nu departe de confluenţa cu Someşul Mare, reprezintă oarecum o extremitate nord-vestică din cunoscuta arie de răspîndire a descoperirilor scitice de pe teritoriul Transilvaniei[8], alături de localităţile Chinteni (Chintău), Feurdeni, Răscruci şi Năsal (fig. 6). Ceva mai îndepărtat spre est la Comlod[9] avem un alt grup de descoperiri scitice, iar înspre sud-est numărul descoperirilor scitice, fie necropole sau obiecte izolate, sporeşte considerabil.

UNE DÉCOUVERTE SCYTHIQUE DANS LE DÉPARTEMENT DE CLUJ

RÉSUMÉ

En 1966 et 1969 à «Dealul Crucii» aux alentours du village de Gădălin (commune de Jucu, dép. de Cluj), on a fortuitement découvert des objets datant de la période scythique, à savoir :

1. Poignard *akinakès* à manche, terminé en barre transversale, en très bon état de conservation (fig. 1 ; collection archéologique de l'école de Gădălin).

2. Urne bitronconique d'incinération à boutons (fig. 2 ; collection du musée de Gherla, dép. de Cluj).

3. Pot sphérique (fig. 3 ; collection arhéologique de l'école de Gădălin).

4. Tasse à anse surélevée (fig. 4 ; collection archéologique de l'école de Gădălin).

5. Perle en feuille d'or (fig. 5; collection du musée de Gherla).

---

[8] Descoperirile făcute pînă în 1930, cu toată bibliografia la M. Roska, *Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens*, în *ESA*, XI, 1932, p. 184, nr. 29, amplificată de descoperirile făcute pînă în 1955 de I. H. Crişan, în *Mormîntul scitic de la Şaros-Sonde*, în *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului raional Mediaş*, 3, 1955—1956, p. 60—64, la care se adaugă localităţile menţionate în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, p. 125—126, nota 4. O listă mai recentă care cuprinde pumnalele *akinakes* de pe întregul spaţiu carpato-dunărean : Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1966, p. 59, nota 14.

[9] K. Horedt, *Скифские находки в Комлоде*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 481—488.

Bibliografie generală despre sciţi şi arheologia lor: M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931, p. 46 şi urm.; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRGK*, 1932, p. 143; D. Popescu, *Sciţii în Transilvania*, în rev. „Transilvania", Sibiu, an. 74, 3—4, 1943, p. 219 şi urm.; *Problema sciţilor în Transilvania în opera lui V. Pârvan*, *SCIV*, IX, 1958, p. 9—39; A. I. Meliukova, *К вопросу о памятниках скифской культуры средней Европы* în *SA*, XII, 1955, p. 239—253; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Un „akinakes" descoperit la Văratec (com. Agapia, jud. Neamţ)*, în *SCIV*, 20, 1969, p. 329—335. V. Vasiliev, *Podoabe de metal preţios din morminte scitice în Transilvania*, *Acta Musei Nap.*, VII, 1970 (sub tipar).

Les objets décrits en détail dans cette note constituent l'inventaire caractéristique des tombes sctyhques des VI-Ve siècles. On peut donc supposer l'existence d'une nécropole scythique à Gădălin, à proximité des lieux de découvertes scythiques (v. la carte, fig. 6), Chinteni, Feurdeni, Răscruci et Năsal.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Poignard scythlque *akinakès* de Gădălin.
Fig. 2. — Urne scythlque d'incinération.
Fig. 3. — Pot sphérlque.
Fig. 4. — Tasse à anse surélevée.
Fig. 5. — Perle en feullle d'or.
Fig. 6. — Carte des découvertes scythiques dans la zone Cluj — Gherla.

UNELE PROBLEME PRIVIND VASELE SFEROCONICE

DE

VICTOR SPINEI

În colecţiile Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi a intrat, în anul 1957, un vas sferoconic provenind dintr-o descoperire întîmplătoare făcută la 1 km spre nord de comuna Năneşti, judeţul Vrancea, pe promontoriul denumit Gorgan, de pe malul drept al Siretului. Promontoriul, aflat cam la 2 km înainte de punctul de vărsare al rîului Putna în Siret, nu este prea întins, avînd circa 2 hectare. Cercetările de teren amănunţite, pe care le-am întreprins în primăvara anului 1969, au dus la identificarea a numeroase resturi ceramice neolitice (faza Cucuteni A-B), hallstattiene tîrzii, carpice şi feudale (secolele XV-XVI). S-au descoperit şi două mici fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă zgrunţuroasă cenuşie-negricioasă, din secolele X-XI.

Avînd în vedere că acest vas sferoconic constituie singura descoperire de acest fel făcută pînă în prezent în Moldova, vom consemna trăsăturile sale caracteristice şi vom stărui asupra destinaţiei, provenienţei şi datării lui.

Modelat dintr-un lut de bună calitate, bine frămîntat, avînd ca degresant nisip fin, vasul a fost ars unitar, pereţii lui dobîndind astfel o culoare gălbuie, cu tonuri de nuanţa muştarului. Din cauza procentului destul de mare de nisip amestecat în pastă, suprafaţa sa este aspră la pipăit. Vasul a fost lucrat cu o roată de turaţie rapidă. Este de formă globulară, cu gîtul scurt şi îngust, pornind imediat de sub buza îngroşată; gura, circulară, are diametrul de 1,6 mm; umerii sînt proeminenţi, continuîndu-se cu un corp sferoidal, avînd diametrul maxim pe mijloc de 9 cm, partea inferioară terminîndu-se cu un con ascuţit; înălţimea este de 8,9 cm. Grosimea foarte mare a pereţilor şi compoziţia densă a pastei dau vasului o greutate neobişnuit de mare pentru dimensiunile lui. Ceva mai sus de mijlocul corpului vasul are ca ornament o şănţuire orizontală foarte marcată (fig. 1).

★

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 253 — 265, Bucureşti, 1970

Deşi literatura referitoare la vasele sferoconice este destul de vastă[1], lipsesc totuşi lucrările de sinteză care să îmbrăţişeze toate problemele care se pun în legătură cu ele[2].

Aria de răspîndire a vaselor în discuţie înglobează un teritoriu foarte întins din Europa răsăriteană şi Orientul apropiat şi mijlociu, cuprinzînd Asia Mică, Siria, Fenicia, Palestina, Egipt, Transcaucazia, Iran, Asia Centrală, bazinul mijlociu şi inferior al Volgăi, litoralul nord-pontic, Crimeea, estul peninsulei Balcanice[3].

Fig. 1. — Vasul sferoconic descoperit la Nănești.

Dintre exemplarele găsite pe teritoriul ţării noastre şi în vecinătatea ei, amintim pe cele de la Dinogetia, Cetatea Albă, Orheiul Vechi şi Pliska. La Dinogetia s-a descoperit în 1949 un vas întreg, globular, cu gîtul în formă de ciupercuţă şi fundul mic şi drept, avînd ca ornament o şănţuire orizontală, care-i încinge corpul ceva mai sus de mijloc[4]. Un al doilea exemplar de acest tip de la Dinogetia, păstrat în stare fragmentară, fără gît şi gură, cu pereţii mai subţiri, s-a descoperit în 1951 în bordeiul nr. 80[5]. De la Cetatea Albă[6], provine şi un vas sferoconic fragmentar, din pastă neagră-cenuşie şi cu pereţii groşi, decoraţi cu cerculeţe realizate prin

[1] Pe lîngă lucrările pe care le vom cita în paginile care urmează, amintim cîteva care ne-au fost inaccesibile : De Saulcy, *Note sur des projectiles à main, creux et en terre cuite, de fabrication arabe*, în *Mémoires de la Société des antiquaires de France*, XXXV, (apud. G. Perrot şi Ch. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'Antiquité*, *IV*, *Judée-Sardaigne-Syrie-Cappadoce*, Paris, 1887, p. 805) ; A. F. Lihacev, *О загадочных сосудах сфероконической формы из Волжской Болгарии*, în *Тр. IV арх. съезд*, I, Kazan, 1884 ; E. Lenz, *О глиняных сосудах с коническим дном, находимых в пределах мусульманского востока*, în *Зап. Вост. отдел. Рус. арх. общ.*, *XV*, *СПб*, 1904 ; Z. Vinogradov, *Сфероконические сосуды с узким горловым отверстием*, în *Казан. муз. вест.*, 1922, 2 ; V. A. Gorodţov, *Древние мусульманские светильники в виде сфероконических глиняных сосудов*, în *Тр. Госуд. Истор. муз.*, I, 1926 (apud. R. M. Djanpoladian, *Сфероконические сосуды из Двина и Ани*, în *SA*, 1958, 1, p. 201 şi urm.) ; M. Mercier, *Le feu grégeois* ; J. Sauvajet, *Flacons à vin ou grenades à feu grégeois?*, în *Mélanges Grégoire* (*Annuaire de l'Institut, etc.*, IX, Bruxelles, 1949) ; W. L. Hildburgh, *Aeolipiles as Fire Blowers*, în *Archaeologia*, XCIV, 1951, (apud H. Seyrig, *Antiquités syriennes*, cap. *Flacons? grenades? éolipiles?*, în *Syria*, XXXVI, 1959, p. 81 şi urm.).

[2] O menţiune specială se cuvine lucrării lui R. M. Djanpoladian (*op. cit.*, p. 201—213) pentru diversitatea aspectelor abordate şi pentru informaţia bogată de care dispune ; i se poate reproşa doar ignorarea literaturii occidentale.

[3] Vezi notele de mai jos.

[4] I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească şi orientală în aşezarea feudală* (*secolele X—XII*) *de la Dinogetia* (*regiunea Galaţi*), în *Studii şi referate privind istoria României*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 207 ; idem, în *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 275.

[5] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul Garvăn* (*Dinogetia*), în *SCIV*, III, 1952, p. 370—371 şi fig. 18/5 ; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 276.

[6] *ACMI*, III, 1931, p. 47 şi urm.

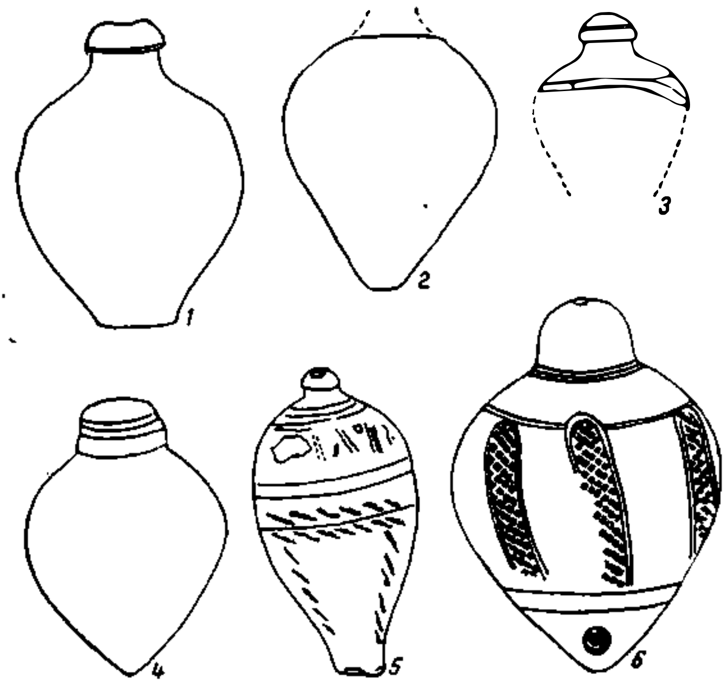

Fig. 2. — Vase sferoconice descoperite la Dinogeţia (*1*, după I. Barnea; *2*, după Gh. Ştefan şi colaboratori), Pliska (*3*, după St. Stancev), Bolgar (*4*, după O. S. Hovanskaia), Ciuiskaia Dolina (*5*, după A. N. Bernştam) şi Orheiul Vechi (*6*, după N. Constantinescu).

imprimarea unui tub gol în pasta crudă[7]. La Orheiul Vechi s-au descoperit mai multe vase sferoconice cu ornamente ştampilate, reprezentînd ciorchini de strugure şi alte motive[8]. Unul dintre aceste vase, în stare de conservare bună, înalt de 13 cm, are corpul lunguieţ, terminat conic în partea inferioară; gura, care nu se distinge de gîtul vasului, este străbătută de un canal vertical îngust[9]. La Pliska, mai multe vase sferoconice fragmentare au fost descoperite cu ocazia vechilor săpături efectuate de Skorpil. În 1948, un exemplar, de asemenea fragmentar, din care nu s-a păstrat decît partea superioară a fost găsit în sectorul de nord-est al Palatului mic[10].

★

Privitor la destinaţia vaselor sferoconice s-au emis numeroase ipoteze. Dintre acestea, numai cîteva se bazează pe realităţi incontestabile, altele, dimpotrivă, mai puţin fundamentate, poartă un caracter pur speculativ.

---

[7] N. Constantinescu, *Contribuţie la cunoaşterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă* (*Belgorod Dniestrovski*), în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 444.

[8] G. D. Smirnov, *Археологические исследования Старого Орхея*, în *KS*, 56, 1954, p. 27 şi 37.

[9] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 444 şi fig. 5.

[10] St. Stancev, *Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948г.*, în *Izvestiia—Institut*, XX, 1955, p. 203 şi fig. 19/4.

Foarte răspîndită a fost părerea că vasele sferoconice serveau drept proiectile. Umplute cu un lichid inflamabil, acestor vase li se fixa un fitil care se aprindea, devenind astfel un fel de grenade de mînă. Cînd se declanşa explozia, bucăţile sale puteau pricinui rănirea inamicului, iar lichidul provoca incendierea corăbiilor. Se presupune că astfel de proiectile conţineau faimosul „foc grecesc", cu care bizantinii au reuşit să-i respingă, cu atîta succes, pe arabii şi ruşii care asediau Constantinopolul, şi care, mai tîrziu, fusese folosit şi de arabi contra cruciaţilor[11].

Unii cercetători le-au considerat lămpi[12], iar alţii vedeau în ele podoabe arhitecturale care se puneau la porţile şi turnurile clădirilor[13].

Avînd în vedere cîteva vase sferoconice cu trăsături zoomorfe (de peşte), ca şi smalţul verde de pe unele din ele, s-a presupus că ar fi legate de cultul apei şi că păstrau apa din izvoarele sfinte[14].

O interesantă ipoteză, formulată pentru prima dată de W. L. Hildburgh, şi îmbrăţişată şi de Henri Seyrig, atribuie vaselor în discuţie funcţia de *eolipile* („mingi ale lui Eol"), descrise de Vitruvius (I, 6,2). Acestea erau nişte recipiente de dimensiuni reduse, cu un orificiu mic în partea superioară, care se umpleau pe jumătate cu apă şi erau puse la vatră, astfel că prin mica deschizătură, îndată ce apa începea să fiarbă, era suflat un puternic jet de vapori asupra flăcării pe care o înteţea. Procedeul, folosit în antichitate şi evul mediu, se mai întrebuinţează şi astăzi, izolat, în Himalaia[15].

Interpretarea care se bucură de asentimentul celor mai numeroşi cercetători este aceea care desemnează vasele sferoconice drept recipiente pentru transportul mercurului (de unde şi denumirea de „vase de mercur"), convingătoare prin faptul că în mai multe vase s-a remarcat prezenţa urmelor de mercur[16].

S-a presupus că şi alte lichide, printre care şi diferite esenţe şi parfumuri, ca de altfel şi vinul, se păstrau în micile vase[17].

În tratatul *Descrierea tehnologiei*, scris în a doua jumătate a secolului al XIII-lea de enciclopedistul medieval Abul-Fazlia Hobeişa ibn-Ibrahim Tiflisi, originar din Transcaucazia, care a trăit la Konya, s-a semnalat un foarte interesant şi concludent pasaj care se referă la folosirea vaselor de formă sferoconică pentru unele preparate chimice. Ele erau ermetic închise cu un dop dintr-o foaie de aramă pentru că reacţiile care aveau loc cereau o încălzire de durată. Pentru conservarea suprafeţei lor, deseori ornamentată, erau unse cu lut, astfel că focul nu le deteriora, iar preparatul obţinut se putea comercializa chiar în recipientul în care se realizase[18].

---

[11] G. Perrot şi Ch. Chipiez, *op. cit.*, p. 805; G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas*, ed. a 2-a, Paris, 1923, p. 45; *ACMI*, III, 1931, p. 89—90; A. V. Arţihovski, *Введение в археологию*, Moscova, 1947, p. 160; I. Barnea, *Elemente de cultură...*, p. 207; R. M. Djanpoladian, *op. cit.*, p. 208—209.

[12] G. Migeon, *Manuel d'art musulman, II. Les arts plastiques et industriels*, Paris, 1907, p. 356—357; idem, *Manuel d'art plastiques et industriels*, II, Paris, 1927, p. 136—137.

[13] R. M. Djanpoladian, *op. cit.*, p. 209.

[14] *Ibidem.*

[15] H. Seyrig, *op. cit.*, p. 87—89.

[16] G. Perrot şi Ch. Chipiez, *op. cit.*, p. 459 şi 805; N. P. Slcev, *К вопросу о булгарских сфероконических сосудах*, în *KS*, XIV, 1947, p. 71; I. Barnea, *Elemente de cultură ...*, p. 208; R. M. Djanpoladian, *op. cit.*, p. 209—210; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 445.

[17] H. Seyrig, *op. cit.*, p. 82 şi urm.

[18] O. L. Vilcevski, *Сфероконические сосуды в переднеазиатском трактате по прикладной технологии XII в.*, în *SA*, 1961, 2, p. 210—212. Cf. şi R. M. Djanpoladian, *Лабораторная посуда армянского алхимика*, în *SA*, 1965, 2, p. 211.

Desigur că nu toate aceste numeroase şi diverse ipoteze se pot accepta ca veridice, în multe din cazuri ele nebazîndu-se pe observaţii concrete, ci doar pe simple supoziţii, ceea ce impune consemnarea lor cu rezerva cuvenită.

Dintre toate ipotezele enumerate, prima care a avut şi şansa de a fi confirmată în mai multe rînduri, este aceea care considera că vasele sferoconice se foloseau pentru păstrarea şi transportul mercurului. Un vas plin cu mercur cu gîtul astupat cu un dop de lemn ceruit s-a descoperit la Eski-Crîm, alături de monede de aramă ale vechilor hani tătari din Crimeea[19]. Alt vas sferoconic cu mercur s-a găsit la baza pereţilor Kremlinului din Moscova, cu prilejul săpăturilor făcute în 1908[20]. Mai multe vase cu urme de mercur, cu dopuri ceruite, provin din centrele arabe din Orientul Apropiat[21]. Unele texte orientale medievale completează descoperirile arheologice amintind despre o categorie de vase, identificate cu vasele sferoconice, în care se punea mercur. În tratatul medico-farmaceutic al persanului Ali ibn Husein al-Ansari, în pagina în care autorul se referă la proprietăţile şi aplicaţiile mercurului, sînt date ca ilustraţii trei vase cu aspect sferoconic, folosite pentru transportul său[22]. Folosirea mercurului în împrejurări diverse în perioada medievală timpurie a fost confirmată de izvoarele scrise şi cercetările arheologice. Astfel, în tratatul de medicină al doctorului armean Amir Dovlat, ca şi în acela a lui Arabu-Heber (abu-Mussa Djafar al Sofi) se menţionează mai multe cazuri de întrebuinţare a mercurului[23]. În cunoscutul centru urban armenesc de la Ani, într-o clădire presupusă a fi un vechi spital, din apropierea moscheii Manuce, s-au aflat mai multe vase sferoconice[24]. Pe lîngă tratarea rănilor şi bolilor de piele, ca şi în cosmetică, mercurul se mai folosea probabil sub formă de amalgamuri, pentru oglinzile metalice şi, în mai mare măsură, în arta giuvaergeriei, pentru aurirea unor obiecte, prin procedeul *aurului ars*, un amalgam de aur cu mercur[25].

Este dificil, totuşi, să acceptăm că toate vasele sferoconice cunoscute erau destinate în exclusivitate păstrării mercurului; cu toate întrebuinţările sale multiple ni se pare de neînchipuit o producţie atît de mare de mercur pentru perioada medievală. Considerăm că este justificat de aceea ca vasele sferoconice să se fi folosit în scopuri diverse.

Pe lîngă „vase de mercur" ele se întrebuinţau, după cum reiese din tratatul lui Abul-Fazlia Hobeişa ibn-Ibrahim Tiflisi, şi ca recipiente pentru prepararea unor substanţe chimice, care apoi se comercializau.

Funcţia lor de *eolipile* va trebui, credem, să fie confirmată de viitoarele cercetări arheologice. Prezenţa vaselor sferoconice pe vetrele de foc nu a fost constatată, după cîte ştim, pînă acum. Lipsa arsurii de pe pereţii vaselor, ornamentele bogate de pe unele exemplare, nepotrivite pentru a fi puse la foc, ca şi existenţa unor vase sferoconice din sticlă care imită formele de lut, nu pledează pentru interpretarea lor ca *eolipile*.

[19] N. P. Sîcev, *op. cit.*, p. 71.

[20] R. M. Djanpoladian, *Сфероконические* ..., p. 209.

[21] G. Perrot şi Ch. Chipiez, *op. cit.*, p. 459 şi 805.

[22] R. M. Djanpoladian, *Лабораторная посуда*..., p. 211.

[23] N. P. Sîcev, *op. cit.*, p. 72; R. M. Djanpoladian, *Сфероконические* ...., p. 210.

[24] N. P. Sîcev, *op. cit.*, p. 72.

[25] B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 81; I. Barnea, *Elemente de cultură*..., p. 208; A. Oldeberg, *Metallteknik under vikingatid och medeltid*, Stockholm, 1966, p. 274 (recenzie de V. Spinei, în *Studii*, 20, 1967, 5, p. 1056—1058).

Dimensiunile mici şi ornamentele fine, ca şi inscripţiile cu diferite nume şi cu urări de prosperitate şi fericire, fac ca presupunerea că erau podoabe arhitecturale să fie lipsită de sens.

Interpretarea vaselor sferoconice ca mijloace de iluminare nu are nici ea şanse de a fi acceptată, întrucît s-a observat că aceste vase nu au nici un orificiu pentru intrarea aerului, fără de care nu poate avea loc arderea, cu atît mai mult cu cît orificiul gurii are un diametru foarte mic (uneori 3-5 mm). În plus, recipientele folosite curent în Orient ca lămpi, aveau cu totul altă înfăţişare. Astfel, în regiunile unde pătrunsese islamismul, serveau ca lămpi unele vase de dimensiuni medii, cu corpul ovoidal, gura larg deschisă, în formă de pîlnie, cu picior asemănător acelora de la fructiere, lucrate din ceramică sau din sticlă emailată şi datate în primele secole ale mileniului al II-lea[26]; se mai utilizau lămpi care imitau îndeaproape lucernele romane[27], ca şi opaiţe mai simple[28].

Inscripţia cufică de pe umărul unui vas găsit la Samarra, care fusese interpretată ca referindu-se la un vas pentru vin, la o nouă descifrare s-a dovedit a consemna o urare obişnuită, astfel că singurul indiciu că vasele sferoconice se foloseau pentru vin s-a dovedit inexact[29], iar acest lucru nu ne surprinde, avînd în vedere capacitatea redusă a vaselor sferoconice şi gîtul lor strîmt, care le făceau improprii pentru o astfel de destinaţie.

Pentru întrebuinţarea ca flacoane de arome şi parfumuri, ceea ce nu ar fi exclus, nu există însă nici un indiciu edificator. Mai potrivite pentru o atare destinaţie ar fi vasele sferoconice din sticlă emailată, apropiate ca formă de cele din lut, şi mai ales flacoanele din sticlă emailată cu corpul globular şi gîtul lung şi îngust, caracteristice artei siro-egiptene[30].

Mai complexă ni se pare problema dacă vasele sferoconice erau sau nu umplute cu faimosul fluid incendiar cunoscut sub numele de „foc grecesc", problemă a cărei rezolvare implică după părerea noastră unele nuanţări. Ştirile consemnate de izvoarele vechi se referă mai mult la efectul explosiv şi incendiar al „focului" decît la mijloacele cu care acesta era proiectat asupra inamicului. Preparatul inflamabil, devenit unul dintre cele mai redutabile mijloace de luptă bizantine, a fost descoperit în a doua jumătate a secolului al VII-lea, în 672, (după Abulfaradj şi alţi autori) de către grecul Callinicus, originar din Heliopolis. Pentru obţinerea lui se pare că nu exista o reţetă unică, specialiştii bizantini în pirotehnie militară avînd la dispoziţie, pornind de la unele preparate generice, un mare număr de amestecuri cu efect explosiv sau inflamabil. Unul dintre procedeele cele mai utilizate era acela al închiderii amestecului inflamabil în proiectile mici de mînă, din lut ars sau sticlă, asemănătoare unor grenade[31].

---

[26] G. Migeon, *op. cit.*, 1927, p. 128 şi urm.; fig. 290—295 şi 373—374; E. Denison Ross, *The Art of Egypt through the Ages*, Londra, 1931, p. 344 şi 345.

[27] A. N. Bernştam, *Труды семиреченской археологической экспедиции „Чуйская долина"* în *MIA*, 14, Moscova—Leningrad, 1950, pl. LXXXII; N. N. Negmatov, *Археологические раскопки в Шахристане,* în *Материалы второго совещания археологов и этнографов Средней Азии*, Moscova—Leningrad, 1959, fig. 6/5.

[28] N. N. Negmatov, *op. cit.*, fig. 6/1—4.

[29] H. Seyrig, *op. cit.*, p. 83.

[30] G. Migeon, *op. cit.*, 1927, p. 128—129 şi fig. 289.

[31] G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 42—49; D. Poncin, *Archéologie balistique*, I, Anvers, (fără an), p. 70 şi urm.; S. Runciman, *La civilisation byzantine, 330 —1453*, Paris, 1934, p. 161—162; N. H. Baynes şi H. St. L. B. Moss, *Byzantium, an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, 1962, p. 306.

Este evident că interpretarea tuturor vaselor de formă sferoconică ca fiind proiectile cu „foc grecesc" nu poate fi acceptată. Aşa cum am văzut, este dovedit că o parte din ele se utilizau pentru depozitarea şi transportul mercurului şi, eventual, şi al altor lichide mai preţioase, precum şi ca recipiente pentru obţinerea unor substanţe chimice care apoi se comercializau. Inscripţiile diverse, unele conţinînd urări de fericire, altele de slăvire adresate unor suverani orientali, ca şi decorul bogat şi meticulos de pe unele vase, ca să nu mai amintim de vasele sferoconice zoomorfe, sînt neadecvate pentru nişte grenade aducătoare de moarte. Facem menţiunea că arabii, care au fost principalii vehiculatori ai vaselor sferoconice, nu par să fi cunoscut secretul „focului grecesc" decît cu mult mai tîrziu de a fi început să producă astfel de vase, după ce perfecţionaseră fără încetare diferite procedee pentru obţinerea preţiosului preparat[32]. Nu trebuie uitat că cele mai multe din vasele în discuţie s-au descoperit în complexe de locuire din aşezări civile, în unele cazuri în spitale, ceea ce, de asemenea, nu pledează pentru folosirea lor ca materiale de luptă.

Numai o mică parte din vasele de tipul pe care îl discutăm ar fi putut să fie folosite ca grenade cu lichide inflamabile. Ne referim la vasele cu corpul lunguieţ, amforoidal, cu gîtul mic şi îngust, buza proeminentă, cu pereţii uşor îngroşaţi, din lut gălbui-roşietic, fără decor, de tipul care este prezent în Muzeul arheologic din Istanbul şi considerat de muzeografii turci ca bombe pentru „focul grecesc"[33].

★

Ţinînd seama de spaţiul imens în care erau răspîndite şi de varietatea de tipuri care se cunosc, posibilitatea unui centru unic pentru producerea vaselor sferoconice trebuie exclusă din capul locului. Aceasta nu înseamnă însă că toate localităţile unde s-au găsit vase sferoconice erau şi centre de producţie a lor. Astfel de centre se grupau în special în Asia Centrală, Orientul Apropiat, Transcaucazia şi pe Volga Inferioară, de unde, de altfel, se cunosc şi cele mai numeroase exemplare de vase de acest fel.

Cuptoare folosite la arderea vaselor sferoconice, precum şi a altor

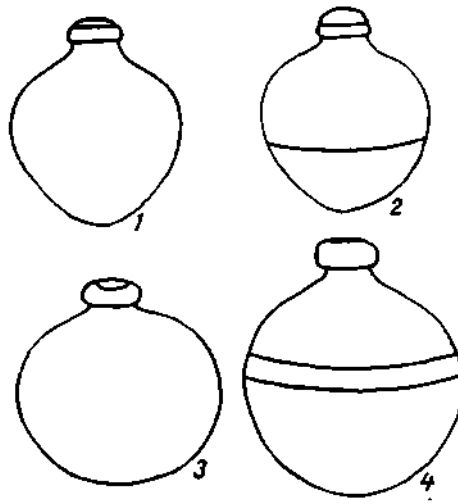

Fig. 3. — Vase sferoconice descoperite la Bailakan (după N. V. Minkevici-Mustafaeva).

[32] G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 43; D. Poncin, *op. cit.*, p. 63 şi urm.

[33] Vasele expuse la Muzeul arheologic din Istanbul, de peste 20 cm lungime, deci destul de voluminoase, sînt datate în secolul al XII-lea. Muzeografii turci fac deosebirea între aceste tipuri de vase şi vasele sferoconice propriu-zise (categorie căreia i se poate include şi vasul de la Năneşti), pe care le consideră „vase de mercur". Vase din această ultimă categorie, datate în secolul al XIII-lea, se pot vedea în Secţia de ceramică otomană a Muzeului arheologic din Istanbul.

specii ceramice, s-au descoperit în mai multe așezări. Amintim cele două cuptoare de la Oren-Kala (vechiul Bailakan), din Azerbaidjan, datînd din secolele VIII—IX, aflate la periferia orașului; aveau formă de potcoavă și erau din același chirpic din care se construiseră și locuințele[34]. Un cuptor cu aceeași destinație, datat în secolul al XIV-lea, s-a descoperit la Bolgar. Acesta avea formă de caliciu și era prevăzut cu două camere, peretele median orizontal dintre ele fiind sprijinit de un picior central[35].

Edificatoare pentru locul de proveniență a vaselor în discuție sînt și inscripțiile arabe de pe ele. Astfel, pe cîteva vase provenind de la Tripoli, în Siria, se afla scris *Bi Hama*, adică „la Hama", ceea ce înseamnă „făcut la Hama"[36], iar pe un vas întreg și patru fragmente, descoperite la Bailakan, era incizată inscripția „făcut de Fadlun în Bailakan"[37].

Este interesant că unele centre de producție, aflate foarte aproape unul de altul, au creat produse cu deosebiri evidente între ele. Astfel de diferențieri au fost remarcate la vasele sferoconice provenite din orașele de pe Volga aparținînd bulgarilor (Bolgar, Biliar) și în orașele din Armenia (Dvin, Ani). Spre exemplu, la Bolgar predomină vasele de culoarea chirpicului, cu corpul masiv, partea inferioară îngustîndu-se mult și terminîndu-se ascuțit; sînt rar ornamentate; inscripțiile, în număr redus, sînt făcute înainte de ardere[38]. La Biliar pasta vaselor sferoconice este cenușie, forma nediferind prea mult față de cele precedente; inscripțiile sînt făcute după ardere[39]. S-au semnalat în această localitate și vase de tip sferoconic de proveniență străină, probabil aduse din Asia Centrală sau Armenia[40]. Se pare că, odată cu invazia mongolă, caracteristicile vaselor din regiunea Volgăi se schimbă, întrunind trăsături care le apropie de exemplarele din Asia Centrală[41].

În Armenia, la Dvin, cele mai numeroase vase sferoconice au pasta de culoare gălbuie ștearsă și verde, și rar, negricioasă sau roșietică; dimensiunile variază de la 9,5 $\times$ 7 cm pînă la 14 $\times$ 11 cm; ornamentele sînt de factură simplă, rezumîndu-se la incizii orizontale și cercuri imprimate, plasate în special pe jumătatea superioară; în numeroase cazuri suprafața vasului a fost lăsată nedecorată. La cele de la Ani predomină pasta verde-cenușie și gălbui-cenușie; dimensiunile lor sînt ceva mai mari, ajungînd pînă la 20 $\times$ 15 cm; majoritatea sînt acoperite în întregime cu ornamente bogate[42]. În ceea ce privește forma, vasele sferoconice din Transcaucazia

---

[34] N. V. Minkevici-Mustafaeva, *О ремесленнсм квартале Байлакана*, în *SA*, 1958 4, p. 99—100; idem, în *MIA*, 67, 1959, p. 174 și urm.

[35] O. S. Hovanskaia, *Гончарная дело города Болгара*, în *Труды куйбышевской археологической экспедиции*, I, în *MIA*, 42, Moscova, 1954, p. 359.

[36] G. Perrot și Ch. Chipiez, *op. cit.*, p. 805.

[37] N. V. Minkevici-Mustafaeva, *op. cit.*, p. 100—101 și fig. 5 a, L.T. Guzelian, în *MIA*, 67, p. 324 și urm.

[38] R. M. Djanpoladian, *Сфероконические...*, p. 207; Cf. și G. Fehér, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, în *ArchHung*, VII, 1931, p. 156 și fig. 102.

[39] R. M. Djanpoladian, *Сфероконические...*, p. 207.

[40] N. P. Sîcev, *op. cit.*, p. 73.

[41] Cf. B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, fig. 47 (vezi și ediția în limba rusă: idem, *Золотая Орда и её падение*, Moscova—Leningrad, 1950, fig. 47); O. S. Hovanskaia, *op. cit.*, p. 364 și fig. 16/1; R. M. Djanpoladian, *Сфероконические...*, p. 207.

[42] R. M. Djanpoladian, *Сфероконические...*, p. 202—205.

au capul bine reliefat faţă de gît, umerii de obicei proeminenţi şi fundul ascuţit[43], fiind în general asemănătoare cu exemplarul de la Năneşti.

Spre deosebire de vasele sferoconice din Transcaucazia şi de pe Volga, cele mai numeroase vase de acelaşi tip din Asia Centrală sînt cu umerii aplatisaţi, corpul mai mult lunguieţ decît globular, asemănător unui con de pin; gîtul nu are de obicei la capăt buza îngroşată, fundul este fie ascuţit, fie îngustat şi plat, iar ornamentarea este bogată şi diversă[44].

În Orientul Apropiat se întîlnesc tipuri foarte variate, în mare parte asemănătoare cu cele din Asia Centrală[45]. Sînt însă şi vase care nu se deosebesc prea mult de acelea din Transcaucazia[46]. O largă răspîndire a cunoscut şi producţia de vase sferoconice din sticlă emailată, frecvente mai ales în secolele XII—XIII[47], care sînt replicile vaselor de acelaşi tip din lut.

Forma de vas sferoconică a fost transpusă şi în metal; se păstrează mai multe tipare de piatră pentru turnarea vaselor sferoconice metalice[48].

Una din caracteristicile vaselor sferoconice este păstrarea formei şi decorului lor, în cuprinsul aceloraşi centre, de-a lungul mai multor secole[49]. Deosebirile perceptibile între diferitele tipuri de vase sferoconice se datorează în primul rînd centrelor deosebite de producţie şi, în mai mică măsură, decalajului în timp în care ele au fost produse. În evoluţia formelor şi decorului vaselor sferoconice din răsăritul Europei, se pare că indirect un rol însemnat a jucat marea năvălire mongolă de la sfîrşitul primului sfert al secolului al XIII-lea, prin dizlocarea păturilor meşteşugăreşti din centrul Asiei şi antrenarea lor spre regiunile de vest.

Avînd în vedere că pînă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se aflau sub stăpînirea tătarilor atît Cetatea Albă[50], cît şi Orheiul Vechi[51], prezenţa vaselor sferoconice din cele două oraşe, datate în secolul al XIV-lea, caracterizate prin forma mai alungită, terminată conic în partea inferioară, fără buză îngroşată, cu ornamente bogate, constînd din motive imprimate în pasta crudă[52], credem că trebuie pusă în legătură cu dominaţia Hoardei de Aur în această regiune. Desigur că nu tătarii au fost cei care au produs vase de acest tip, fiind bine cunoscut faptul că meşteşugari ai altor popoare erau în foarte mare măsură folosiţi de ei în toate domeniile în care se creau bunuri materiale. Începînd cu Batu şi Berke, hanii Hoardei de

---

[43] N. V. Minkevici-Mustafaeva, *op. cit.*, p. 100 şi fig. 6; R. M. Djanpoladian, *op. cit.* p. 202 şi urm. şi fig. 1—2; G. M. Ahmedov, în *Труды азербайджанской (Орен-Калинской) археологический экспедиции*, I, în *MIA*, 67, Moscova—Leningrad, 1959, p. 221 şi urm.

[44] A. N. Bernştam, *op. cit.*, pl. LXXXI, 4 şi 6; G. A. Brinkina, *Раскопки на городище Карабулак в 1961—1962 гг.*, în *KS*, 98, 1964, p. 124 şi fig. 36/9.

[45] G. Perrot şi Ch. Chipiez, *op. cit.*, p. 459 şi fig. 250; H. Seyrig, *op. cit.*, p. 81 şi urm.

[46] Astfel de vase sînt expuse în Secţia de ceramică otomană a Muzeului arheologic din Istanbul.

[47] H. Migeon, *op. cit.*, 1927, p. 136—137 şi fig. 296.

[48] M. Stanceva, *Каменни калъпи за сфероконуси от София*, în *Археология*, 1961, 1, p. 22 şi urm.; R. M. Djanpoladian, *Сфероконические*..., p. 202; idem, *Лабораторная посуда* ..., p. 211.

[49] R. M. Djanpoladian, *Сфероконические*..., p. 204.

[50] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 35 şi urm.; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 44 şi 200—202.

[51] G. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 27 şi urm.

[52] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 444.

Aur au urmărit cu consecvență ridicarea vieții orășenești, a meșteșugurilor și comerțului[53].

Vasele sferoconice de la Cetatea Albă și Orheiul Vechi își găsesc analogii în vasele de aceeași categorie din Asia Centrală. Este însă mai puțin probabil ca ele să provină din centrele urbane din Asia Centrală[54], ci mai curînd din orașele de sub dominația tătarilor de pe Volga Inferioară, unde se aflau și cele două capitale ale Hoardei de Aur din secolele XIII—XIV, Sarai-Batu și Sarai-Berke, și unde producția de vase sferoconice era cunoscută[55]. Cea mai mare parte a produselor ceramice, unele de o foarte bună calitate, provenind din orașele Hoardei de Aur din regiunea Volgăi, poartă puternica amprentă a influenței Urghenciului, capitala Horezmului, explicabilă dacă se are în vedere că de aici fuseseră aduși pe Volga numeroși meșteșugari și în special specialiști în ceramică[56]. Amintim că săpăturile arheologice din ultimii ani au dovedit că în cultura de caracter orășenesc de la nordul Mării Negre, între Prut și Nistru, sînt pregnante influențele orientale[57].

★

Vasele sferoconice se datează într-o perioadă corespunzătoare secolelor IX—XIV, numai în cazuri foarte rare (pe Volga) păstrîndu-se izolat pînă la începutul secolului al XV-lea. Perioada de maximă răspîndire a lor se plasează în secolele X—XIII[58]. Se pare că invazia mongolilor, a căror influență nefastă în stagnarea dezvoltării meșteșugurilor în regiunile afectate de ea este bine cunoscută, a contribuit la decăderea producției de vase sferoconice.

Ca inițiatori și principali vehiculatori ai vaselor în discuție au fost recunoscuți meșteșugarii și negustorii arabi. Este de remarcat că răspîndirea cea mai mare a vaselor sferoconice apare în regiunile unde se impusese islamismul și unde influența culturii arabe era pregnantă[59].

În actualul stadiu al cercetărilor ni se pare dificilă încercarea de a desemna un centru sau o regiune ca loc din care s-a inițiat producția de vase sferoconice. În ceea ce privește originea lor, credem că vasele de dimensiuni reduse, cu gîtul îngust, din Orient, din perioadele anterioare, au putut constitui o sursă de inspirație a meșteșugarilor arabi. Amintim că în Egiptul Antic existau unele vase globulare mici, cu gîtul strîmt, folosite drept flacoane, asemănătoare cu acelea denumite de greci *aryballes*[60].

★

Dintre vasele sferoconice descoperite pe teritoriul țării noastre și în regiunile învecinate, de care avem cunoștință, cele descoperite la Pliska,

---

[53] B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, 1953, p. 63 și urm.; Cf. și C. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241—1353)*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 55 și urm.

[54] G. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 37.

[55] B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, 1953, fig. 47; R. M. Djanpoladian, *Сфероконические...*, p. 207.

[56] B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, 1953, p. 138 și 160.

[57] G. D. Smirnov, *Средневековые города Прутско-Днестровского междуречья*, în *Тезисы докладов всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года*, Chișinău, 1967, p. 33 și urm.

[58] Vezi notele anterioare.

[59] G. Perrot și Ch. Chipiez, *op. cit.*, p. 805; I. Barnea, *Elemente de cultură...*, p. 208.

[60] G. Perrot și Ch. Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'Antiquité, I, Égypte*, Paris, 1882, p. 822 și fig. 553.

în 1948, şi Dinogetia, în 1949 şi 1951, caracterizate printr-un gît îngust, o buză bine reliefată şi prin elemente de decor foarte simple, reducîndu-se de obicei la o linie incizată orizontală, sînt cele mai apropiate de exemplarul de la Năneşti.

Vasul fragmentar găsit la Pliska şi datat în secolele XI—XII, ar fi pătruns, după opinia conducătorului săpăturilor de aici, prin hinterlandul nordic al Mării Negre din Orient, în perioada de intense tulburări datorate pecenegilor şi cumanilor[61]. Vasul întreg de la Dinogetia, descoperit într-un nivel corespunzător mijlocului secolului al XI-lea sau cel tîrziu celui de-al treilea sfert al aceluiaşi secol, s-a presupus că a ajuns aici fie pe cale comercială, fie adus de triburile tiurce în migraţie spre Dunărea de Jos, în primul rînd de pecenegi sau uzi[62]. Celălalt vas de la Dinogetia, căruia îi lipseşte partea superioară, a fost găsit într-un bordei datat în secolele XI-XII[63].

Vasele sferoconice menţionate îşi găsesc apropiate analogii în Transcaucazia, mai ales la Bailakan (secolul al IX-lea[64]) şi Dvin (secolele X-XIII[65]).

Considerăm că explicaţiile care s-au dat în legătură cu prezenţa acestor vase în regiunile noastre, aduse de triburile tiurce în migraţie (pecenegi, uzi, cumani)[66] sau ajunse pe cale comercială[67], sînt singurele cărora li se poate acorda credit.

Pecenegii sînt atestaţi pentru prima oară la Dunărea de Jos la 896, cînd, chemaţi de ţarul bulgar Simeon, distrug aşezările ungurilor din Atelkuzu[68], stabilirea lor în sudul Moldovei şi apoi în estul Munteniei producîndu-se probabil ceva mai tîrziu, în cursul primei jumătăţi a secolului al X-lea[69]. Dominaţia lor politică în aceste regiuni durează pînă la atacul uzilor din 1064, care la rîndul lor vor ceda supremaţia în stepele nord-pontice cumanilor; aceştia din urmă îşi fac apariţia în Moldova între anii 1067 şi 1071[70]. Sub dominaţia lor s-a aflat pentru mai bine de un secol şi jumătate un teritoriu imens, din bazinul Donului la Dunărea de Jos, aşa-numita *Deşt-i Kipciak* (Stepa cumanilor). Cu timpul, caracterul nomad al acestei populaţii suferă transformări, în sensul apariţiei unor tendinţe spre sedentarizare, concretizate prin adoptarea, alături de păstorit, şi a îndeletnicirilor agricole, ca şi a comerţului[71].

---

[61] St. Stancev, *op. cit.*, p. 203.

[62] I. Barnea, *Elemente de cultură...*, p. 207 şi 209; idem, în *Dinogetia*, I, p. 276; idem, *Dinogetia*, ed. a II-a, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1969, p. 51.

[63] I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 276.

[64] N. V. Minkevici-Mustafaeva, *op. cit.*, p. 100—101; G. M. Ahmedov, *op. cit.*, p. 221 şi urm.

[65] Vezi nota 42.

[66] Vezi notele 61 şi 62.

[67] I. Barnea, *Elemente de cultură...*, p. 209.

[68] G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.—XI. Jahrhunderten*, Pécs, 1921, p. 122—123; V. N. Zlatarski, *История на българската държава презъ средните векове I, 2 (852—1018)*, Sofia, 1927, p. 312—313; G. Moravcsik, *Bizantinoturcica*, I, Berlin, 1957, p. 87.

[69] P. Diaconu, *Despre pecenegii de la Dunărea de Jos în secolul al X-lea*, în *Studii*, 18, 1965, 5, p. 1117 şi urm.

[70] D. A. Rasovski, *Печенеги, торки и берендеи на Руси и въ Угріи*, în *Seminarium Kondakovianum*, VI, 1933, p. 8 şi urm.; I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, 1931, p. 15.

[71] B. D. Grekov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, 1953, p. 21 şi urm.; Şt. Pascu, în *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 69—70.

Prin crearea unui echilibru în ceea ce privește supremația politică, relațiile comerciale din stepele de la nordul Mării Negre, în care trăiau mai multe comunități etnice diferite, au putut să se intensifice.

Vasul sferoconic descoperit la Nănești are probabil ca loc de origine Transcaucazia, unde, așa cum am arătat, s-au găsit exemplare asemănătoare. Dacă vreuna din populațiile tiurce a servit ca intermediar între producători și comunitățile de la noi care l-ar fi putut folosi, sau dacă el a fost adus de negustori din Transcaucazia, este foarte anevoios de stabilit. Nu trebuie uitat că între populațiile tiurce și acelea din Transcaucazia se interpuneau triburile alane, care se ocupau destul de intens și cu comerțul[72] și care, eventual, ar fi putut juca rolul de intermediari. Prezența unor negustori din Transcaucazia în regiunile noastre nu ar surprinde. Izvoarele literare vechi menționează un număr considerabil de armeni emigrați în sud-estul Europei; nu este relevată existența lor în orașele din Peninsula Balcanică[73] și din regatul ungar[74].

Ținînd seama de analogiile pe care le are în orașele din Transcaucazia și de evenimentele politice care se consumau la nordul Mării Negre și la Dunărea de Jos, vasul de la Nănești se poate data într-o perioadă cuprinsă între secolul al X-lea și primul sfert al secolului al XIII-lea (înainte de marea invazie mongolă). Avîndu-se în vedere că în urma cercetărilor de teren efectuate la Nănești, în punctul Gorgan, s-au descoperit fragmente ceramice din secolele X-XI, care ar putea proveni din același orizont cultural cu vasul sferoconic, s-ar putea, eventual, restrînge încadrarea sa cronologică. Dacă el a fost folosit de populația veche românească sau de triburile tiurce, de la care s-au păstrat și în apropiere de Nănești numeroase toponime și hidronime[75], este dificil de a răspunde pe baza cunoștințelor destul de sărace pe care le avem pentru Moldova în primele secole ale mileniului al II-lea.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LES VASES SPHÉROCONIQUES

RÉSUMÉ

Dans les collections de l'Institut d'histoire et d'archéologie de Jassy se trouve depuis 1957 un vase sphéroconique, fortuitement découvert sur le promontoire dénommé Gorgan, sur la rive droite du Siret, à environ 1 km au nord de la commune de Nănești.

Le vase de 8,9 cm de hauteur et de 9 cm de diamètre, travaillé en argile de bonne qualité, ayant comme dégraissant du sable fin, a été

[72] V. A. Kuznețov, *Аланские племена Северного Кавказа*, in *MIA*, 106, Moscova, 1962, p. 123 și urm.

[73] P. Tivčev, *Sur les cités byzantines aux XIe—XIIe siècles*, in *Byzantinobulgarica*, I, Sofia, 1962, p. 158.

[74] V. Mestugean, *Istoria armenilor*, II, București, 1926, p. 38.

[75] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a 2-a, București, 1935, p. 285.

uniformément brûlé, ses parois acquérant ainsi une couleur jaunâtre. Sa forme est globulaire, au col court et aux épaules proéminents, se terminant à la partie inférieure par un cône aigu. Comme ornement il présente un sillon horizontal, situé un peu au-dessus de sa partie médiane.

L'aire de diffusion des vases sphéroconiques comprend un territoire très étendu, en Europe Orientale et dans le Proche-ou Moyen-Orient. Parmi les exemplaires découverts sur le territoire de la Roumanie et des pays environnants, nous signalons ceux de Dinogetia (Roumanie), Cetatea Albă, Orheiul Vechi (Union Soviétique) et Pliska (Bulgarie).

En ce qui concerne leur destination, on a émis de nombreuses hypothèses. On a supposé que ces vases fussent des ornements architecturaux, lampes, éolipiles, récipients-porteurs du « feu Grégeois », ou de l'eau sacrée, du mercure, du vin, des parfums. Leur usage, en tant que vases pour la conservation et la commercialisation du mercure, ou recipients pour la préparation de certaines substances chimiques, éventuellement pour la distillation, a été confirmé par les fouilles archéologiques et par l'analyse des textes orientaux médiévaux. Comme projectiles pour le « feu Grégeois », ont pu servir seulement les vases à corps allongé et aux parois plus minces, tels ceux du Musée d'archéologie d'Istambul.

Les vases sphéroconiques peuvent être datés des IXe et XIVe siècles et seulement, dans des cas isolés, jusqu'au XVe siècle. Comme initiateurs et principaux porteurs de ces vases, ont été reconnus les artisans et, respectivement, les marchands arabes. L'auteur estime que l'origine de ces vases peut être mise en relation avec les récipients sphéroconiques orientaux des périodes antérieures.

Les différences typologiques présentées par les vases sphéroconiques sont distinctes selon chaque centre de production. Outre des vases en argile, on connaît des exemplaires ayant la même forme, en verre ou en métal. En même temps, avec la formation de la Horde d'Or, la production des vases sphéroconiques de l'Europe Orientale a subi l'influence des centres de production de la céramique de l'Asie Centrale. Cette influence est évidente chez les vases sphéroconiques de Cetatea Albă et Orheiul Vechi, datant du XIVe siècle, qui proviennent probablement des centres tartares de la Volga Inférieure.

Le vase sphéroconique de Nănești présente des analogies très proches en Transcaucasie (Bailakan, Dvina), d'où il provient probablement, sa présence au sud de la Moldavie (de même que les exemplaires similaires de Dinogetia et de Pliska) pouvant être mise en relation soit avec les tribus turques (Petchenègues, Ouzes, Coumans) en migration, soit avec les intenses relations commerciales du nord de la mer Noire.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vase sphéroconique découvert à Nănești.

Fig. 2. — Vases sphéroconiques découverts à Dinogetia (1, d'après I. Barnea ; 2, d'après Gh. Ștefan et ses collaborateurs), Pliska (3, d'après St. Stancev), Bolgar (4, d'après O. S. Hovanskaia), Chiuiskaia Dolina (5, d'après A. N. Bernștam) et Orheiul Vechi (6, d'après N. Constantinescu).

Fig. 3. — Vases sphéroconiques découverts à Bailakan (d'après N. V. Minkevici-Mustafaeva).

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA NEOLITICULUI DIN ÎMPREJURIMILE SĂVENILOR (JUD. BOTOŞANI)

DE

ARISTOTEL CRÎŞMARU

Împrejurimile oraşului Săveni cuprind o bună parte din Cîmpia Moldovei, străbătută de văile unor pîraie, ale căror ape se opresc din loc în loc în iazuri, ce se înşiruie de-a lungul lor (fig. 1). Prezenţa acestor ape,

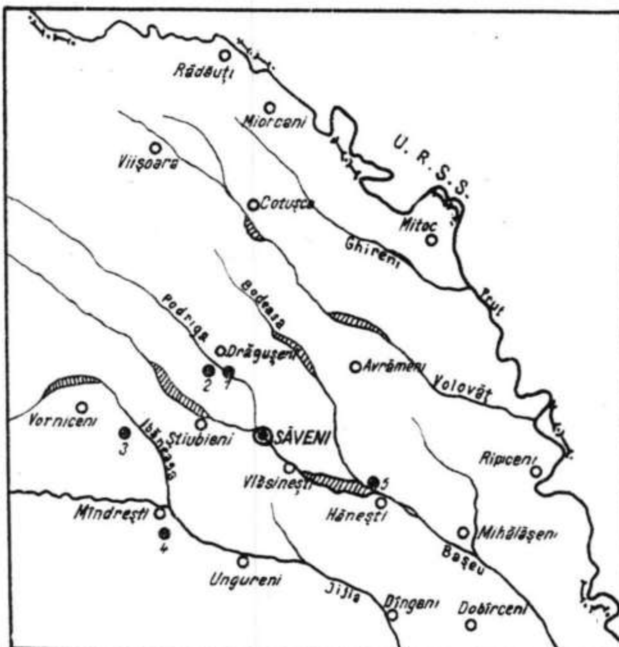

Fig. 1.—Harta descoperirilor neolitice din jurul oraşului Săveni.

cu văile largi, cu şesuri, stufărişuri si bălţi, mărginite de culmi domoale, bogate în cernoziom, au constituit un cadru fizic prielnic vieţii omeneşti din cele mai îndepărtate vremuri. Urmele acestei vieţuiri sînt confirmate de numeroasele mărturii arheologice, care abundă la tot pasul. Majori-

tatea aşezărilor străvechi din această zonă — cunoscute pînă astăzi — datează din neoliticul tîrziu şi aparţin culturii Cucuteni.

În paginile ce urmează, prezentăm cîteva dintre aceste aşezări, bogate şi mai bine păstrate, ilustrate prin materiale descoperite unele în mod întîmplător, iar altele prin cercetările de suprafaţă.

★

Pe valea pîrîului Podriga, în cuprinsul comunei Drăguşeni, între anii 1960—1962, au fost semnalate două aşezări neolitice de tip Cucuteni A :

I. Prima aşezare în albia Podrigei, pe „Ostrov", la 1 km de satul Drăguşeni, distrusă în parte de o carieră de nisip. „Ostrovul", în suprafaţă de circa 6 ha, a fost locuit mai intens în partea de vest, pe locul mai înalt şi, după cît se pare, numai de cucutenieni.

În malurile gropilor de nisip, se observă resturile platformelor şi pereţilor de locuinţe cu numeroase fragmente ceramice. Tractoarele, care au desţelenit terenul din „Ostrov" în 1964, au distrus cîteva locuinţe, scoţînd la suprafaţă numeroase bucăţi de chirpic ars, cu impresiuni de lemnărie despicată (lodbe) şi nuiele, de felul celor de la Hăbăşeşti[1], Truşeşti şi altele, cunoscute în aria culturii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie.

Cu ocazia amenajării unei sere pentru cultura legumelor, a fost dezvelită o locuinţă aproape în întregime, în suprafaţă de circa 42 m². După cît se poate constata, stratul de cultură se află la o mică adîncime (20 — 50 cm de la suprafaţa solului actual).

Din materialele culese din gropile de nisip şi de la suprafaţă, menţionăm : unelte de piatră şi os, bucăţi şi rîşniţe întregi de mînă, fragmente ceramice, figurine de lut ars, oase de animale domestice şi sălbatice.

Uneltele sînt în marea lor majoritate de piatră şi silex, cîteva din os, iar o sulă este de aramă. Între unelte remarcăm : topoare plate (unul cu început de perforare) şi dălţi înguste, toate cu tăişul bine şlefuit (fig. 2/8, 12, 13), lucrate din rocă locală, chiar din subsolul aşezării ; lame, împungătoare, răzuitoare şi percutoare din silex adus de la Prut (fig. 2/1, 10, 11) ; uneltele de os sînt reprezentate prin cîteva sule de diferite mărimi. Singurul obiect de metal descoperit în aşezările cucuteniene din faza A de la Drăguşeni este o sulă de aramă, lungă de 6,5 cm, ascuţită bine la un capăt, mai groasă către mijloc, iar capătul opus, ceva mai subţire, se monta probabil într-un mîner de lemn. Este realizată prin ciocănire, cu urme de lovituri pe suprafaţă şi cu bara de secţiune circulară neregulată (fig. 12/2). Uneltele de aramă, în aşezările din faza Cucuteni A, sînt cunoscute şi în alte părţi din Moldova[2]. Cîteva vîrfuri de săgeţi întregi şi fragmentare, din cremene de diferite mărimi, reprezintă armele neolitice din această staţiune.

Ceramica, arsă la roşu, dintr-o pastă compactă, cu fire de nisip şi cioburi pisate, fragmentară şi risipită la suprafaţa aşezării n-a putut fi întregită. Totuşi se pot deduce următoarele forme : a) pahare (cupe) de

---

[1] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti, Monografie arheologică,* Bucureşti 1954, p. 77.

[2] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 270, fig. 29 ; R. Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957, p. 262, fig. 272/1 ; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cucuteni*, Edit. Meridiane, 1966, p. 23.

diferite mărimi, cu corpul mai bombat către bază, fundul plat şi slab conturat; b) vase piriforme, bitronconice, unele cu gîtul înalt şi cilindric, altele cu gîtul scund şi marginea înclinată spre interior; c) vase cu picior: pahare, oale cu corpul sferoidal, castroane şi fructiere; d) străchini cu gura largă, marginea nedefinită, corpul tronconic şi fundul plat bine conturat; e) nu lipsesc suporturile şi vasele binoclu.

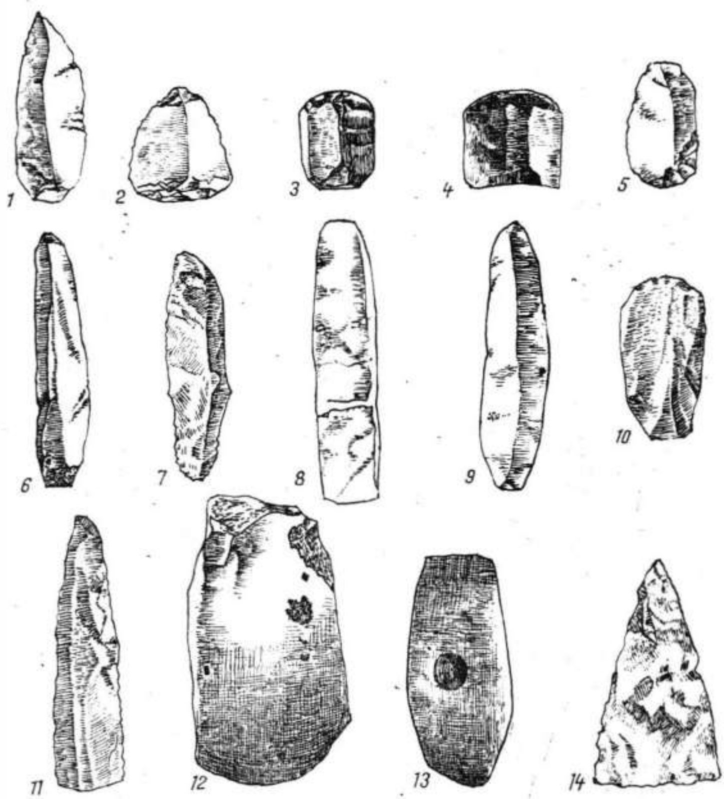

Fig. 2. — Unelte şi arme din silex şi piatră. *1, 8, 10—13, Drăguşeni* — „Ostrov"; *2—7, 9, 14, Drăguşeni* — „În Deal la Lutărie".

Ca ornament, predomină decorul adîncit; incizii adînci (de tradiţie precucuteniană), caneluri şi alveole (fig. 6/1, 3). Pe majoritatea vaselor, s-au folosit toate aceste trei procedee de ornamentare. Unele vase au fost vopsite în alb-gălbui (o baie subţire peste decorul adîncit). Ceramica pictată este mai puţin numeroasă; predomină bicromia alb-roşu în combinaţie cu decorul adîncit (fig. 6/2). Nu lipseşte nici pictura tricromă, folosind albul, roşul şi brunul, în bandă îngustă.

Au fost descoperite şi cîteva fragmente de figurine antropomorfe, unele făcînd parte din statuete avînd între 10 — 20 cm înălţime, ornamentate cu decor incizat caracteristic acestei culturi. Ca obiecte de podoabă, menţionăm trei pandantive de lut ars; două în formă de disc, cu diametrul de 3,6 — 3,4 cm, avînd o ridicătură conică pe una din feţe, prevăzute

cu două găuri alăturate şi ,,un şir de mici bose'' pe margine, întru totul similare cu cele de la Hăbăşeşti [3] (fig. 11/2, 3); al treilea e un idol plat în miniatură (3, 3 cm) de forma ,,en violon'', cu o singură gaură, şi de aceea înclinăm să credem că a fost folosit ca amulet (fig 11/1).

II. Pe dreapta pîrîului Podriga, la circa 700 m sud de satul Drăguşeni, pe drumul ce duce spre comuna Ştiubieni, în punctul numit ,,În Deal la Lutărie'', zis şi ,,În Cruceanu'', s-a descoperit în 1961 o aşezare cu materiale din faza Cucuteni A_2 şi din faza A — B.

Aşezarea este situată pe un promontoriu ce se desprinde din dealurile Ştiubienilor. Vecinătatea pîrîului Podriga, izvoarele de apă potabilă din jurul promontoriului, poziţia favorabilă apărării, terenul fertil din jur, apropierea relativă a văii Prutului cu silexul necesar uneltelor, calea lesnicioasă de-a lungul văilor Podriga, Başeu şi Jijia pînă spre aşezarea de la Truşeşti şi mai departe, sînt tot atîtea condiţii naturale care au favo-

Fig. 3. — *Drăguşeni* — ,,În Deal la Lutărie''. Vase (amfore) pictate tricrom.

rizat stabilirea aici a purtătorilor culturii Cucuteni. De mai mulţi ani există aici o lutărie, folosită din anul 1961 şi de C.A.P.-ul din localitate. Supraveghindu-se îndeaproape săpăturile de extragere a lutului, au fost salvate de la distrugere numeroase materiale arheologice, masate în gropile neolitice din cuprinsul aşezării.

În cursul anilor 1961 — 1963, în săpăturile lutăriei, au ieşit la iveală 26 gropi (afectînd forma de clopot sau pungă), asemănătoare celor de la Hăbăşeşti, Truşeşti şi alte aşezări cucuteniene. În cuprinsul gropilor, zăceau, laolaltă, fragmente ceramice şi chiar vase întregi, din cele trei specii cunoscute: ornamentate cu decor adîncit, pictate şi de caracter

[3] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 461, fig. 45/1, 2.

gospodăresc. Pe lîngă ceramică, au mai fost găsite : unelte din piatră, silex şi os, fragmente de figurine antropomorfe şi zoomorfe, bucăţi de chirpic provenite de la vetre şi cuptoare, cenuşă şi cărbuni, oase de animale domestice şi sălbatice, cochilii de melci şi valve de scoici etc.

Prezentăm aici o parte din materialele salvate de la distrugere.

Uneltele, descoperite în gropi şi la suprafaţa terenului înconjurător, sînt lucrate din piatră, silex şi os. Topoarele şi dălţile de piatră (gresie) de formă trapezoidală au tăişul curb şi bine şlefuit, cu muchia cioplită şi mult mai îngustată. Este de presupus că aceste unelte serveau şi ca săpăligi pentru lucrat pămîntul şi săpat gropile, în lipsa săpăligilor de corn de cerb. În cuprinsul aşezării s-au găsit şi mai multe fragmente de rîşniţe

Fig. 4. — *Drăguşeni* — „În Deal la Lutărie". *1*, vas antropomorf; *2*, capac cu buton discoidal; *3*, capac în formă de calotă; *4*, *5*, vase pictate tricrom.

de mînă şi frecătoare precum şi pietre plate pentru lustruit şi ascuţit uneltele de piatră şi de os. Uneltele de silex sînt mai numeroase, peste 50 de lame întregi şi fragmentare, cu una şi două nervuri dorsale longitudinale şi cu mărunte retuşe marginale; unele ascuţite la un capăt, spre a servi la găurit (fig. 2/6, 7, 9). Nu lipsesc nici răzuitoarele simple şi duble sau pe capăt de lamă (fig. 2/3—5). S-au găsit de asemenea şi unelte de os : împun-

gătoare, sule, ace, cosoare din colţ de mistreţ, scule pentru olărie, între care o spatulă în formă de lingură uşor albiată şi un ,,baton'' cu vîrful rotunjit pentru executat canelurile de pe vase (fig. 12/1).

Armele sînt reprezentate prin numeroase vîrfuri de săgeţi din silex (peste 40) de diferite mărimi (între 2 — 7 cm) şi cîteva fragmente de vîrfuri de lance. Sînt lucrate într-o tehnică foarte îngrijită, cu fine retuşe pe

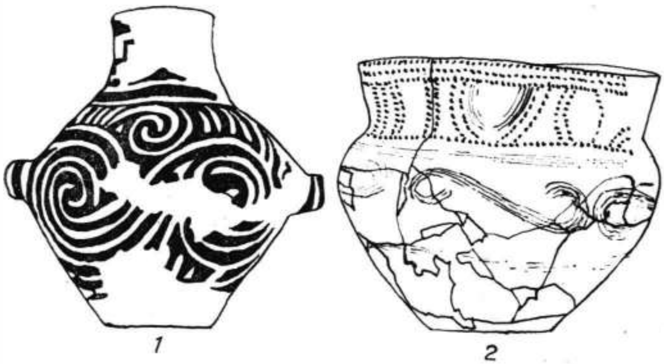

Fig. 5. — *Drăguşeni-* ,,În Deal la Lutărie''. *1*, vas pictat bicrom şi cu decor adîncit; *2*, vas Cucuteni C.

ambele feţe, cu vîrful bine ascuţit şi baza dreaptă sau uşor concavă (fig. 2/14).

Nucleele, percutoarele şi mulţimea aşchiilor de silex găsite în staţiune constitue dovada că toate uneltele erau lucrate la faţa locului din silexul adus de la Prut. Într-una dintre gropi, se aflau mii de aşchii, urme ale unui ,,atelier'' pentru lucrarea uneltelor de silex.

Ceramica este deosebit de interesantă, atît prin forme, cît şi prin decorul excepţional de frumos. Pasta, de foarte bună calitate, este arsă la roşu şi modelată cu mare grijă. Faţă de aşezările cunoscute în aria culturii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, ceramica de la Drăguşeni prezintă şi unele particularităţi în forme şi mai ales în decor. Au fost întregite peste 100 de vase de forme şi mărimi diferite:

Pahare, între 9 — 11 cm înălţime, cu gura largă, gîtul de obicei cilindric, buza uşor înclinată spre interior şi mai rar spre exterior, corpul bombat, fundul plat şi slab conturat faţă de corp (fig. 6/5,6 ; 8/1); cîteva exemplare au corpul bitronconic. Majoritatea poartă cîte o singură proeminenţă pe linia diametrului maxim sau pe umăr, perforată orizontal. În general, paharele de la Drăguşeni sînt mai zvelte faţă de cele cunoscute în alte staţiuni cucuteniene[4].

Vase cu corpul bombat, aproape sferic, gura strîmtă, buza uşor trasă spre interior, fundul plat (fig. 4/5) sau cu picior scund (fig. 6/4).

Vase cu corpul bombat şi gura lărgită, fundul plat, derivat din forma de pahar (fig. 7/5).

Vase bitronconice, cu gîtul mai mult sau mai puţin înalt, gura strîmtă şi fundul plat (fig. 5/1), altele cu gura largă şi picior scund (fig. 4/4).

Vase piriforme cu buza îngustă şi înclinată spre interior, unele cu

---

[4] *Ibidem*, pl. LXXXII şi LXXXIII, în comparaţie cu paharele din aşezarea de la Drăguşeni, vezi figurile.

suport înalt, gol în interior și perforat; sînt prevăzute cu cîte patru proeminențe (torți) din care două pe umăr, perforate vertical, și două la limita dintre corp și picior, perforate orizontal.

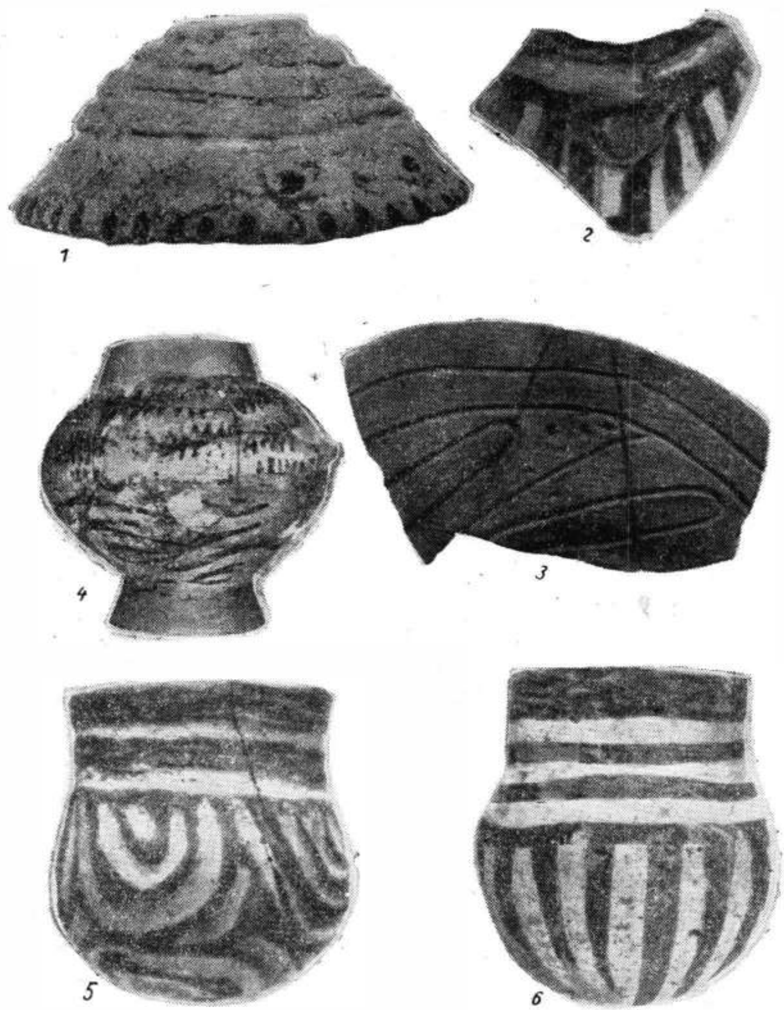

Fig. 6. — Ceramică Cucuteni A. *Drăgușeni*—„Ostrov". *1*, *3*, cu decor adîncit; *2*, pictat bicrom și cu decor adîncit. *Drăgușeni* — „În Deal la Lutărie": *4*, vas pictat tricrom; *5*, pictat bicrom și cu decor adîncit; *6*, pictat bicrom.

Amfore, mijlocii și mari, cu umărul dublu boltit, gura strîmtă și fundul plat (fig. 3/1, 2); după formă și după orînduirea tectonică a decorului se apropie de faza A — B [5]. În acest sens pledează și prezența

[5] Despre aceste vase am prezentat o comunicare la Sesiunea științifică a muzeelor, din 1964, ținută la București. Analogii apropiate cf. C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, pl. XXV/186; vezi și în așezarea din faza A—B de la Traian, iar pentru faza B, cf. C. Matasă *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 43, fig. 1, 2.

altor vase. Castroanele (fig. 7/2), capacele în formă de ,,coif suedez'' şi chiar cele de tip Cucuteni C [6].

Străchini de diferite mărimi, de formă tronconică, cu buza bine conturată şi înclinată în afară, unele cu profilul peretelui puţin curbat spre exterior, care puteau servi şi de capace (fig. 8/4). De obicei sînt prevăzute

Fig. 7. — Ceramică Cucuteni A. *Drăguşeni* — ,,În Deal la Lutărie''. *1*, *2*, vas şi capac cu pictură bicromă; *3—6*, pictate bicrom şi cu decor adîncit.

[6] Vladimir Dumitrescu, *Complexul cultural Cucuteni*, în *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 66. Pentru această problemă, v. şi I. Nestor, *Cu privire la periodizarea etapelor tîrzii ale neoliticului în R.P.R.*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 247—264; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 27—28.

cu una sau mai multe proeminenţe perforate orizontal, uneori foarte apropiate între ele. Altele de tip fructieră, cu picior mai scund sau mai înalt şi marginea mult evazată, sînt decorate atît la exterior cît şi în interior.

Castroane cu buza dreaptă, corpul cu profil arcuit şi fundul uşor convex, decorate la exterior şi în interior (fig. 7/2). Cele mari (pînă la 38 cm înălţime), de obicei tronconice, au cîte 3—4 proeminenţe sub buză, perforate orizontal (fig. 7/6).

Capacele sînt numeroase şi de diferite dimensiuni, între care predomină forma de clopot, cu buton discoidal (fig. 4/2; 8/3). Nu lipsesc nici capacele în formă de calotă (fig. 4/3; 7/1, 3). Ambele forme sînt prevăzute cu urechiuşe, perforate vertical la cele cu buton şi orizontal la celelalte.

Suporturi cu corpul cilindric, goale în interior, cu partea superioară şi inferioară evazată. Un exemplar complet întregit (fig. 7/4), înalt de 36 cm, are partea superioară cu marginea înclinată în afară (ca o pîlnie), iar partea inferioară, mai înaltă şi mai largă, îi asigură o bună stabilitate. Corpul este tăiat în opt fîşii prin opt tăieturi late de 1 cm şi lungi de 12,5 cm. Sub marginea superioară are două torţi pronunţate. Este decorat cu caneluri largi şi foarte uşor adîncite, combinate cu pictură bicromă (alb-roşu). În general vasul aminteşte de suportul numit „hora de la Frumuşica".

Vase binoclu, cîteva întregi şi multe fragmente, sînt prevăzute cu cîte trei punţi (fig. 8/2). Au, în genere, forma zveltă şi sînt îngrijit lucrate dintr-o pastă bună. Majoritatea sînt ornamentate cu decor adîncit şi pictate bicrom. Acest tip de vase se întîlneşte în complexul cucutenian începînd din faza A_2[7].

Vasele miniaturi, între 3—6 cm înălţime, dintre care unele şi cu picior, imită de obicei formele şi decorul vaselor mari.

Vase antropomorfe (fig. 4/1; 8/6), din care unul se remarcă în mod deosebit prin decorul spiralic din bandă îngustă, pictat tricrom şi bine păstrat (fig. 8/6). Tot aici se încadrează şi vasul-încălţăminte (fig. 8/5) cu partea superioară ruptă din vechime, încît nu se poate şti dacă provine de la un vas dublu (îngemănat), sau se continua cu un gît înalt. Pictura bicromă, în benzi roşii pe fond alb, sugerează legăturile încălţămintei.

Din materialul ceramic obţinut în urma săpăturilor efectuate în anii 1964—1965, rezultă că diversitatea formelor este cu mult mai mare decît cele menţionate mai sus [8].

Pentru ornamentare, se foloseşte: decorul adîncit — caneluri, alveole (fig. 8/4) şi, mai rar, linii incizate; pictură bicromă alb-roşu (fig. 6/6; 7/1, 2; 8/5), în majoritatea cazurilor combinată cu decorul adîncit (fig. 5/1; 6/5; 7/3; 8/2) şi pictură tricromă, caracteristică fazei Cucuteni A. Predomină motivele spiralice în formă de S sau frînte în Z, în diverse combinaţii, de obicei cruţate din fondul alb al vasului. Motivele meandrice ocupă uneori întreaga suprafaţă a vasului, alte ori se completează cu elemente spiralice obişnuite (fig. 3/2). Peste tot, se foloseşte banda îngustă cu nervură mediană roşie. În general, în distribuirea motivelor decorative, se ţine seama de forma vaselor, dispunerea lor fiind tectonică. Pe multe vase

---

[7] Vladimir Dumitrescu, în *Istoria României*, vol. I, p. 66.

[8] În săpăturile din 1964—1965, efectuate de către Muzeul din Dorohoi în colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi, au fost descoperite încă 16 gropi şi două cuptoare, dar nici o urmă de locuinţă. Rămîne ca cercetările viitoare să lămurească problema locuinţelor.

se întîlnesc toate cele trei serii de motive ale decorului arătate mai sus. Citâm ca exemplu un capac (fig. 4/2) avînd pictură bicromă (roşu pe alb pe mînerul de sub buton, pictură bicromă (roşu şi alb) combinată cu decor

Fig. 8. — Ceramică Cucuteni A. *Drăguşeni*—,,În Deal la Lutărie''. *1*, *3*, *6*, vase şi capac pictate tricrom; *2*, pictat bicrom şi cu decor adîncit; *4*, cu decor adîncit; *5*, vas în formă de încălţăminte, pictat bicrom.

adîncit (caneluri), pe faţa exterioară, şi în sfîrşit pictură tricromă clasică, pe faţa interioară.

Caracteristic pentru această aşezare este decorul din benzi liniare, trase cu negru-brun, pe fond alb, dispuse în zigzag sau arcuite şi separate prin benzi haşurate cu negru în formă de scară (fig. 3/1 ; 4/5). O altă caracteristică a decorului o constituie şi motivul rezervat sau pictat pozitiv

în benzi orizontale, formînd dinţi de ferăstrău (fig. 6/4 ; 8/3). Culorile întrebuinţate sînt vii, frumos armonizate, în motive dispuse cu o rară măiestrie artistică.

În cuprinsul gropilor şi în amestec cu ceramica fazei Cucuteni A_2, s-au găsit şi numeroase fragmente ceramice din specia numită Cucuteni C, din care s-a putut întregi un vas, interesant prin decorul său (fig. 5/2). Are forma unui crater cu gura lărgită, gîtul tronconic, umărul ridicat, peretele arcuit şi fundul plat. Este ornamentat cu mici alveole şi împunsături succesive, dispuse orizontal pe umăr şi sub buză, iar pe gît sub formă de arcuri de cerc, executate în aceeaşi tehnică. Pe umăr sînt trasate benzi orizontale, realizate cu un instrument dinţat (striuri), iar sub umăr, trei spirale dispuse orizontal, realizate tot prin striuri, ceea ce, pe acest tip de vase, se întîlneşte mai rar.

Plastica este reprezentată prin numeroase fragmente de figurine antropomorfe şi zoomorfe din lut ars. De o deosebită valoare artistică este o statuetă feminină (fig. 11/5), înaltă de 23 cm, lucrată cu multă îngrijire şi ornamentată cu fine incizii, care redau pe lîngă unele amănunte anatomice şi podoabele purtate în neoliticul cucutenian. Prin dimensiunile şi compoziţia decorului, statueta aceasta este una din cele mai frumoase reprezentări antropomorfe din aria acestei culturi, putînd fi considerată o adevărată capodoperă a plasticii cucuteniene [9], care ar merita numele de „Venus de la Drăguşeni''. În contrast cu aceasta, ca mărime, se prezintă o figurină de mici dimensiuni, înaltă de 5,5 cm (fig. 11/7), cu capul şi umerii ascuţiţi (tricorn), picioarele dezlipite şi apoi unite jos într-o talpă comună. Trunchiul este ornamentat cu decor incizat, în motive radiale neregulate, pe abdomen precizîndu-se două romburi concentrice, care marchează ombilicul. O altă figurină (fragmentară), fără decor, poartă ca podoabă o eşarfă în relief, care trece în diagonală peste umărul stîng. Analogii pentru astfel de împodobiri se găsesc în colecţiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iaşi [10], la Cucuteni [11], Hăbăşeşti [12] şi Truşeşti. În aşezare a fost descoperită şi o figurină masculină (fig. 11/5), modelată realist, avînd picioarele separate; este ornamentată cu două linii incizate însoţite de împunsături : una dispusă pe talie, iar alta pe şolduri, şi pictată peste tot cu roşu. Prezenţa figurinelor masculine în aşezările cucuteniene din faza A [13] şi mai numeroase în faza B [14] este pusă în legătură cu perioada de trecere spre patriarhat. Importantă este şi toarta unui vas, modelată în formă de figurină feminină, văzută din spate, cunoscută pe ceramica precucuteniană de la Izvoare [15] şi din alte aşezări neolitice [16]. Figurinele zoomorfe sînt reprezentate prin cîteva exemplare întregi şi mai multe fragmente, înfăţişînd animale domestice; taurul, berbecul, cîinele etc. (fig. 11/8).

---

[9] A. Crîşmaru, *Forme şi elemente noi în ceramica şi plastica cucuteniană de la Drăguşeni — Săveni*, comunicare prezentată la a doua Sesiune ştiinţifică a muzeelor, în Bucureşti, 1965.

[10] N. Berlescu, *Plastica cucuteniană din vechile colecţii ale Muzeului de istorie a Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, pl. I/1 ; p. 81, 84, pl. IV/3.

[11] H. Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau*, Berlin şi Leipzig, 1932, pl. 31/3 ; pl. 32/2.

[12] Vladimir Dumitrescu, *Hăbăşeşti...*, p. 408, fig. 34/8.

[13] *Ibidem*, p. 410 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 224, fig. 224/6 ; p. 230, fig. 232/1.

[14] H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 31/11.

[15] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 226, fig. 226/2.

[16] A. Niţu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 551, fig. 2/2.

Din cele constatate, se pare că așezarea din „Ostrov" e ceva mai veche decît aceea situată „În Deal la Lutărie", părere întemeiată pe faptul că în „Ostrov" ceramica cu decor adîncit este mult mai numeroasă. Mate-

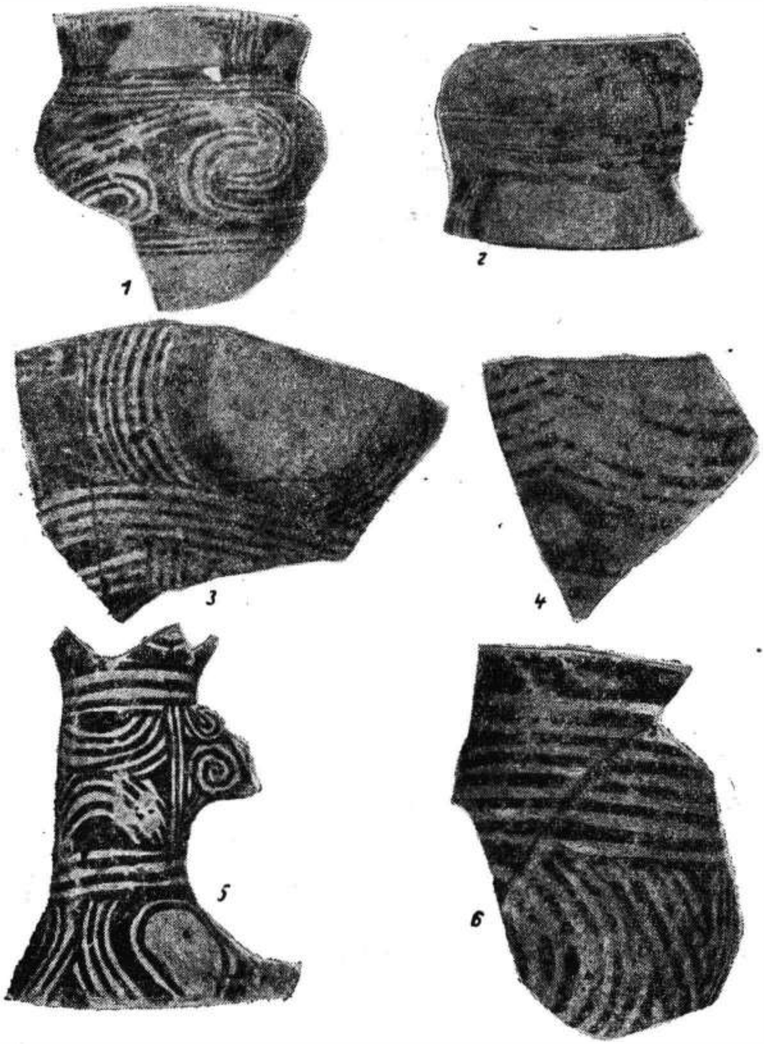

Fig. 9. — Ceramică Cucuteni A-B. *Mîndrești* — „Podul lui Anton". *1*, *2*, pictată în stil α; *3*, *4*, în stil β. *Vorniceni* — *Ibăneasa*. *5*, *6*, pictată în stil β.

rialul (ceramica, uneltele, plastica) este însă foarte asemănător în ce privește tehnica, formele și mai ales ornamentarea vaselor. Din observațiile făcute în cursul exploatării lutăriei cît și cu ocazia săpăturilor efectuate în 1964 și 1965, înclinăm să credem că, aici, „În Deal la Lutărie" își aveau locuitorii din „Ostrov" olăria (cuptoarele de ars oale), iar în „Ostrov" își aveau satul. În „Ostrov" nu s-au găsit, pînă în prezent, urmele unor

cuptoare de ars oale, iar „În Deal la Lutărie" lipsesc cu totul urmele de locuinţe. Mai menţionăm că distanţa dintre aceste două aşezări este de numai 1 500 m. Remarcăm şi prezenţa ceramicii Cucuteni C în amestec cu materialul caracteristic fazei A, atît în gropile din „Deal la Lutărie" cît şi în locuinţele din „Ostrov", ceramică care apare în alte aşezări începînd din faza A—B şi se continuă în faza B.

Se impune continuarea cercetărilor pentru lămurirea acestei probleme.

III. Pe valea pîrîului Ibăneasa, la 3 km est de satul *Vorniceni*, pe dreapta şoselei Săveni—Vorniceni, în punctul „Ibăneasa", în lutăria satului, se află o aşezare din faza Cucuteni A—B. Aşezarea are o poziţie joasă şi ocupă o suprafaţă de circa 2 ha.

În malurile gropilor de lutărie şi la suprafaţă, pe terenul din jur, se găsesc numeroase fragmente ceramice şi bucăţi de lut ars provenit din pereţii locuinţelor. După cioburile culese, se pot deduce diferite forme de vase din specia ceramicii pictate şi de uz gospodăresc: pahare, vase cu corpul bombat, cu gura mai mult sau mai puţin largă, buza uşor înclinată în afară şi uneori cu fine crestături pe margine; străchini şi castroane de diferite mărimi; vase binoclu etc.

Motivele ornamentale se desfăşoară aproape exclusiv pe fondul-înveliş alb al vasului, constînd din benzi foarte înguste, negre-brune sau roşii, paralele, dispuse orizontal pe gît şi în volute mari pe partea bombată a vasului. De cele mai multe ori, buza vasului este subliniată de o bandă neagră mult mai lată (fig. 9/6). Un fragment de binoclu, ornamentat cu spirale, arcuri şi ove, dispuse liber sau în metope, evidenţiază ceea ce constituie stilul pictural al ceramicii din această aşezare, care se încadrează în faza A—B, grupa β (fig. 9/5). Pînă la cercetarea sistematică a aşezării, putem afirma că specia ceramică pictată cu negru-brun sau roşu pe fond alb predomină şi îşi găseşte analogii în grupa stilistică β de la Corlăteni, Băiceni—Dîmbul Morii [17] şi Huşi [18].

IV. La ***Mîndreşti*** (comuna Ungureni), pe valea Jijiei, la circa 800 m est de sat, pe dreapta liniei ferate ce merge spre Iaşi, în punctul numit „Podul lui Anton", se află o aşezare cucuteniană, tot din faza A—B. Spre deosebire de cea de la Vorniceni—Ibăneasa, aceasta ocupă un promontoriu care se ridică cu 10—12 m deasupra văii Jijiei. Are pe trei părţi pante repezi şi bănuim că pe partea de est (mai accesibilă) a avut un şanţ de apărare. Pe latura nordică, săpăturile unei vechi lutării au tăiat o parte din aşezare. În malul înalt, între 0,60—1,20 m de la suprafaţa actuală a solului, am putut observa urmele locuinţelor şi o groapă pînă la 2 m adîncime, cuprinzînd bucăţi de chirpic, cioburi, oase de animale etc.

Din malul abrupt al lutăriei şi de la suprafaţa terenului pe care este situată aşezarea, s-au cules numeroase fragmente ceramice, vîrfuri de săgeţi şi o figurină antropomorfă.

---

[17] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 34.

[18] Attila László, *Cercetări arheologice în aşezarea Cucuteni A—B de la Huşi*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 10—11, fig. 4/4. La Vorniceni—Ibăneasa lipseşte pînă în prezent pictura în stil α, care de obicei însoţeşte stilul β din faza $A-B_1$.

Ceramica pictată şi de uz gospodăresc este reprezentată prin forme variate aparţinînd fazei Cucuteni A—B, şi anume : pahare, între 6—11 cm înălţime ; vase mai scunde sau mai înalte, cu corpul pririform, bitronconic

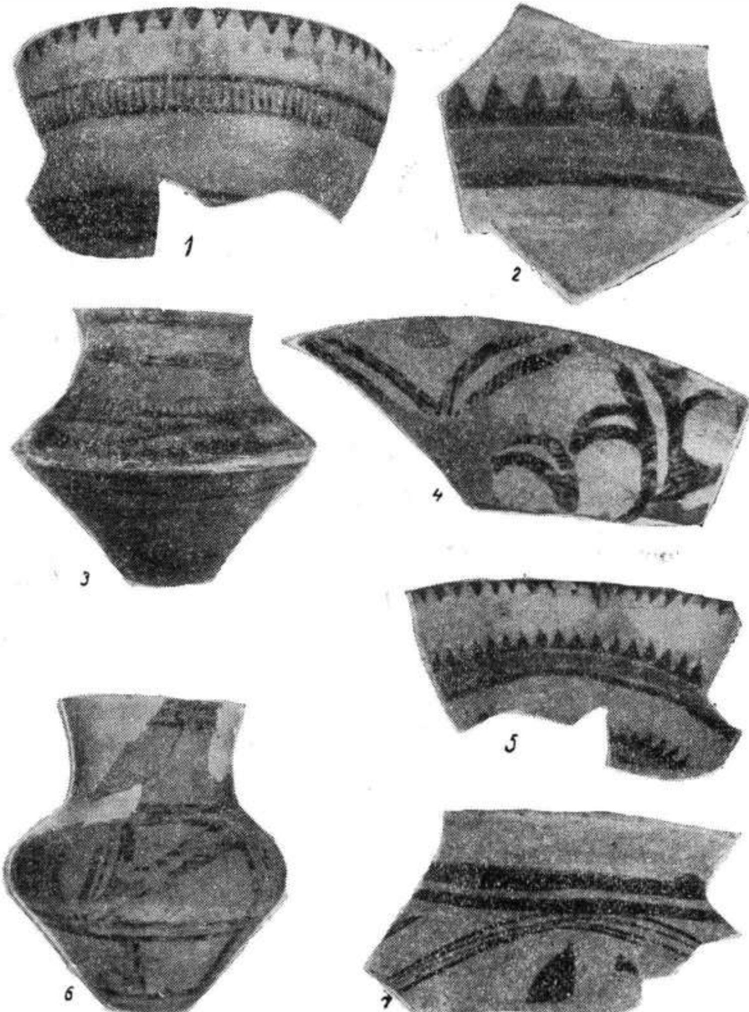

Fig. 10. — Ceramică Cucuteni B_2 *Hănești* — „Pe Grajduri". *1, 2, 5*, pictată în stil ζ ; *4, 6, 7*, în stil ε.

sau sferoidal ; amfore de talie mijlocie şi mare, cu umărul dublu boltit ; străchini de formă tronconică, cu gura largă şi pereţii groşi ; castroane cu marginea dreaptă, buza uşor strînsă spre interior şi umărul ascuţit ; capace în formă de „coif suedez", cu fundul plat şi marginea răsfrîntă (fig. 9/2) ; vase binoclu de diferite mărimi, cu sau fără pictură. Nu lipseşte nici ceramica de tip Cucuteni C, cu scoică, nisip şi pleavă în pasta moale şi slab arsă, decorată cu mici alveole pe umăr şi pe buze.

Decorul ceramicii pictate se compune din motive spiralice, cruţate cu negru sau brun din fondul alb al vasului, iar în banda rezervată s-a revenit cu două, trei şi mai multe dungi roşii, caracteristice grupei α_1

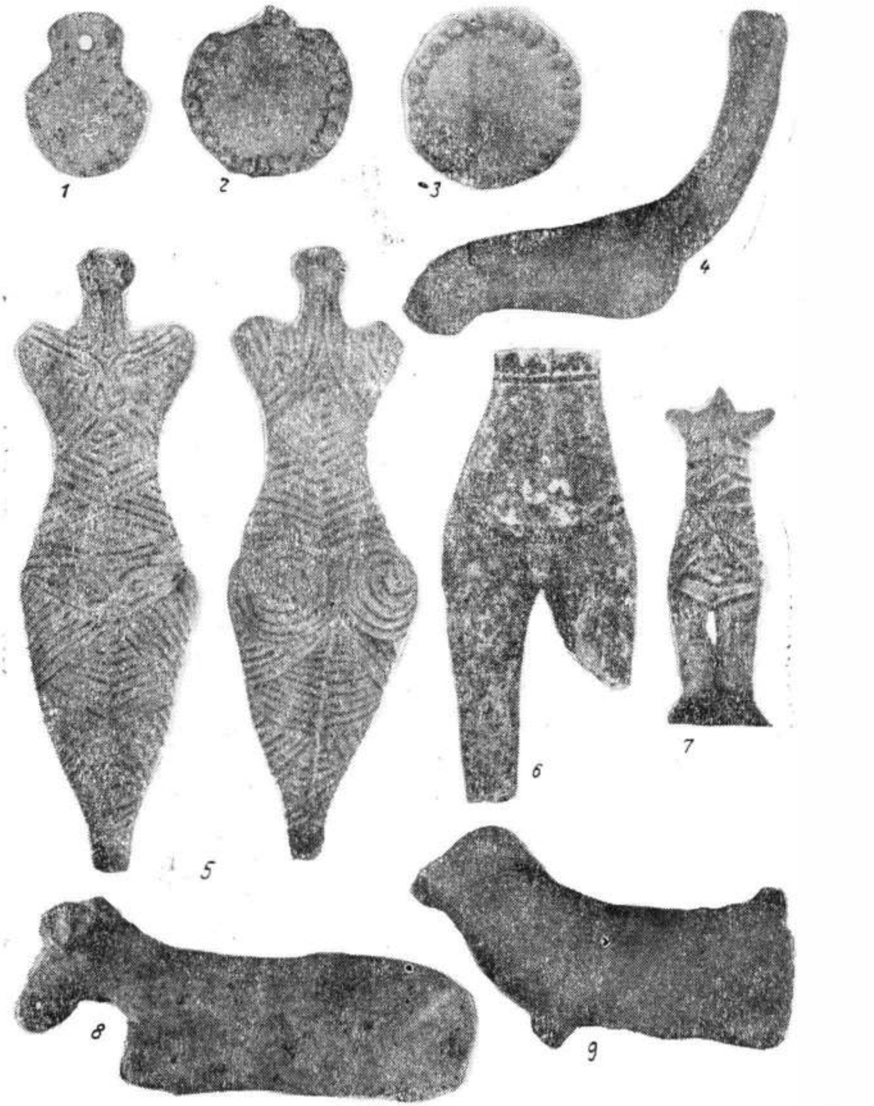

Fig. 11. — Figurine antropomorfe, zoomorfe şi pandantive din lut ars. *1—3, Drăguşeni* — ,,Ostrov''. 5—8, *Drăguşeni* — ,,În Deal la Lutărie''. *4, Mîndreşti* — ,,Podul lui Anton''. *9, Hăneşti* — ,,Pe Grajduri''.

(fig. 9/1, 2). În majoritatea cazurilor decorul se desfăşoară în stil tectonic, folosindu-se în măsură mai mare brunul asociat cu roşu pe fond alb. Pe unele fragmente, se întîlnesc motive rezervate cu negru sau roşu din fondul alb al vasului, în benzi înguste dispuse orizontal sau tangente, aparţinînd grupei β (fig. 9/3, 4).

Figurina de lut ars este modelată şezînd; tip întîlnit şi în alte aşezări din faza A—B [19]. Destul de schematică, are corpul arcuit înainte, subţiat spre mijloc şi lăţit în regiunea umerilor. Picioarele unite şi modelate împreună sînt îndoite la genunchi şi terminate, după cît se vede, într-un vîrf ascuţit. Figurina prezintă o steatopigie redusă, avînd pe partea dorsală o linie incizată, indicînd în continuare separarea picioarelor pînă la genunchi. A fost pictată peste tot cu roşu (fig. 11/4). Pentru cunoaşterea aşezării şi mai ales pentru ceramica de tip C, se impune un sondaj.

V. Pe valea Başeului, la *Hăneşti*, cu ocazia lucrărilor de construcţie a complexului piscicol de pe malul iazului, în vara anului 1966 s-a descoperit o aşezare din faza Cucuteni B_2. Aşezarea ocupă o poziţie joasă, la 1,200 km nord de sat, pe malul stîng al iazului, în punctul numit „Pe Grajduri". Prin săpăturile făcute pentru temeliile clădirilor şi pentru gheţărie, a fost afectată o bună suprafaţă, pînă la adîncimea de peste 2 m. În profilul gropii pentru gheţărie, s-a putut observa stratul de cultură la adîncimea de 0,60—1 m, cu urme de locuinţe, cuptoare şi gropi, din care s-a scos materialul arheologic caracteristic acestei faze. În cursul lucrărilor de construcţie, s-a distrus mult material ceramic. Mulţimea fragmen-

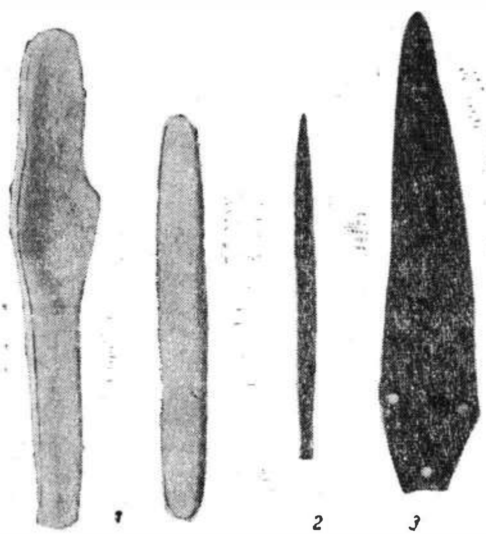

Fig. 12. — Unelte şi arme. *1*, unelte de os pentru olărie (*Drăguşeni* — „În Deal la Lutărie".) *2*, sulă de aramă (*Drăguşeni* — „Ostrov"). *3*, pumnal de aramă (*Hăneşti* — „Pe Grajduri").

telor ceramice şi cîteva vase întregi ne permit să deducem formele frecvente din această aşezare: a) pahare bitronconice, ascuţite pe diametrul maxim (carenă) sau rotunjită, cu gura strîmtă, gîtul înalt, buza dreaptă

[19] Hortensia Dumitrescu şi Vladimir Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 95. O figurină asemănătoare s-a găsit şi la Drăguşeni—Săveni, în poziţie şezînd cu picioarele întinse, căreia îi lipseşte bustul. La Cucuteni se găseşte o figurină asemănătoare în faza B; v. H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 31/6; 32/5.

sau răsfrîntă în afară, fundul plat şi mic (fig. 10/3, 6); b) vase bitronconice cu gîtul înalt, buza răsfrîntă şi profilul unghiular pe diametrul maxim, derivate din forma de pahar; c) amfore de dimensiuni mari, cu gura strîmtă, buza puternic răsfrîntă, corpul bombat, umerii ridicaţi şi fundul plat; d) străchini tronconice, cu buza dreaptă sau trasă spre interior; e) castroane cu umărul îndoit, buza răsfrîntă sau cu profil arcuit şi margine uşor înclinată înăuntru.

Pasta din care e modelată ceramica pictată de la Hăneşti este de cea mai bună calitate, foarte bine arsă, de culoare roşie-cărămizie, avînd ca degresant cioburi pisate şi nisip cu fire de mică. Şi vasele de provizii, nepictate, care, după fragmentele ieşite la iveală, atîng înălţimi de peste 0,60 m, sînt lucrate tot din pastă bună.

Decorul, pictat cu negru în stil ε (fig. 10/4, 6, 7), sau cu benzi roşii înrămate cu negru în stil 3 (fig. 10/1, 2, 5), se desfăşoară pe fondul roşu (în culoarea pastei) sau ocru deschis. Alteori, pereţii vasului au fost vopsiţi cu un alb foarte slab, care se combină cu culoarea pastei. Aproape în toate cazurile, fondul este lustruit, uneori şi decorul.

Motivele decorative, de factură geometrică, pictate mai adesea pozitiv în spirale stilizate pînă la descompunere (fig. 10/4), se desfăşoară de obicei pe umăr şi pe diametrul maxim. Buzele vaselor sînt subliniate prin benzi negre, trase orizontal, simple sau duble (fig. 10/3, 6, 7). În unele cazuri, benzile negre încadrează brîuri roşii destul de late. Banda neagră este însoţită în partea superioară de un şir de triunghiuri negre. Astfel de triunghiuri negre cu vîrful în jos ornamentează şi buza pe partea exterioară şi interioară (fig. 10/1, 2, 5). Atît ca formă cît şi ca decor, ceramica din aşezarea Cucuteni B_2 de la Hăneşti îşi găseşte analogii în ceramica de la Cucuteni—Băiceni [20].

Din materialul salvat mai menţionăm: un frumos corn de bour, o figurină zoomorfă de dimensiuni mijlocii, reprezentînd probabil un taur (fig. 11/9); o lamă de pumnal de aramă, cu nervură centrală longitudinală avînd 18,5 cm lungime şi 4 cm lăţime la mîner (fig. 12/3). A fost prinsă cu trei nituri, probabil într-un mîner de lemn. Analogii pentru astfel de arme din faza Cucuteni B se cunosc şi în alte aşezări, spre exemplu la Cucuteni [21], Tg. Ocna-Podei şi pe Nipru [22].

Nu lipseşte nici ceramica zisă de tip Cucuteni C: fragmente de vase în formă de crater, ornamentate cu striuri, cu împunsături şi perechi de pastile în relief, pe umăr.

Faţă de bogăţia materialului şi starea bună de conservare a aşezării se impune şi aici o cercetare sistematică.

★

Din cercetările noastre reiese că în împrejurimile Săvenilor a existat o continuitate de vieţuire omenească.

Neoliticul este mai bine cunoscut în etapa tîrzie, prin cultura Cucuteni. Din materialul prezentat, se poate urmări evoluţia unitară a acestei culturi în fazele sale A, A—B şi B, cu unele particularităţi proprii pentru această zonă din nordul Moldovei. Etapa timpurie a neoliticului (cultura

[20] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 29.

[21] H. Schmidt, *op. cit.*, p. 60, pl. 30/1; C. Matasă, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 24, fig. 9.

[22] V. G. Zbenovici, *Про кинджалі усатівського тіпу*, în *Arheologhia*, Kiev, XX, 1966, p. 38 şi urm., pl. I—II.

Criş şi liniară) şi cea mijlocie (Precucuteni) sînt însă puţin cunoscute. Nici faza de trecere de la neolitic la epoca bronzului (Horodiştea—Folteşti) nu este cercetată, deşi prezenţa ei este posibilă, mai ales că ne aflăm în vecinătatea staţiunii eponime Horodiştea.

Rămîne ca în viitor Muzeul din Săveni să împlinească aceste goluri prin cercetări de suprafaţă şi sondaje în acest scop.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DU NÉOLITHIQUE DES ENVIRONS DE SĂVENI

RÉSUMÉ

Les riches vestiges archéologiques des environs de Săveni attestent ici la continuité de la vie humaine depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours.

Les recherches entreprises le long des années ont fixé sur la carte archéologique de ce territoire de nombreux établissements anciens avec des restes d'habitations, datant surtout des époques préhistoriques.

Parmi les dernières découvertes, l'auteur présente cinq établissements du néolithique récent, qui appartiennent à la civilisation de Cucuteni, phases A, A—B, B.

1. *Drăgușeni* — « *Ostrov* ». Dans le lit de la rivière de Podriga, on a trouvé une station Cucuteni A, avec un riche matériel, caractéristique pour cette civilisation.

2. *Drăgușeni* — « *În Deal la Lutărie* ». On a découvert un établissement Cucuteni A_2 et de la phase de transition A—B, avec beaucoup de matériaux céramiques qui se remarquent par la forme et le décor d'une rare qualité artistique.

3. *Vorniceni* — « *Ibăneasa* ». Sur la vallée du ruisseau de Ibăneasa, on a identifié une station de la phase Cucuteni A—B_1. Selon le décor et le style, les matériaux céramiques appartiennent au groupe β.

4. *Mîndrești*. Au lieu dit « Podul lui Anton », se trouve un établissement Cucuteni A—B_1, avec la céramique peinte des styles α et β.

5. *Hănești* — « *Pe Grajduri* ». Près de l'étang de Hăneşti, a été découvert un établissement Cucuteni B_2, comportant beaucoup de matériaux archéologiques. La céramique est peinte selon les styles 3 et ε.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des découvertes néolithiques aux environs de la ville de Săveni.

Fig. 2. — Outils et armes en silex et en pierre. 1, 8, *Drăgușeni* — « Ostrov », 2—7, 9, 14, *Drăgușeni* — « În Deal la Lutărie ».

Fig. 3. — *Drăgușeni* — « În Deal la Lutărie ». Vases (amphores) trichromes.

Fig. 4. — *Drăgușeni* — « În Deal la Lutărie ». 1, vase anthropomorphe ; 2, couvercle à bouton discoïdal ; 3, couvercle en forme de calotte ; 4, vase bichrome à décor incisé ; 6, 7, vases trichromes.

Fig. 5. — *Drăguşeni* — « În Deal la Lutărie ». 1, vase bichrome à décor incisé ; 2, vase de type Cucuteni C.

Fig. 6. — Céramique Cucuteni A. *Drăguşeni* — « Ostrov ». 1, 3, à décor incisé ; 2, bichrome, à décor incisé. *Drăguşeni* — « În Deal la Lutărie ». 4, vase trichrome ; 5, bichrome et à décor incisé ; 6, bichrome.

Fig. 7. — Céramique Cucuteni A. *Drăguşeni* — « În Deal la Lutărie ». 1, 2, vases bichromes ; 3—6, bichromes et à décor incisé.

Fig. 8. — Céramique Cucuteni A. *Drăguşeni* — « În Deal la Lutărie ». 1, 3, 6, vases trichromes ; 2, bichrome et à décor incisé ; 4, à décor enfoncé ; 5, vase en forme de chaussure, bichrome.

Fig. 9. — Céramique de la phase Cucuteni A—B. *Mîndreşti* — « Podul lui Anton ». 1, 2, peinte en style α ; 3, 4, en style β. *Vorniceni-Ibăneasa*, 5, 7, peinte en style β.

Fig. 10. — Céramique de la phase Cucuteni B_2. *Hăneşti* — « Pe Grajduri ». 1, 2, 5, peinte en style ζ ; 4, 6, 7, en style ε.

Fig. 11. — Figurines anthropomorphes, zoomorphes et pendentif en terre cuite. 1, 3 *Drăguşeni* — Ostrov. 5, 8, *Drăguşeni* — « În Deal la Lutărie », 4, *Mîndreşti* — « Podul lui Anton ». 9, *Hăneşti*, — « Pe Grajduri ».

Fig. 12. — Outils et armes. 1, outil en os pour poterie (*Drăguşeni* — « În Deal la Lutărie » ; 2, alêne en cuivre (*Drăguşeni* — « Ostrov ») ; 3, poignard en cuivre (*Hăneşti* — « Pe Grajduri »).

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA GRUPEI SUCIU DE SUS ÎN CONTEXTUL EPOCII BRONZULUI DIN CRIȘANA

DE

NICOLAE CHIDIOȘAN

Deși de la primele descoperiri aparținînd grupei Suciu de Sus au trecut mai bine de cinci decenii [1], investigații mai insistente nu au fost realizate în acest perimetru arheologic. Este adevărat însă că această lacună a cercetărilor și studiilor se datorește în mare măsură și lipsei unor descoperiri de așezări sau necropole complexe și de mare întindere sau ale unora izolate, care să permită determinări concludente de ordin cultural, cronologic etc. [2].

Prezentul articol vine să completeze lista descoperirilor din vestul Transilvaniei, în special din Crișana, iar pe de altă parte încearcă să aducă unele precizări asupra mediului cultural din bronzul evoluat și a ambianței arheologice în care s-au descoperit vestigiile materiale ale grupei Suciu de Sus. Analizînd materialul ceramic din cîteva colecții arheologice sau din unele așezări cercetate de Muzeul din Oradea, s-au identificat în Crișana zece puncte cu descoperiri aparținînd grupei Suciu de Sus. Astfel la :

Valea lui Mihai. Cu ocazia unor cercetări de teren efectuate în 1951, s-a descoperit la „Noua groapă cu lut" un fragment dintr-o ceașcă plată cu toarta supraînălțată, buza evazată și canelată, gîtul cilindric și ornamentat cu o spirală alungită, excizată și cu corpul puternic bombat, ornamentat pe umeri cu caneluri oblice (fig. 1/5). În 1957, la un alt punct, denumit „Groapa cu lut", s-au descoperit mai multe fragmente ceramice dintr-o pastă închisă, ornamentate în maniera Suciu de Sus (fig. 1/1, 3, 10).

---

[1] Roska Márton, în *MKE*, 1914, p. 143—144.

[2] Ultimul studiu consacrat în exclusivitate grupei Suciu de Sus aparține cercetătorului maghiar Kalicz Nándor, *AÉ*, 87, 1960, p. 3—15. Mai recent, K. Horedt într-un studiu asupra ceramicii din bronzul evoluat în Transilvania analizează grupa Suciu de Sus în cadrul fenomenelor generale petrecute spre finele epocii de bronz din vestul Transilvaniei, în *Studii și comunicări*, Muzeul Brukenthal, vol. 13, 1967, p. 137—153.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 287—293, București, 1970

Tarcea. Cu ocazia unor lucrări de construcţie la punctul „Dealul legii'', în stratul superior s-a descoperit o ceaşcă înaltă cu proeminenţe accentuate de motivele ornamentale spiralate, corpul acesteia prezentînd motive spiraliforme puternic incizate [3] (fig. 1/4).

Fig. 1. — Vase şi fragmente Suciu de Sus, descoperite în Crişana.

Curtuişeni. Cu ocazia săpăturilor întreprinse de muzeul orădean în 1968, la punctul „Dîmbul ars'', s-au descoperit trei fragmente de ceşti ornamentate, aparţinînd grupei Suciu de Sus (fig. 1/6,7).

Otomani. În 1925, M. Roska, cu ocazia săpăturilor efectuate la „Cetatea de pămînt'', a găsit aproape de suprafaţă cîteva fragmente Suciu,

---

[3] În colecţia profesorului Tussa L. din Valea lui Mihai.

printre care şi un fragment de ceaşcă avînd o toartă supraînălţată şi corpul ornamentat cu o spirală adînc incizată (fig. 1/9).

Oradea. Din punctul ,,Cărămidăria Guttman'' situat în sud-vestul oraşului, au intrat într-o colecţie particulară două fragmente Suciu de Sus [4].

Tot la Oradea, pe teritoriul actualului cimitir Rulikovszky, s-a descoperit un fragment de strachină, atribuit grupei Suciu de Sus [5].

Girişul de Criş. La punctul numit ,,Alceu'' s-au descoperit la suprafaţă două fragmente ceramice ornamentate prin excizie în maniera Suciu de Sus[6] (fig. 1/2).

Sîntandrei. Cu ocazia unor cercetări de teren efectuate pe liziera satului s-a descoperit un fragment de ceaşcă avînd drept ornament un motiv vegetal excizat [7].

Bihor. În vechea colecţie a Muzeului din Oradea, dintr-un loc neprecizat din Bihor, s-a păstrat un fragment ornamentat cu un motiv spiralat excizat (fig. 1/8).

Descoperirile menţionate se grupează în bazinul Erului sau în apropiere şi pe cursul mijlociu al Crişului Repede (fig. 2). Această zonă cuprinde de fapt aria de maximă răspîndire a culturii Otomani, zona Erului fiind epicentrul acestei arii. Remarcăm acest fapt deoarece toate descoperirile menţionate mai sus (în afara celei din Bihor a cărei asociaţie culturală nu o putem face) provin din aşezări aparţinînd culturii Otomani. Cercetările efectuate de Muzeul orădean în aşezările de la Otomani, Girişul de Criş, Curtuişeni, Oradea, au permis stabilirea unor sincronisme şi paralele, între ceramica aparţinînd grupei Suciu de Sus şi alte culturi din bronzul evoluat, de pe teritoriul Crişanei.

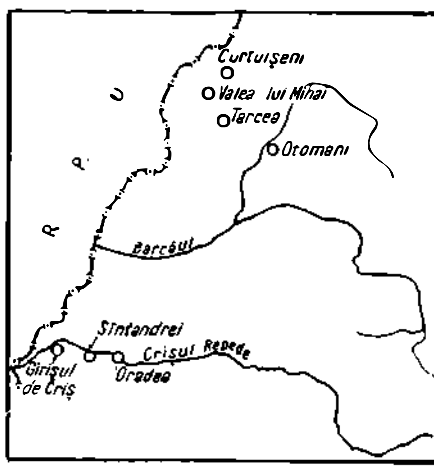

Fig. 2. — Harta cu descoperirile aparţinînd grupei Suciu de Sus pe teritoriul Crişanei.

Săpăturile arheologice întreprinse la Otomani între 1958—1962 [8] au stabilit în aşezarea de la ,,Cetatea de pămînt'', mai multe niveluri de locuire aparţinînd ultimelor două faze ale culturii Otomani, nivelurile superioare corespunzînd fazei a III-a. În aceste niveluri este prezentă şi ceramica de import wietenbergiană, ornamentată cu motive meandrice şi atribuite de noi fazei a III-a a acestei culturi. Fragmentele ceramice Suciu de Sus descoperite de M. Roska aproape de suprafaţă au aparţinut, fără îndoială şi ele, ultimelor niveluri de la ,,Cetatea de pămînt''.

---

[4] În fosta colecţie Galamb L., achiziţionată de Muzeul din Oradea.
[5] În colecţia Liceului nr. 1 din Oradea. Informaţii de la prof. Titus Roşu.
[6] În fosta colecţie E. Potoran, achiziţionată de Institutul pedagogic din Oradea.
[7] În colecţia Şcolii generale din Sîntandrei.
[8] I. Ordentlich, în *Dacia*, N. S., VII, p. 115 şi urm.

Aşezarea de la „Alceu" (Girişul de Criş) este un tell cu mai multe niveluri succesive de locuire, aparţinînd fazelor I—III ale culturii Otomani, avînd şi un şanţ inelar de apărare. În nivelurile superioare, alături de ceramica atribuită subfazei IIIA, a ieşit la iveală şi un bogat material ceramic Wietenberg III. Cele două fragmente Suciu de Sus, care s-au descoperit la suprafaţă, au fost scoase din nivelul superior de fierul plugului cu ocazia muncilor agricole.

În porţiunea superioară a dunei de nisip „Dîmbul ars" de la Curtuişeni, s-a surprins un singur nivel de locuire, care pe baza fragmentelor ceramice este atribuit purtătorilor ultimei faze ale culturii Otomani. În acelaşi nivel s-au găsit fragmentele Suciu şi cîteva fragmente aparţinînd fazei a III-a a culturii Wietenberg, precum şi o buclă de bronz în formă de barcă.

În imediata apropiere a vechii fabrici de cărămidă Guttman din Oradea, cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în anii 1959, 1961—1962, s-au descoperit resturile unei aşezări Otomani III distrusă de aşezările şi necropolele ulterioare. Fragmentele ceramice Suciu au fost descoperite de colecţionar, împreună cu fragmente ceramice aparţinînd fazelor III ale culturii Otomani şi Wietenberg.

Descoperirea asociată a ceramicii Otomani III, Wietenberg III şi Suciu de Sus în aşezările mai sus-amintite stabileşte orizontul cronologic comun al ultimelor faze ale celor două culturi cu grupa Suciu de Sus. Trebuie să menţionăm faptul că şi în aşezările aparţinînd culturii Otomani unde nu s-au făcut săpături arheologice sistematice (Valea lui Mihai, Oradea-Rulikovszky, Sîntandrei) şi în care s-au găsit fragmente Suciu de Sus, au fost descoperite fragmente şi vase aparţinînd culturii Wietenberg, ca de altfel în multe alte aşezări din perimetrul ariei de răspîndire a culturii Otomani [9].

Cercetările întreprinse în aşezarea de la Derşida (jud. Sălaj), aparţinînd culturii Wietenberg, au stabilit pe baza importurilor Otomani, paralelismul cronologic între cele trei faze ale celor două culturi [10]. În acest sincronism, fazele III ale ambelor culturi sînt parţial paralele. Aşa cum am văzut, acest sincronism este verificat, chiar şi în aşezările anunţate mai sus, prin importurile wietenbergiene în mediul Otomani. Pe baza raporturilor amintite şi datorită faptului că în aceste aşezări necercetate prin săpături arheologice s-a descoperit o ceramică aparţinînd culturilor Otomani şi Wietenberg din fazele finale, putem emite ipoteza foarte plauzibilă că şi în fragmentele Suciu de Sus descoperite întîmplător fac parte din acelaşi orizont cronologic cu fazele III ale celor două culturi.

Merită menţionate relaţiile paşnice existente între cele două culturi şi grupa Suciu, fapt semnificativ mai ales cunoscîndu-se caracterul pregnant războinic al triburilor Otomani şi tendinţele refractare în faţa pătrunderii influenţelor străine ale ambelor culturi. Subliniem şi faptul că pe teritoriul Crişanei urme ale grupei Suciu de Sus, aşa cum de altfel am văzut,

---

[9] N. Chidioşan, în *Dacia*, N. S., XII (p. 173).

[10] N. Chidioşan, *La periodisation interne de la civilisation Wietenberg sur le fondement des fouilles de Derşida*, Comunicare susţinută la Congresul internaţional de preistorie şi protoistorie, Praga, 1966.

nu s-au descoperit în aşezări independente şi neamestecate. Observaţia pare a fi valabilă pentru aproape toate descoperirile aparţinînd acestei grupe [11].

Contextul ceramic comun Otomani—Wietenberg—Suciu de Sus, o oarecare întretăiere a ariei lor de răspîndire precum şi asemănările evidente între formele şi ornamentele acestora sînt argumente care ne fac să subscriem ipotezei emise încă în 1937 de fraţii Zatlukál [12] şi preluată de N. Kalicz [13], care văd în grupa Suciu de Sus o sinteză tîrzie a culturilor Otomani şi Wietenberg. Nu putem respinge însă nici părerea emisă de A. Mozsolics, care include în originea grupei discutate o componentă răsăriteană (Komarowo), aşa cum reiese din ritul de înmormîntare tumular, din unele forme ale metalurgiei şi chiar din unele motive ornamentale ale ceramicii [14].

Problema cea mai controversată, privind grupa Suciu de Sus este aceea a cronologiei relative. Chiar pentru o schiţare sumară a limitelor cronologice ale descoperirilor Suciu pe teritoriul Crişanei, credem că este necesară configurarea contextului istorico-arheologic în care s-a dezvoltat grupa amintită.

Evenimentul istoric care a adus modificări structurale la sfîrşitul bronzului mijlociu din zona vestică şi imediat învecinată cu regiunea discutată, este marcat de pătrunderea succesivă, a populaţiei tumulare, acest fenomen producînd o serie de perturbări culturale şi etnice. Pe teritoriul estic al Ungariei, tumularii fie că au dislocat populaţiile clasice ale bronzului mijlociu, fie că s-au amestecat cu populaţiile autohtone, creind astfel noi grupări şi mixturi culturale. Părerile cercetătorilor maghiari privind încadrarea cronologică a acestor fenomene diferă, dar ele se pot limita în general la intervalul cuprins între sfîrşitul bronzului mijlociu şi pragul Hallstattului (Br. C-Ha.A) [15].

Nu aceeaşi imagine etno-culturală se conturează pe teritoriile vestice ale Transilvaniei, în Crişana îndeosebi, unde tumularii nu pot fi atestaţi printr-o prezenţă certă, ca urmare a unei pătrunderi în acest spaţiu, ci mai degrabă sînt semnalaţi prin influenţe culturale şi schimburi comerciale. Elocvent este şi faptul că singurul cimitir atribuit tumularilor se află la Oradea, la periferia vestică a ariei de răspîndire a culturii Otomani de pe teritoriul României. Cum se explică aceste lucruri? În primul rînd prin stavila ridicată de triburile războinice ale culturii Otomani şi nu în ultimul rînd de cei din grupul nord-vestic Suciu de Sus, în faţa triburilor tumulare [16]. Aceasta a permis purtătorilor culturii Otomani să-şi continue viaţa aproape pe tot parcursul bronzului evoluat (Br.C-Ha.A_1) [17]. De altfel pe teritoriul Crişanei nu s-a putut sesiza vreo altă cultură care ar fi putut urma culturii Otomani în acest interval şi care s-o fi putut înlocui. Este

---

[11] N. Kalicz, *loc. cit.*, p. 5 şi urm.

[12] Zatlukál I. şi Zatlukál E., *Adatok Podkárpátszka Rusz preahistoriájához*, Mukačevo, 1937, p. 37, preluat din N. Kalicz, *loc. cit.*, p. 3.

[13] N. Kalicz, *loc. cit.*, p. 12.

[14] A. Mozsolics, în *ActaArch-Budapesta*, 12, 1960, p. 113—123.

[15] I. Bóna, în *ActaArch-Budapesta*, 9, 1958, p. 223; A. Mozsolics, în *ActaArch-Budapesta*, 8, 1957, p. 119—156; T. Kemenczei, în *AÉ*, 1963, 2, p. 182—186.

[16] T. Kemenczei, *loc. cit.*, p. 182.

[17] I. Ordentlich, *loc. cit.*, p. 138.

greu de presupus ca grupa Suciu de Sus să fi avut forţa necesară pentru a înlătura puternica cultură Otomani mai ales cunoscînd faptul că ele au convieţuit paşnic şi că aceleaşi triburi Suciu erau angrenate şi ele, în intervalul acesta, în stăvilirea marii migraţii.

Această jalonare sumară ne-am permis a o face, pentru a preciza contextul arheologic cultural în care s-a desfăşurat în mare parte evoluţia grupei Suciu de Sus.

Pe baza descoperirilor Suciu în amintitele contexte din Crişana, putem susţine că această grupă şi-a început evoluţia pe parcursul ultimei faze a culturii Otomani şi că ea a continuat să se dezvolte cel puţin pînă la sfîrşitul acestei culturi.

Cum am precizat, tell-ul de la Girişul de Criş îşi încheie succesiunea stratigrafică la începutul fazei a III-a a culturii Otomani, mai precis în subfaza A. Pe baza cercetărilor recente [18], această fază corespunde Br.C. Deci aceluiaşi orizont îi corespund şi fragmentele Wietenberg şi Suciu descoperite în ultimul nivel. Bucla de bronz în formă de barcă descoperită la Curtuişeni datează descoperirile aferente nivelului în Br.D. [19].

Descoperirea pe insula „Cetatea de pămînt" de la Otomani a unei bucle asemănătoare, a unor piese de bronz izolate [20] precum şi a unui depozit de bronzuri [21] datează finalul aşezării în perioada Br.D. şi eventual Ha.A_1. Aceasta datează implicit şi materialele Suciu de Sus aflate în ultimul nivel.

Aşa cum reiese, putem preciza că grupa Suciu de Sus, în ambianţa culturii Otomani din Crişana, îşi începe evoluţia în perioada Br.C şi continuă pînă în pragul epocii hallstattiene (Ha.A_1). Pare-se că această datare ar corespunde în linii mari evoluţiei grupei Suciu pe întreaga arie de răspîndire de pe teritoriul României. Privind începuturile grupei, părerile cercetătorilor diferă. Aşa cum am arătat, cel puţin pe baza realităţilor arheologice din Crişana, nu putem împărtăşi sau generaliza pentru întreaga arie de răspîndire a grupei Suciu de Sus datarea emisă de cercetătorii maghiari ce-i fixează începuturile la sfîrşitul culturii Otomani [22], pe care o atribuie perioadei Br.B_2.

În ceea ce priveşte sfîrşitul grupei discutate, cercetătorii care s-au ocupat de această problemă înclină să-l dateze la finele bronzului sau la începutul perioadei hallstattiene [23], adică în momentul istoric al răspîndirii aşa-zisei culturi Gava, care, alături de alte fenomene şi întrepătrunderi culturale, pune capăt evoluţiei grupei Suciu de Sus [24].

Din multiplele fenomene etno-culturale care au format tabloul istoric al bronzului evoluat în Transilvania de vest, am încercat în rîndurile de faţă să prezentăm prin material faptic, doar un aspect care poate să contribuie la adîncirea cunoaşterii unei entităţi culturale importante.

---

[18] *Ibidem.*

[19] E. Zaharia, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 126, fig. 13; E. Dörner, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 471—479.

[20] I. Ordentlich, *loc. cit.*, p. 137.

[21] I. Ordentlich, în *Acta Musei Napocensis*, I, 1969, p. 397 şi urm.

[22] A. Mozsolics, *loc. cit.*; R. Kalicz, *loc. cit.*, p. 12.

[23] *Ibidem.*

[24] T. Kemenczei, *loc. cit.*, p. 183—184.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DU GROUPE SUCIU DE SUS, DANS LE CONTEXTE DE L'ÉPOQUE DU BRONZE DE CRIŞANA

RÉSUMÉ

A la suite des fouilles archéologiques tout comme de l'investigation de plusieurs collections, on a découvert dans le département de Crişana, quelques fragments céramiques et des vases appartenant au groupe Suciu de Sus.

Les découvertes (« Valea lui Mihai », Tarcea, Otomani, Girişul de Criş, Sîntandrei, Bihor — lieu non identifié —, Oradea) sont concentrées dans le bassin de l'Er ou aux environs et sur le cours moyen de la rivière Crişul Repede, zone qui comprend l'aire de diffusion maximum de la culture Otomani.

La céramique Suciu de Sus a été rencontrée dans presque tous les cas dans des établissements appartenant à la culture Otomani, étant associée avec des matériaux attribués à la IIIe phase de cette culture. On a, de même, découvert dans plusieurs établissements de ce type des fragments céramiques appartenant à la culture Wietenberg III.

La découverte associée de la céramique Otomani III—Wietenberg III et Suciu de Sus a permis la détermination d'un horizon chronologique commun des dernières phases des deux cultures et du groupe Suciu, qui peut être fixé entre la fin du Bronze moyen et le début de l'époque hallstattienne (BrC — Ha A_1).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vases et fragments appartenant au groupe Suciu de Sus, découverts dans le département de Crişana.

Fig. 2. — Carte des découvertes appartenant au groupe Suciu de Sus sur le territoire du département de Crişana.

BADONES REGINAE

DE

SILVIU SANIE

Un altar cu inscripţie descoperit în fundaţia bisericii Bathory din Alba Iulia adăuga, în urmă cu şapte decenii, o nouă divinitate la panteonul Daciei şi al Imperiului [1].

Editorul inscripţiei consemna doar că *Badones reginae* ar fi ,,den Matres ähnlichen Gestalten'' [2], fără a încerca să facă vreo precizare asupra apartenenţei zeului şi dedicantei.

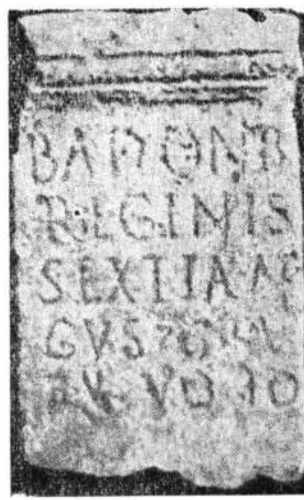

Fig. 1

Lipsa unor atestări pentru *Badones reginae* în alte provincii a fost interpretată ca un indiciu clar al autohtonismului divinităţii, a perpetuării ei din epoca dacică în cea romană [3]. Cu prilejul unor lucrări de sinteză asupra Daciei romane, C. Daicoviciu şi A. Alföldi exclud posibilitatea unei asemenea încadrări, optînd pentru clasificarea lui *Badones reginae* între divinităţile din lumea germanică [4]. Regretatul M. Macrea însă, într-un studiu asupra cultelor germanice din Dacia, găsea suficientă prezenţa epitetului *regina* [5], inexistent la *Matres*, pentru a respinge ideea germanismului lui *Badones*, înclinînd către ipoteza sugerată de H. Zeiss academicianului C. Daicoviciu, în sensul admiterii lui *Badones* ca putînd fi numele unei divinităţi orientale [6].

---

[1] *CIL*, III, 14471 (= Dessau, *ILS*,9335): *Badonib(us)/reginis Sextia Augus[ti]na/ex voto.*

[2] J. Jung, *Mitteilungen aus Apulum*, în *Österreichische Jahreshefte*, III, 1900, Beiblatt, p. 186; O. Höfer. art. *Regina* în *Roschers Lexikon*, IV, col. 73—74.

[3] Stech., art. *Regina*, în *RE*, II_1, Stuttgart, 1914, col. 472—474.

[4] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 153—154, nota 3: ,,Pour les *Badones Reginae* d'Apulum nous croyons nous aussi, comme M. Alföldi, qu'elles ne peuvent être rattachées aux divinités daces. Nous penserions plutôt à une divinité du monde germanique...''.

[5] M. Macrea, *Cultele germanice în Dacia*, în *AISC*, V, (1944—1948), Cluj, 1949, p. 256, nota 2; idem, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 372.

[6] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153—154, nota 3.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 295—298, Bucureşti, 1970

Clarificarea apartenenţei lui *Badones* fiind pînă acum doar obiectul unor preocupări ocazionale, laterale, considerăm a fi utilă o argumentare mai amplă pentru justificarea unei opţiuni.

Badones este în mod cert nominativul plural al unui singular ce putea fi eventual *Bad*, *Bado* sau *Badu* [7].

Radicalul cuvîntului *Badones* sau al unor cuvinte apropiate este frecvent în vocabularul celtic. Antroponimia celtică menţionează numele *Ate-bodua*, *Ate-bodius*, *Catu-bodua*, *Boduo-genus*, *Bodugnatus*, *Bodenus*, *Boudena* şi altele, toate avînd în prima sau a doua parte a lor radicalul *bod* [8]. Toponimia este şi ea bogată în exemple ce pot fi corelate la *Badones*, din care amintim : *Mons Badonicus* în Berkshire din Britannia [9], localităţile *Bodonias* [10] şi *Budenicum* [11] în Gallia, *Bedunia* locuită de Βαιδουνήνσιοι şi *Badia*(*ae*) în Hispania [12].

Faptul că terminaţiile *ŏnes* sînt cele mai frecvente şi au fost comune în numele triburilor celtice [13] ca de exemplu : lingŏnes, senŏnes, turŏnes, santŏnes, rhedŏnes, kentrŏnes ş.a., ar sugera ideea că şi *Badones* din inscripţia noastră poate fi un etnicon.

Descriind campania din Britannia condusă de Aulus Plautius, general al împăratului Claudius, Cassius Dion aminteşte tribul *bodunienilor*, clientelar al catuvelanilor [14]. Numele Βόδουνοι ni se pare foarte apropiat de latinul *Badones*, dar faptul că este contestată corectitudinea acestei numiri în scrierea lui Cassius Dion [15] ca şi forma corectă şi îngrijită a inscripţiei, ne determină să excludem eventuale omisiuni sau greşeli în adjectivarea ce se impunea dacă am considera că altarul era dedicat divinităţilor unui trib. Această ultimă presupunere implică şi o lărgire substanţială a sferei semantice pentru *regina*.

Prezenţa cuvîntului *Badones*, sau a formelor foarte apropiate în Gallia, Hispania şi Britannia, s-ar putea datora mişcărilor de populaţie [16] sau vreunui cuvînt celtic cu înţeles unic în cadrul celor trei teritorii.

---

[7] A. Holder, *Alt celtischer Sprachschatz*, Leipzig, 1904, II, col. 852 : pl. *Redŏnes*, sing. *Redu* ; Fr. Le Roux, *Recherches sur les éléments rituels de l'election royale irlandaise et celtique*, in *Ogam*, XV, 1, 1963, p. 123 : pl. *caledones*, sing. *caledu*.

[8] Ad. Bezzenberger, *Urkeltischer Sprachschatz*, Göttingen, 1904, p. 159 ; *CIL*, VI, 9102 ; *CIL*, VII, 3.

[9] A. Holder, *op. cit.*, I, col. 325 ; Ch. P. Corby, *L'hydronymie de la Bretagne*, in *Ogam*, XV, 1, 1963, p. 97.

[10] *Ibidem*, p. 460.

[11] Ihm., art. *Budenicus*, in *RE*, III_5, Stuttgart, 1897, col. 989 ; *Collection épigraphique de Nîmes*, p. 956, nr. 549 : *Marti Budenic(o) / Gratus/ Severi/ filius* ; *ibidem*, p. 496, *Iovi/ Coriossendens(es) et Budenicenses*.

[12] A. Holder, *op. cit.*, III, col. 788.

[13] Ed. W. B. Nicholson MA, *Keltic researches*, Londra, 1904, p. 147.

[14] Casii Dionis Cocceiani, *Historiarum romanarum quae supersunt*, I, Berolini apud Weidmaunos, 1895, LX, 20, p. 681.

[15] *Ibidem*, p. 681, nota 22 ; Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, p. 160, nota 11.

[16] Ed. W. B. Nicholson M. A., *op. cit.*, p. 103.

Această răspîndire poate fi pusă şi pe seama semnificaţiei radicalului *bad* (sau *bod*) ce stă la baza a numeroase cuvinte în majoritate legate de război : *Cate-bodua* [17] e tradus „seigneur du combat" ; *bodîna* [18] — trupă, ceată, legiune ; *boudi* [19] — profit de război ; *bad* [20] — luptă şi în sfîrşit *Badua* [21], zeiţa irlandeză a războiului. Atît *lucus Baduhennae* cît şi *Boudunn(ae) matres*, cele două divinităţi germanice cu care e comparată *Badones reginae*, nu primesc epitetul *regina*. De altfel, flexiunea gramaticală a lui *Badones* este mai apropiată de cea a cuvintelor celtice.

Se cuvine aşadar să căutăm îndeosebi în lumea celtică explicaţiile pentru *Badones reginae* [22].

Prezentînd unele divinităţi indigene din Hispania, S. Lambrino aminteşte între altele de *Bodus* [23], atestat pentru prima dată la Villapolis şi care poartă un clar nume celtic. În acelaşi studiu, regretatul savant remarca dificultatea împărţirii riguroase, în cadrul cultelor celtice, între Θεοί şi δαίμονες [24]. În locul unor epitete în exclusivitate celtice [25], pe inscripţia de la Apulum apare cuvîntul *regina* destul de cunoscut în limba celţilor [26].

Regina apare ca epitet al Isidei, Iunonei, Dianei, Fortunei [27] etc., dar şi al divinităţilor celtice Epona [28] şi Norea [29].

Faptul că atît numele zeiţei cît şi epitetul ei sînt la plural atestă că *Badones reginae* este o divinitate colectivă.

Sensurile multiple ale cuvîntului *Bad* oferă explicaţii pentru *Badones* şi în situaţia unor *genii*, *nymphae* sau *matres*.

Marele număr al unităţilor auxiliare recrutate din Gallia, Hispania sau Britannia se reflectă şi în dedicaţiile către divinităţile celto-germanice

---

[17] Chr. J. Guyonvarc'h, *Les anthroponymes gaulois de la tablette d'exécration de Rom*, în *Ogam*, XIV, 4—5, 1962, p. 461.

[18] Ad. Bezzenberger, *op. cit.*, p. 176.

[19] *Ibidem*, p. 175.

[20] Holder, *op. cit.*, col. 325 ; Chr. J. Guyonvarc'h.

[21] A. Holder, *op. cit.*, I, p. 325. Amintim totuşi şi *bad-itis* ca nume de plantă — „nénuphar", „nymphaea".

[22] J. De Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, II, Berlin—Leipzig 1937, p. 191. Atît pentru *Baduhennae* cît şi pentru *Baudihilie* se apelează la o etimologie în legătură cu *badu*. În această lucrare nici nu este luat în discuţie germanismul lui *Badones*. Dimpotrivă, Holder, *op. cit.*, I, p. 788, transcrie inscripţia fără a face însă vreun comentariu.

[23] S. Lambrino, *Les cultes indigènes en Espagne sous Trajan et Hadrian*, în *Les empereurs romains d'Espagne*, Paris, 1965, p. 229.

[24] Apud *ibidem*.

[25] Lupianae, Vareilenae, Aufaniae, Caparenses.

[26] Fr. Le Roux, *Recherches sur les éléments rituels de l'élection royale irlandaise et celtique*, în *Ogam*, XV, 1, 1963 ; R. Sancier, *Reginae*, în *Ogam*, XIX, 1—2, 1967, p. 89 ; Chr. J. Guyonvarc'h, *Notes d'etymologie et de lexicographie gauloises et celtiques*, XX, în *Ogam*, XVI, 1964, p. 427.

[27] Stech, art. *Regina* în *RE*, II, 1, Stuttgart, 1914, col. 472—474.

[28] *CIL*, III, 7750 în Dacia şi *CIL*, III, 12679 în Moesia Superior.

[29] *CIL*, III, 5300...... [Marti A]ug(usto) e[t N]oreiae Re[g(in) e et] Britannia [e pr]o vic(toria) L. Sep[timii Severi p] ert(inacis) inv(icti).

sau celtice. Locuitorii de origine celtică, pentru care există aproximativ 50 atestări sigure în onomastica Daciei romane [30], au adus în provincia traiană şi zeii lor strămoşeşti nesincretizaţi sau purtînd deja pecetea romanităţii : Epona, Campestris, Quadriviae, Nautosvelta, Apollo Granus, Sirona, Iuppiter Bussumarus, Iuppiter Bussurigius şi Iuppiter Sucelus [31].

Divinităţilor celtice [32] amintite li se alătură *Badones reginae* [33] pentru care a ridicat altarul de la Apulum Sextia Augustina [34].

BADONES REGINAE

RÉSUMÉ

L'éclaircissement de l'appartenance de la divinité *Badones Reginae*, provenant d'une inscription d'Apulum a présenté beaucoup de difficultés. En tenant compte du fait que l'unique dédicace se trouve en Dacie, on a supposé que *Badones Reginae* est une divinité autochtone, en n'étant jamais attestée dans les autres provinces de l'Empire.

L'hypothèse de l'autochtonisme dace a été repoussée par C. Daicoviciu et A. Alföldi, qui opinent pour une divinité provenant du monde germanique, tandis que H. Zeiss et, d'accord avec lui, M. Macrea, étaient enclins de voir en *Badones Reginae* plutôt une divinité orientale.

L'énonciation des points de vue susmentionnés d'une manière occasionnelleet nous considérons qu'une justification plus ample pour chacune de ces opinions s'impose. La présence du mot *Badones* ou l'une des formes rapprochées, dans l'anthroponymie, la toponymie ou bien dans d'autres mots appartenant au vocabulaire celtique, tout comme les similitudes dans la flexion grammaticale, voilà des faits qui nous déterminent à ajouter une nouvelle hypothèse à celles déjà existantes, en admettant que *Badones* est une divinité celtique.

Du fait que tant le nom même de la déesse, que son épithète sont au pluriel, il résulte que *Badones Reginae* est une divinité celtique, qui peut être éventuellement mise en corrélation avec *Badua* — la déesse irlandaise de la guerre.

Les habitants d'origine celtique, pour lesquels il y a dans l'onomastique de la Dacie 50 attestations sûres, ont apporté dans la nouvelle province leurs anciens dieux nonsyncrétisés ou portant déjà le sceau de la romanité : Epona, Campestris, Quadriviae, Nantosvelta, Apollo Granus, Sirone, Juppiter Bussumarus, Juppiter Busurigius et Juppiter Sucelus. Aux divinités susmentionnées peut être ajoutée *Badones Reginae*, dont l'autel a été érigé par Sextia Augustina.

---

[30] I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, în *AISC*, IV, p. 228—233 ; idem, în *AISC*, V, 1949, p. 291—294.

[31] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 152, nota 2 ; H. Zeiss, *IOM Bussumarus*, în *AISC*, II, 1936, p. 257—258 ; N. Gostar, *Studii epigrafice*, în *Materiale*, II, 1956, p. 635—638.

[32] Considerăm justificată îndoiala mărturisită de M. Macrea în legătură cu veridicitatea afirmaţiei lui H. Zeiss că şi cele mai pure culte celtice ar fi fost introduse în Dacia prin filieră germană.

[33] Posibilitatea celtismului trebuie menţionată şi pentru că : „Es ist eine noch umstrittene Frage, ob die Matronen Verehrung ursprünglich germanisch ist oder aber *von den Kelten übernommen wurde*" (subl. n.) ; J. De Vries, *op. cit.*, I, p. 190.

[34] Frecvenţa acestui nume în inscripţiile celtice nu-i de loc neglijabilă : A. Holder, *op. cit.*, II, p. 1534—1535.

CERAMICA DACICĂ DIN CASTRUL ROMAN DE LA BUCIUMI (jud. Sălaj)

DE

NICOLAE GUDEA (Cluj)

Cercetările arheologice începute în anul 1963 la castrul roman de la Buciumi au dus la dezvelirea parţială a acestui obiectiv [1] si au scos la lumină o mare cantitate de material arheologic. Din acest material atrage atenţia ceramica dacică lucrată cu mîna, găsită în asociere cu ceramica şi alte obiecte romane [2]. Privită în ansamblu, ceramica dacică prezintă o serie de trăsături comune : este lucrată exclusiv cu mîna, din pastă în general de calitate inferioară, care conţine nisip, pietricele sau alte impurităţi : arderea este la cea mai mare parte incompletă, neomogenă, culoarea pastei este în general roşcată sau brun-roşcată, cu nuanţe închise sau deschise în raport cu gradul de ardere. Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice poartă urme de afumare, iar unele sînt arse secundar. Calitatea ceramicii este mult inferioară ceramicii romane provinciale, care rămîne în continuare majoritatea covîrşitoare a materialului arheologic. În cele ce urmează prezentăm materialul dacic caracteristic[3]. În lista materialului ceramic pe care o dăm mai jos vom menţiona numai deosebirile faţă de caracteristicile generale amintite.

1. Buză de vas răsfrîntă, din pastă de culoare cenuşie-roşcată (fig. 2/1).

2. Parte din gura unui vas cu buza răsfrîntă, din pastă cenuşie de bună calitate (fig. 2/2).

3. Gură de vas răsfrîntă din pastă de culoare brună negricioasă (fig. 2/3).

4. Parte din gura unui vas cu buza aproape dreaptă (fig. 2/4).

5. Fragment din gura unui vas cu pereţi aproape drepţi şi buza foarte uşor răsfrîntă, din pastă cenuşie de calitate bună, bine arsă (fig.2/5).

---

[1] M. Macrea, E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi (jud. Sălaj)*, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 147—155.

[2] M. Macrea a semnalat prezenţa ceramicii dacice de la Buciumi într-o comunicare ţinută la Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor, Bucureşti, 1964.

[3] Materialul dacic scos din săpături se află la depozitele Muzeului de istorie din Zălau. În lucrarea de faţă prezentăm numai cele mai caracteristice piese şi fragmente de vase dacice.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 299—311, Bucureşti, 1970

6. Fragment din gura unui vas cu pereţi uşor curbaţi şi buza răsfrîntă şi subţiată spre capăt (fig. 2/6).

7. Parte din gura unui vas cu pereţii uşor curbaţi şi buza răsfrîntă (fig. 2/7).

8. Buză de oală cu pereţii curbaţi, răsfrîntă, din pastă de culoare cenuşie (fig. 2/8).

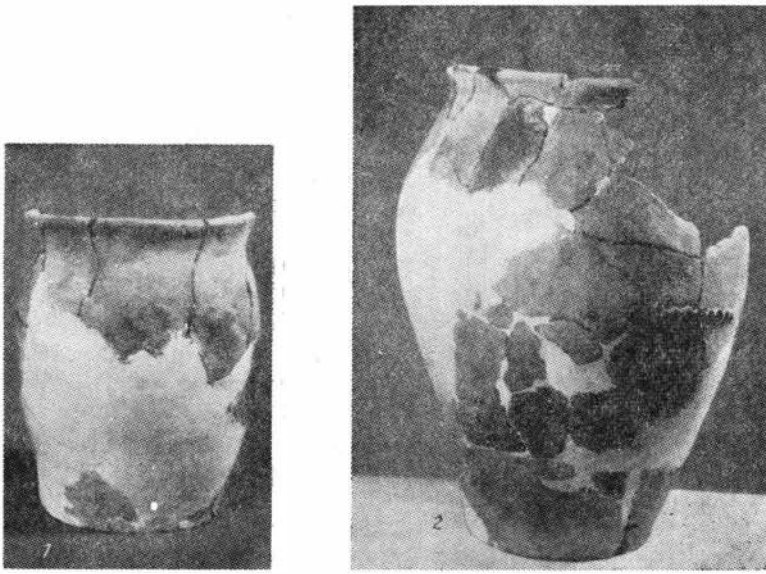

Fig. 1. — *Buciumi*. *1*, vas — borcan ; *2*, oală cu pereţi uşor curbaţi, avînd ca decor brîu alveolar întrerupt.

9. Parte din gura unei oale cu pereţii groşi aproape drepţi, buza uşor răsfrîntă cu urme de ardere secundară (fig. 2/9).

10. Fragment din gura unei oale din pastă fină roşie cu buza uşor răsfrîntă, netezită şi rotunjită (fig. 2/10).

11. Parte din gura unui vas cu buza răsfrîntă (fig. 2/11).

12. Fragment din gura unei oale cu pereţii bombaţi şi buza răsfrîntă (fig. 2/12).

13. Parte din gura unei oale cu pereţii curbaţi şi buza răsfrîntă (fig. 2/13).

14. Buză de vas răsfrîntă (fig. 3/1).

15. Buză răsfrîntă de la un vas cu pereţii groşi (fig. 3/2).

16. Buză de vas puternic răsfrîntă, din pastă roşie de bună calitate, bine arsă (fig. 3/3).

17. Parte din gura unui vas cu buza răsfrîntă. În exterior sub buză alveole (fig. 3/4).

18. Fragment din gura de vas cu pereţii bombaţi şi buza răsfrîntă din pastă cenuşie închisă bine arsă (fig. 3/5).

19. Buză de vas ascuţită spre capăt. Sub buză alveole, în linie (fig. 3/6).

20. Parte din gura unei oale cu buza răsfrîntă (fig. 3/7).

21. Buză de vas uşor răsfrîntă din pastă de culoare negricioasă (fig. 3/8).

22. Buză de vas uşor răsfrîntă (fig. 3/9).

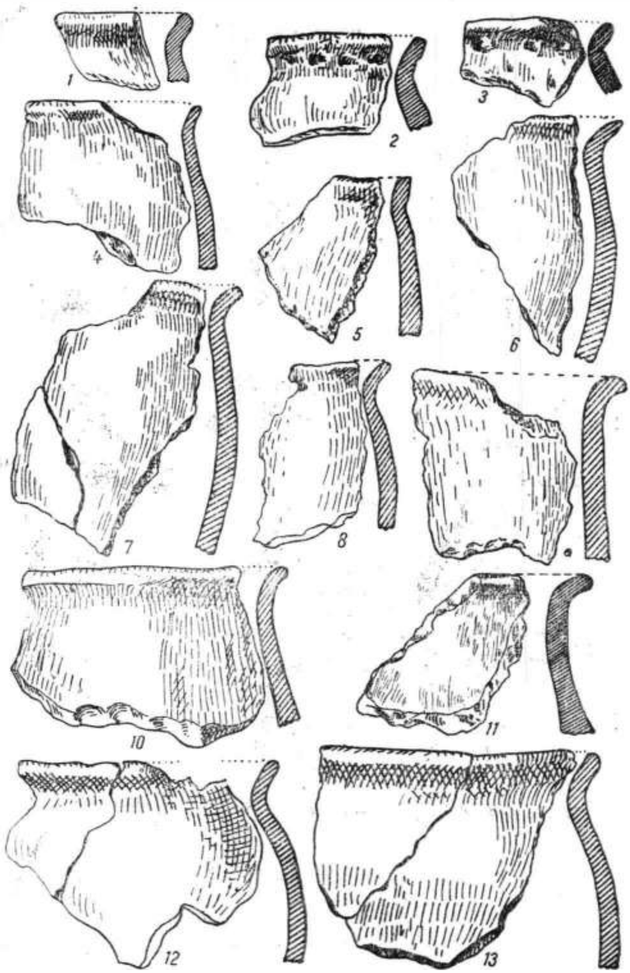

Fig. 2. — *Buciumi*. Ceramică de factură dacică.

23. Parte din gura unei oale cu pereţii bombaţi şi buza răsfrîntă (fig. 3/10).

24. Fragment din gura unei oale cu pereţi groşi, uşor curbaţi şi buza răsfrîntă cu urme de ardere secundară (fig. 3/11).

25. Buză de vas răsfrîntă din pastă de culoare cenuşie (fig. 3/12).

26. Parte din gura unui vas cu pereţii aproape drepţi şi buza puternic răsfrîntă (fig. 3/13).

27. Fragment din gura unei oale, cu pereţii drepţi şi buza răsfrîntă din pastă bine arsă de culoare negricioasă. În interior depuneri calcaroase (fig. 3/14).

28. Parte din gura unei oale cu pereţii uşor curbaţi (fig. 3/15).

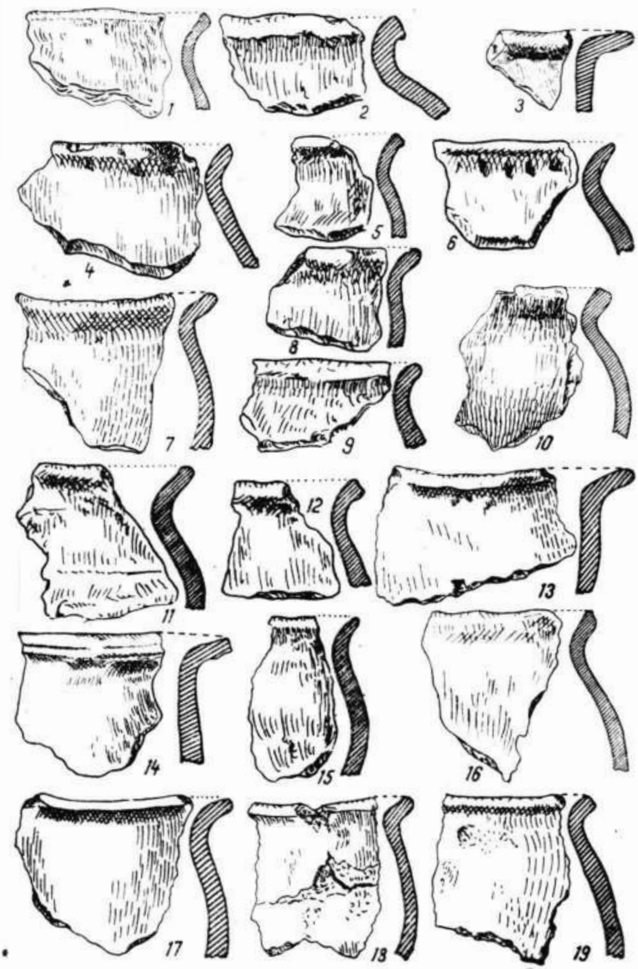

Fig. 3. — *Buciumi*. Materiale dacice din castru.

29. Parte din gura unei oale cu pereţi bombaţi şi buza răsfrîntă (fig. 3/16).

30. Fragment din gura unei oale cu buza răsfrîntă (fig. 3/17).

31. Parte din gura unei oale cu pereţi curbi şi buza răsfrîntă, din pastă de culoare brună negricioasă cu urme de ardere secundară. În interior depunere calcaroasă (fig. 3/18).

32. Fragment din gura unei oale cu buza răsfrîntă. În interior depunere calcaroasă (fig. 3/19).

33. Fragmente din pereţii unui vas (*lucrat la roată?*) din pastă cenuşie fină. Ornamentate cu brîu alveolar şi răsucit. Arse secundar (fig. 4/1,7,10).

34. Buză de vas răsfrîntă şi ascuţită din pastă de culoare cenuşie. Sub buză cîteva crestături în linie (fig. 4/2).

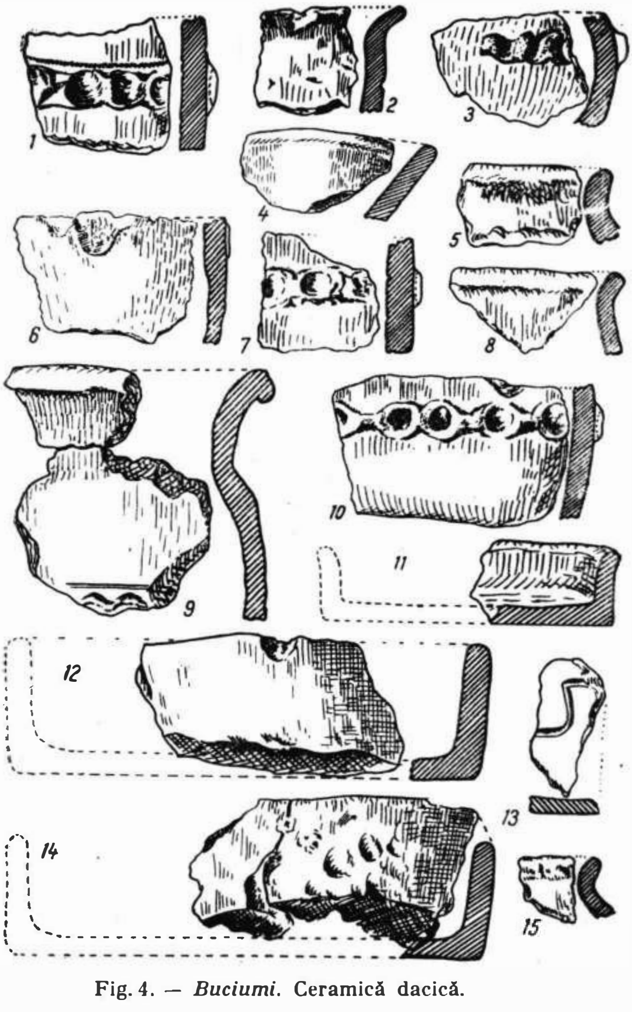

Fig. 4. — *Buciumi*. Ceramică dacică.

35. Perete de vas ornamentat cu brîu alveolar (fig. 4/3).

36. Buză de vas (ceaşcă?) (fig. 4/4).

37. Buză de vas cu pereţii groşi, uşor răsfrîntă (fig. 4/5).

38. Perete de vas ornamentat cu buton (fig. 4/6).

39. Buză de vas uşor răsfrîntă (fig. 4/8).

40. Parte din gura unui vas cu pereţi groşi aproape drepţi, buza răsfrîntă. Pe umărul vasului un fragment din brîul alveolar ce decora vasul (fig. 4/9).

41. Fragment dintr-o pateră alungită, lăţimea 10 cm. Lungimea păstrată 11 cm; înălţimea 2,5 cm (fig. 4/11).

42. Fragment dintr-o pateră din pastă galben-roşcată cu urme de ardere secundară; diametrul gurii = 20 cm, diametrul fundului = 19,50, înălţimea = 3,8 cm (fig. 4/12).

43. Perete de vas ornamentat cu linie incizată în val (fig. 4/13).

44. Fragment dintr-o pateră din pastă roşcată cu urme de ardere

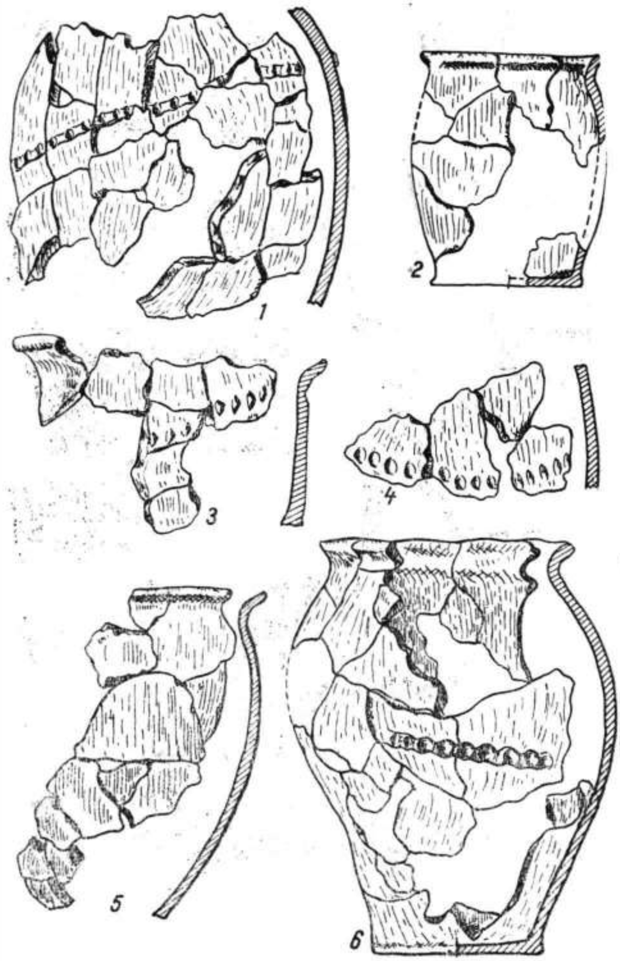

Fig. 5. — Oale lucrate cu mîna descoperite în castru.

secundară; diametrul gurii = 20,50 cm, diametrul fundului = 19,50 cm, înălţimea = 4 cm (fig. 4/14).

45. Buză de vas răsfrîntă (fig. 4/15).

46. Fragmentele unei oale mari înalte de 30 — 35 cm, cu pereţii curbi şi buza răsfrîntă, din pastă de bună calitate. Pe corpul vasului alveole în linie (fig. 5/1, 3, 4).

47. Vas borcan (întregit parţial). Ars secundar. Diametrul gurii = = 15,2 cm, diametrul părţii inferioare = 12,8 cm, înălţimea = 12 cm (fig. 5/2 şi fig. 1/1).

48. Fragment dintr-o oală mare cu buza răsfrîntă, cu urme de ardere secundară (fig. 5/5).

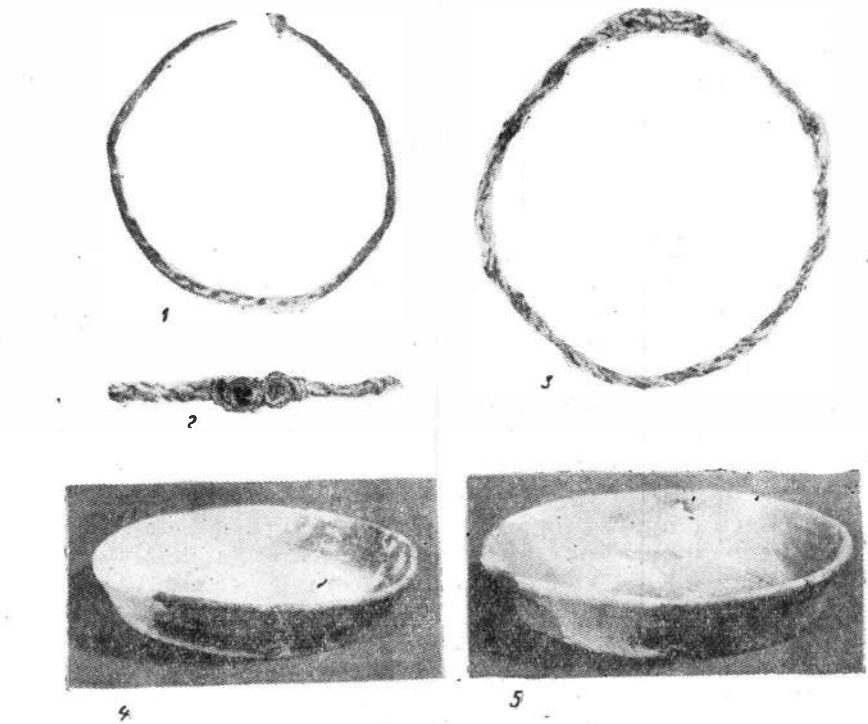

Fig. 6. — *Buciumi*. Brăţări şi patere din castru.

49. Oală cu pereţi bombaţi şi profilul uşor deplasat, buza răsfrîntă, din pastă relativ bună, foarte slab arsă. Pe corpul vasului brîu alveolar întrerupt. Înălţimea = 36 cm, diametrul gurii = 22 cm, diametrul fundului = 15 cm, diametrul maxim = 28 cm (fig. 5/6 şi fig. 1/2).

50. Pateră cu urme de ardere secundară; diametrul gurii = 23 cm, diametrul fundului = 20 cm, înălţimea = 4 cm (fig. 6/4 şi fig. 7/3).

51. Pateră, diametrul gurii = 25 cm, diametrul fundului = 21 cm, înălţimea = 4,5 cm (fig. 6/5 şi 7/4).

52. Funduri din oale lucrate cu mîna (fig. 8/1 — 14).

Din descrierea de mai sus reiese că această ceramică se deosebeşte de cea de factură romană provincială prin *compoziţia pastei*, *execuţia primitivă*, unele forme şi mai ales motivele ornamentale şi o oarecare uniformitate a pastei, toate caracteristicile ceramicii dacice din epoca Latène III [4].

[4] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, p. 161 sq.

Prezența ceramicii dacice într-un castru roman nu mai constituie o surpriză, iar semnificația ei istorică este cunoscută [5]. Această ceramică a fost semnalată în majoritatea castrelor romane din Dacia cercetate mai îndeaproape, vitalitatea ei fiind cu deosebire remarcată [6]. Prezentarea ceramicii dacice din castrul roman de la Buciumi vine să întărească ipotezele stabilite anterior în ceea ce privește evoluția ei în perioada romană și să completeze cu date noi știrile privind pe daci, în timpul stăpînirii romane.

În ce privește schimbările suferite de ceramica dacică în sine, acestea pot fi sesizate mai mult la motivele ornamentale, care prezintă o vădită simplificare în raport cu cele cunoscute în Latène-ul III. Se păstrează de regulă: butonii, alveolele în linie, brîul alveolar și linia incizată în val. Frecvența acestor motive este tot mai redusă [7]. O modificare poate fi observată și la dimensiunile vaselor, care devin tot mai mici [8]. În foarte puține cazuri se pot sesiza schimbări survenite în tehnica de prelucrare a pastei, care rămîne așa cum era cunoscută din perioada dinainte de cucerire: cu nisip, pietricele și impurități. Nu este însă mai puțin adevărat că apar și vase lucrate cu mîna din pastă de calitate bună.

Dintre formele de vase tipic dacice sînt prezente: vasele borcan și oalele cu pereții ușor curbați. Lipsește ceașca dacică. Fragmentul (nr. 39 din text) ar putea aparține unei cești, dar nu este sigur.

După cît se pare, deși procesul nu este încă sesizat în toate nuanțele lui, dacii renunță progresiv la vasele tradiționale de tip borcan, cu pereții aproape drepți sau foarte puțin curbați, la vasele bitronconice, în favoarea formelor de vase romane pe care le execută cu mîna. Tranziția a fost cu atît mai ușoară cu cît ceramica romană a pătruns încă înainte de cucerire prin primul secol e.n., fără să reușească însă să-și impună atunci nici formele nici tehnica de lucru [9]. Cantitatea relativ redusă de ceramică dacică din epoca romană a permis în foarte puține cazuri definirea influenței romane [10] asupra formelor de vase dacice, deși această influență putea fi presupusă. Dar ceramica dacică de la Buciumi cuprinde un număr mare de vase dacice copiate după cele romane. Sînt imitate de preferință paterele (nr. 41, 42, 44, 50, 51 din text) și oalele (nr. 10, 11, 12, 13, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31 din text). Se poate însă observa tot atît de bine influența romană urmărind profilele de buze la vase: se face trecerea de la buza scurtă foarte ușor răsfrîntă caracteristică vaselor borcan și piriforme (4, 5, 7, 9, 28), deja destul de rar întîlnită, la buze cu profil puternic răsfrînt, fasonate sau ascuțite după tipul buzelor de vase romane provinciale (6, 11, 12, 13, 15, 16, 8, 20, 26).

---

[5] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 69.

[6] *Ibidem* p. 68.

[7] *Ibidem* p. 67.

[8] *Ibidem*.

[9] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 214.

[10] D. Protase, *op. cit.*, p. 68 și fig. 23; N. Gudea, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa*, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 505, nr. 17, 30 și fig. 2/3 și 3/8.

Convieţuirea celor două populaţii atestată nu numai de imitarea de către daci a formelor de vase romane pare a se petrece şi invers. Meşteşugarii romani preiau motive ornamentale tipic dacice, pe care le aplică vaselor de factură provincială. Dar acest lucru se cere confruntat de un număr mai mare de descoperiri, deoarece pînă acum nu cunoaştem decît trei fragmente de asemenea val, provenind din praetorium (nr. 33).

Datarea materialului dacic în epoca romană este asigurată de contextul în care a fost descoperit : în acelaşi strat cu ceramica şi alte obiecte romane. Pe locul castrului lipsesc indiciile unei locuiri dacice anterioare [11].

Puse una lîngă alta descoperirile de materiale dacice din castre devin o mărturie convingătoare a convieţuirii dacilor cu romanii. Nu mai poate fi vorba de descoperiri izolate sau întîmplătoare. La castrul de la Buciumi suprafaţa cercetată este foarte mare, iar materialul dacic a apărut în toate punctele cercetate în praetorium (nr. 1, 3, 10, 21, 33, 49) la porţi (nr. 5, 6, 15, 17, 24, 50) la cele două turnuri de colţ cercetate (nr. 4,2 8, 37), în praetentura (nr. 41, 42), la clădirea comandantului (nr. 2, 43), iar cele două barăci (nr. II şi nr. 4) dau cea mai mare parte din materialul dacic (nr. 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 44—48, 50). Cercetările efectuate la alte castre romane din Dacia duc la concluzii asemănătoare privind repartizarea în castrul lor a materialului dacic. Aşa este cazul la castrele de la Breţcu [12], Rîşnov[13], Gilău[14], Bologa [15]. Credem mai degrabă că trebuie să fie vorba (cum a sugerat prof. C. Daicoviciu) de *o prezenţă permanentă şi de durată a unor daci în castre, ca militari* şi să se renunţe la explicaţia mai veche după care prezenţa ceramicii dacice în castre s-ar datora exclusiv doar folosirii dacilor la lucrări de construcţie, reparaţie sau alte lucrări temporare în castre sau la utilizarea de către militari a produselor localnicilor[16]. Ipoteza nu este hazardată dacă ţinem cont că, începînd cu Hadrian, se aplică recrutarea teritorială în provinciile în care se putea aplica această măsură, iar dacii sînt primiţi în legiuni [17]. Politica deosebită de romanizare dusă în Dacia [18], admitea, credem, prima măsură, iar prezenţa dacilor în legiuni (foarte adevărat în afara provinciei Dacia) este un fapt incontestabil.

---

[11] K. Torma, *Adalék észak-nyugati Dacia föld-és helyiratához*, Pest, 1864, p. 12, semnalează descoperirea la Buciumi a unor monede de aur de la Lysimachus. Aceste monede au putut aparţine dacilor (*n.n.*). Aşezarea dacică n-a fost încă depistată pe teren.

[12] C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, în *AISC*, III, 1936—1940, pl. I, fig. 2, 5 ; M. Macrea şi colab., *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de Şantierul arheologic Sf. Gheorghe — Breţcu*, 1950, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 293—294.

[13] M. Macrea, *Cumidava*, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 234. Cercetările efectuate la castrul roman de la Rîşnov, 1969, au verificat şi confirmat ipotezele lui M. Macrea.

[14] M. Macrea, M. Rusu, I. Winkler, *Şantierul arheologic Gilău*, în *Materiale*, V, 1959, p. 457—458.

[15] N. Gudea, *op. cit.*, p. 505.

[16] Cf. M. Macrea, *SCIV*, II, 1, p. 294.

[17] C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 269 ; idem, în *Festschrift Franz Altheim*, Berlin, 1969, I, p. 545.

[18] Idem, *TransAnt*, p. 122—123.

Nu s-ar explica decît astfel faptul că produsele lor apar chiar în fortificaţiile de pe limes. Dar, este greu de crezut că romanii, care au acordat atîta importanţă Daciei în sistemul strategic de apărare a Imperiului, ar fi putut admite în punctele vitale ale sistemului de apărare, acolo unde erau aşezate castrele, prezenţa unei populaţii de care se temeau.

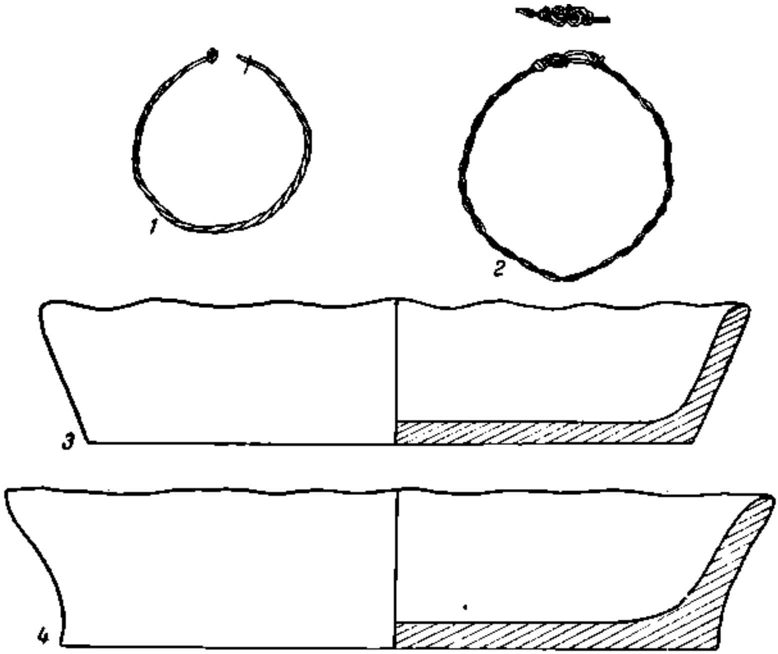

Fig. 7. — *Buciumi*. Brăţări şi patere din castru.

Aceşti militari daci, care folosesc în continuare produsele ceramice dace, proveneau din rîndul unei populaţii autohtone numeroase aşezată în apropierea castrelor care din motive economice sau din conservatorism a renunţat mai greu la produsele tradiţionale. În cazul cînd militarii daci din castru ar fi reprezentat numai elemente izolate, fără legătură cu o populaţie civilă autohtonă, menţinerea în uz a ceramicii dace ar fi greu de conceput. Numai o prezenţă permanentă şi de durată a dacilor atît în castru cît şi în afara lui explică descoperirea în praetoriul castrului de la Buciumi a două brăţări lucrate în stilul caracteristic podoabelor dacice şi specifice mediului carpato-balcanic [19]. Una din brăţări este din argint, cu diametrul interior de 5,5 cm, torsionată, iar spre capete se subţiază. Una din extremităţi se termină printr-o buclă pentru prindere, celălalt capăt este drept (fig. 6/1 şi 7/1). Cea de-a doua brăţară este din bronz din două fire împletite, diametrul interior de 6,5 cm, capetele terminîndu-se în două spirale (fig. 6/2,3 şi 7/2). Ambele piese

[19] I. H. Crişan, *Le trésor d'Afel*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 364 şi urm.

au analogii apropiate cu piese găsite în tezaure atribuite dacilor [20]. Prezența piesei de argint constituie încă un argument pentru confirmarea ipotezei că preferința dacilor pentru podoabele de argint se păstrează și în epoca romană [21].

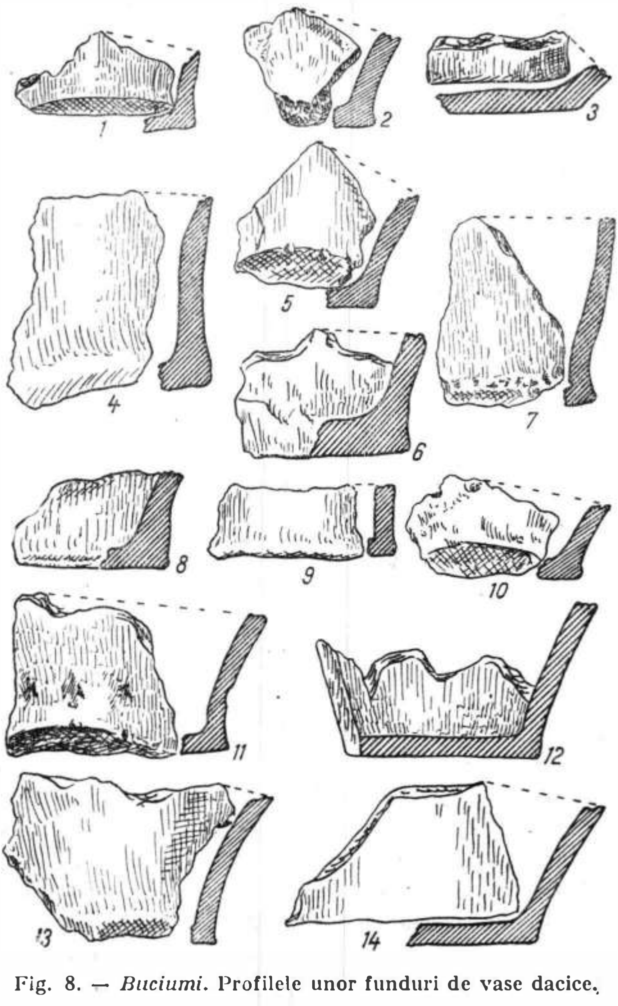

Fig. 8. — *Buciumi*. Profilele unor funduri de vase dacice.

După cum se știe, castrul de la Buciumi are două faze de construcție: una de pămînt și una de piatră[22]. Materialul dacic, deși poate fi mai bine observat în faza de piatră a castrului, în interiorul construc-

[20] M. Macrea, *Les daces à l'époque romaine*, în *Dacia*, N.S., I, 1955, p. 212, fig. 4/1, 2; Dorin Popescu, *Nouveaux trésors géto-daces en argent*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 52, fig. 8/2 și p. 54, fig. 10/1.

[21] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 366—368; D. Protase, *op. cit.*, p. 73—74.

[22] M. Macrea, E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *op. cit.*, p. 149.

ţiilor de piatră : porţi, turnuri, barăci etc., a apărut şi în situaţii care aparţin vizibil de prima fază de construcţie : în valul de pămînt de pe latura de sud[secţiunea I] (nr. 12) şi în nivelul de jos din cele două barăci cercetate, datat exclusiv cu monede de la Traian şi Hadrian (nr. 34, 36, 38, 9, 11). Chiar dacă admitem că faza de piatră a castrului de la Buciumi datează de la mijlocul secolului al II-lea e.n. cum se consideră în general pentru castrele din Dacia [23], prezenţa materialului dacic cel puţin la această dată pare să confirme tot mai mult ipoteza încorporării timpurii, poate chiar de pe timpul lui Hadrian, a dacilor în armata romană. Faptul că imediat după cucerirea Daciei şi mai ales cu începere de la Hadrian se acordă masiv dreptul de cetăţenie pentru peregrini şi autohtoni [24] explică ieşirea timpurie a dacilor din anumite forme de izolare sau reţinere faţă de civilizaţia romană (dacă o astfel de reţinere sau izolare va fi existat). Aceasta a constituit baza de la care a pornit asimilarea rapidă a dacilor şi a culturii lor (chiar dacă ei mai reuşesc să conserve ceva din tradiţiile lor) şi a alcătuit fondul pe care s-a născut romanitatea la nordul Dunării.

LA CÉRAMIQUE DACE DU *CASTRUM* ROMAIN DE BUCIUMI (DÉP. DE SĂLAJ)

RÉSUMÉ

On présente le matériel céramique dace découvert pendant les fouilles effectuées de 1961 à 1968 dans le *castrum* romain. La céramique dace, trouvée ensemble avec de la céramique et d'autres objets romains, révèle la facture, les formes, les ornements et la composition de la pâte caractéristique des matériaux daces du La Tène III. L'auteur poursuit l'observation des changements subis par cette céramique à l'époque romaine et constate un pourcentage élevé d'imitations daces travaillées à la main, d'après des modèles romains. La constatation essentielle d'ordre historique est la présence permanente et de durée des Daces dans les camps romains, comme militaires, provenant de la population civile autochtone. L'existence des Daces dans les camps est aussi confirmée par la présence de deux bracelets travaillés selon la technique souvent rencontrée chez les objets ornementaux daces. On considère cette constatation entièrement justifiée, comme suite de la politique de romanisation de la province de Dacie, poursuivie, dès Trajan, par les empereurs romains.

[23] M. Macrea, ln *Istoria României*, I, p. 379.
[24] M. Macrea, *Viaţa romană în Dacia*, Bucureşti, 1969, p. 267.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Buciumi*. 1, Vase-pot (partiellement reconstitué) ; 2, grand pot aux parois légèrement courbées, ayant comme décor une ceinture interrompue d'alvéoles.

Fig. 2. — *Buciumi*. Céramique de facture dace.

Fig. 3. — *Buciumi*. Matériaux daces provenant du camp.

Fig. 4. — *Buciumi*. Céramique dace.

Fig. 5. — *Buciumi*. Pots travaillés à la main découverts dans le camp.

Fig. 6. — *Buciumi*. Bracelets et patères provenant du camp.

Fig. 7. — *Buciumi*. Bracelets et patères provenant du camp.

Fig. 8. — *Buciumi*. Les profils de quelques fonds de vases daces.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE VI*

DE

DUMITRU TUDOR

Materialele epigrafice prezentate mai jos provin, aproape exclusiv, din campaniile de săpături arheologice desfăşurate în ultimii şase ani, la *Arutela* (Poiana Bivolari-Călimăneşti, jud. Vîlcea); *Romula* (satul Reşca, com. Dobrosloveni, jud. Olt); Slăveni (com. Gostavăţ, jud. Olt) şi *Sucidava* (com. Celei, jud. Olt). Sînt în general, descoperiri mărunte şi variate, dar totuşi importante pentru istoria economică şi culturală a Daciei sudice, după cum se va sublinia în concluziile generale ale acestui articol.

Monumentele arheologice descoperite în aceste campanii de săpături s-au repartizat astfel: cele de la Arutela la Muzeul Militar Central din Bucureşti: cele de la Romula, la Muzeul din Caracal; cele de la Slăveni a Muzeul din Craiova şi cele de la Sucidava la Muzeul din Corabia.

I. ARVTELA

1. Fragment dintr-o lespede de gresie. Măsoară: 0,24 × 0,135 × 0,05 m şi are litere înalte de 0,075 m. S-a descoperit în dărîmăturile prăbuşite din zidul estic al pretoriului castrului, la care fusese întrebuinţat ca material de construcţie (fig. 1/1):

. . . .
. . . . ? E . . . .
. . . . . R I N C . . . .
. . . .

În cele două rînduri fragmentare se poate restitui numai cuvîntul [*p*]*rinc*[*eps*]. Fragmentul aparţine, deci, unei dedicaţii imperiale. Recentele săpături arheologice au dovedit că pretoriul s-a construit odată cu castrul Arutela, adică în anii 137/138 e.n.[1] cînd acest fragment epigrafic s-a folosit ca material de zidărie.

* Pentru seriile anterioare, vezi: *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115–123; *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 177–188; *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 357–372; *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 593–603 şi *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 331–338.

[1] *CIL*, III, 12601, a–b = 13793/4 şi D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, Bucureşti, 1968, p. 270.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 313–326, Bucureşti, 1970

9 – c. 5251

În acest caz, nu poate fi vorba aici de un *princeps iuventutis*, titlu pe care nu l-au purtat nici Traian, nici succesorul său Hadrian, ci de *optimus princeps*, supranume onorific acordat cuceritorului Daciei, încă din anul

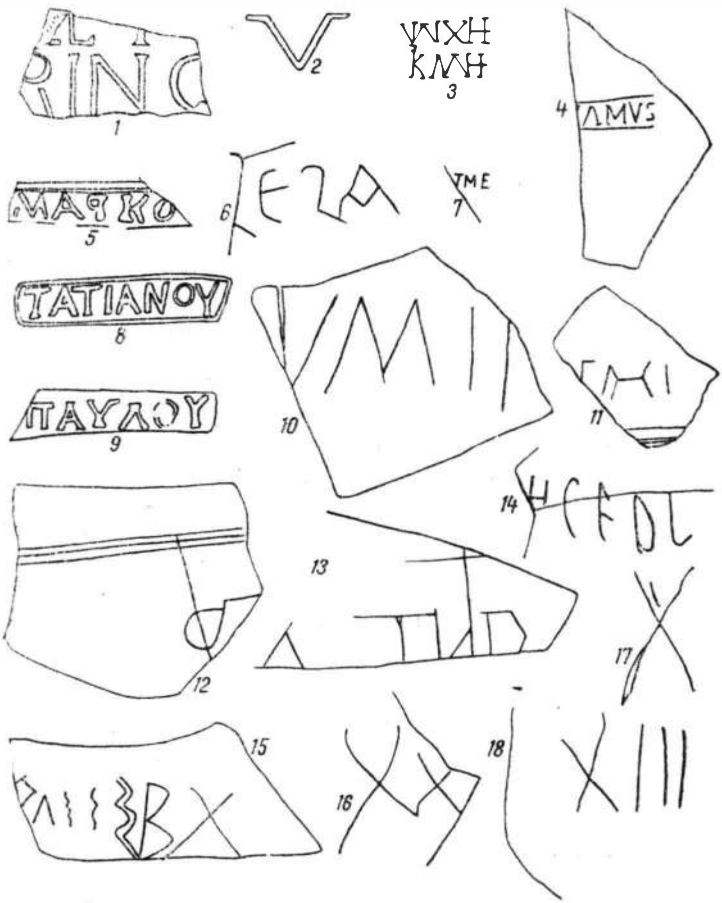

Fig. 1. — *Arutela* şi *Romula-Malva*. Inscripţii pe piatră şi pe ceramică.

105 e. n.[2]. Inscripţia era, deci, închinată împăratului Traian şi nu ştim din ce motive a fost spartă, ca să devină după anii 137/138 e. n. material de zidărie. Ea face dovada existenţei unei aşezări şi a unui punct militar în Poiana Bivolari, mai înainte de data ridicării castrului de piatră de către Hadrian.

II. ROMVLA-MALVA

Documentele epigrafice din această importantă aşezare urbană s-au cules mai toate în timpul săpăturilor din anii 1965-1968, de pe berma zidului de est al fortificaţiei civile patrulatere situată în centrul oraşului roman.

---

[2] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. a IV-a, Paris, 1914, p. 193, n. 1.

Ele au fost aruncate ca deşeuri, în diferite gropi de gunoaie databile (după monede) din secolele II-III e.n.

2. Fragment dintr-un elegant *mortarium* din marmură care avusese gravată pe buză o inscripţie din care se păstrează un singur V înalt de 0,015m (fig. 1/2).

3. Piatră gravată (*intaglio*), descoperită în albia rîului Teslui de către un sătean din Reşca (acum în colecţia lui Cristian Vlădescu). Obiectul s-a tăiat în jaspis de culoare vişinie, are formă ovală (0,009 × 0,006 m) şi litere înalte de 0,002 m (fig. 1/3);

ΨΥΧΗ
ΚΑΛΗ

Epitetul ,,suflet frumos'' (,,nobil, onest, agreabil'' etc.) capătă aici un caracter galant sau moral, adresat probabil unei femei ce primise în dar această piatră semipreţioasă lipsită de ornamente[3].

4. Fragment de *terra sigillata* fără decor, avînd un rest dintr-o ştampilă, cu litere înalte de 0,005 m (fig. 1/4):

[*Cinn*] A M V S

Din alte descoperiri mai vechi, acest producător de la Lezoux (Gallia) era cunoscut pe piaţa de la Romula, în secolul al II-lea e.n.[4]

5. *Lucerna* de lut, cunoscut deja la Romula sub forma SEXTI, caracteristică pieselor originale de import[5]. Acum, apare şi ca o imitaţie locală cu grafia

SEXTVS
F (*ecit*)

6. *Lucerna* de lut, cu inscripţia:

V E T T I

Producătorul *Vettius* din nordul Italiei se cunoaşte ca exportator în Dacia, numai la Potaissa şi Sucidava, cu un modest număr de exemplare[6]. Acum, el apare şi la Romula.

7. Fragment din bazinul unui opaiţ din a cărui firmă se păstrează literele . . . V M E (fig. 1/7). Se pare a fi fost un producător local.

8. Ştampilă aplicată în relief pe o toartă de amforă (caracteristică secolului al III-lea e.n.), cu litere înalte de 0,007m şi aflată la 3 m adîncime (fig. 1/5);

ΜΑϘΚΟ[Υ] Μάρκο[υ]

Este pentru prima dată cînd întîlnim pe teritoriul Daciei romane numele acestui producător (ori negustor) de vin sau untdelemn. Μάρκος poate fi considerat (ca şi alţii ce folosesc ştampile de acest fel) ca fiind activ undeva, prin părţile egeene[7].

---

[3] Pentru pietrele gravate de acest gen, descoperite la Romula, cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 118, cu suppl. epigr. nr. 180, 184 şi 185.

[4] D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, Vălenii de Munte, 1938—1940, part. II, nr. 345; D. Tudor, *Olt. rom.* 3, p. 81 cu suppl. epigr. nr. 149—151 şi Mircea Rusu, în vol. *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, Bucureşti, 1962, p. 54.

[5] D. Tudor, *Olt. rom.* 3, suppl. epigr. nr. 143. Cf. şi N. Gostar în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 169 şi urm.

[6] D. Tudor, *op. cit.*, p. 94 şi suppl. epigr. nr. 294. Cf. şi N. Gostar, *op. cit.*, p. 172.

[7] D. Tudor, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 397 şi urm.

9. Ştampilă aplicată pe o toartă de amforă (secolele II-III), cu litere înalte de 0,008 m (fig. 1/8) :

ΤΑΤΙΑΝΟΥ Τατιανοῦ

Τατιανός era, ca şi *Markos*, producător sau negustor de untdelemn (sau vin), acum pentru prima dată prezent şi pe o piaţă din oraşele Daciei. Locul lui de activitate va fi fost tot undeva prin Orient.

10. Ştampilă aplicată pe o toartă de amforă (secolele II-III), cu litere înalte de 0,008 m (fig. 1/9) :

ΠΑΥΛΟΥ Παύλου

Παύλος, negustor sau producător de aceleaşi lichide destinate exportului aparţine şi el unei regiuni de activitate încă neidentificată. Se cunoaşte pînă acum numai printr-o singură descoperire, la Drobeta[8].

11. Ştampilă aplicată pe o amforă din secolul al III-lea :

CTPATOИEIKOΥ

Firma acestuia s-a întîlnit pînă acum la Sucidava (trei exemplare), Durostorum şi pe coasta septentrională a Pontului Euxin[9]. Aparţine aceleiaşi arii geografice ca şi precedenţii. Exemplarul din Romula este identic cu cele descoperite la Sucidava.

12. Buză de *mortaria* din lut, de o formă identică cu cele descoperite la Celei[10] :

THEOTIMVS

Se pare că acest olar producător de asemenea albioare din lut activa numai în cîmpia romănăţeană, cu ateliere (sau locuri de desfacere ?) la Romula şi Sucidava.

GRAFIŢI PE FRAGMENTE CERAMICE

13. Fragment de vas roşu local. Litere înalte de 0,015 - 0,030 m (fig. 1/6) :

G E L A

Cel ce a grafitat numele oraşului sicilian, la Romula, ar putea fi socotit ca originar din cetatea siciliotă (dacă nu cumva ar putea fi aici şi un nume feminin, neuzitat).

14. Fragment de vas roşu local. Înălţimea literelor 0,025 m (fig.1/10):

. . . . .V M I N

Desigur, resturi dintr-o semnătură.

15-19. Cinci fragmente de vase roşii locale, avînd inscripţii înalte de 0,015-0,020 m (fig. 1/11-15) :

. . . H C E O L ; Λ T I T D ; Γ A H I ; Φ Γ . . .şi . . . Λ ξ ξ B X ;

Toate sînt fără sens, cu litere amestecate din alfabetele grec şi latin, deci pot fi considerate ca modeste exerciţii de scriere.

---

[8] *Ibidem*, p. 393, nr. 4.

[9] *Ibidem*, p. 393, nr. 6 (cu toată bibliografia).

[10] D. Tudor, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 121, nr. 5 ; *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 601, nr. 25 şi D. Tudor, *Olt. rom.* 3, p. 85 cu suppl. epigr. nr. 279.

20-22. Trei fragmente de amorfe (secolele II-III), la care numeralele grafitate pe gîtul lor, pot indica măsurile de capacitate ale vaselor (fig. 1/16-18) :

X ; XX . . . şi L X III

23. Fragment de vas mare local (fig. 2/1) :

(*sextarii*) XX . . . . .

Fig. 2. — *Romula.* Grafiţi şi inscripţii pictate pe vase.

INSCRIPŢII SCRISE CU VOPSEA ROŞIE PE AMFORE

24. Fragment dintr-o semnătură (cf. *Oltenia romană*, p. 504, nr. 165), din care se păstrează numai litera . . . A . . (fig. 2/2).

25-26. Două semnături, cu litere în ligatură, înalte de 0,05-0,06 cm (fig. 2/4 şi 5) :

A N T [*onius?*] şi *A N T* (*onius ?*) (*sextarii*) . . . . . .

27. Resturi dintr-o semnătură abreviată[11] cu litere înalte de 0,030 m (fig. 2/3) :

C E

. . . . .R I . . . . .?

28-32. Cinci grupe de litere ce reprezintă resturi din semnăturile unor producători, care scriu cu unele litere în ligaturi (fig. 2/6 ; 7 şi 9-11) :

FT . . . ; FO . . . ; . . . I E T . . ; . . S . . şi ··· TO . .

Fig. 3. — *Romula* şi *Slăveni*. Inscripţii pe piatră, pe un inel şi pe vase (pictate).

33. Nume abreviat în ligatură de două litere (înalte de 0,035 m), urmat de indicarea capacităţii amforei (fig. 2/8) :

P E (*sextarii*) . . . .

34. Două litere din *praenomen* şi *nomen* ale unui producător (fig. 3/1)[12] :

P (*ublius*) *A* . . . . .

[11] Cf. D. Tudor, *Olt. rom.* ³, p. 505, nr. 168.
[12] *Ibidem*, 505 nr. 171.

35. *Tria nomina*, abreviate cu literele iniţiale (fig. 3/2) :

C E D

36. *Tria nomina*(?) abreviate cu iniţiale greceşti(?), înalte de 0,028 m, pe un gît de amforă (fig. 3/4)[13] :

. . . . . ΠΙΖ

De notat că ar fi pentru prima oară cînd apare la Romula o inscripţie cu litere greceşti pictate, pe o amforă comercială.

37. Fragment dintr-o amforă cu angobă albă, pe care s-a scris cu vopsea neagră (litere înalte de 0,02—0,03 m) pe mai multe rînduri (fig. 3/5)[14] :

. . .F E R I . . . . .

. . . .

38. Fragment dintr-un gît de amforă descoperit în cel mai adînc strat cu cioburi (secolul al II-lea), cu o scriere de caracter cursiv (fig. 3/3) :

BONO [*ṣi*]

III. SLĂVENI

Marea majoritate a inscripţiilor din această localitate s-a aflat în ruinele castrului roman şi numai cîteva provin din aşezarea civilă.

39. Inel din argint, rupt în două, descoperit într-o baracă din faţa pretoriului şi gravat pe „ban'' (litere înalte de 0,002 m). Are formă ovoidală, cu „umeri'' şi cu diametrele de 0,022 şi 0,027 m (fig. 3/6) :

I T T A
C V S

Ittacus este numele posesorului, probabil un ofiţer sau gradat din garnizoana locală. Atare ortografiere a numelui (*Ittacus* în loc de *Ithacus*) ca şi cognomenul în sine, sînt puţin obişnuite[15].

40. Fragment de calcar rupt de la colţul de sus din stînga al unui bloc cu profil marginal. Descoperit într-o groapă din aşezarea civilă. Măsoară : 0,27 × 0,22 × 0,08 m. Înălţimea literelor : 0,008 m (fig. 3/7)[16] :

. . .A C I

. . . .

41. Fragment de calcar, se pare, rupt din aceeaşi inscripţie ca cel precedent. Măsoară : 0,14 × 0,14 × 0,11 m. În r. 2 : ligatura A R (fig. 3/8) :

. . . .
. .A R . . . .
. . . .

[13] *Ibidem*, p. 505, nr. 176.
[14] *Ibidem*, p. 505, nr. 169.
[15] *CIL*, III, 9139 (din Salona), *Itac*[*us*].
[16] Cf. D. Tudor, *Olt. rom*.[3], p. 539, nr. 456.

42. Fragment de calcar rupt de pe latura dreaptă a inscripției, aflat în ruinele pretoriului. Măsoară : 0,15 × 0,13 × 0,075 m. Înălțimea literelor : 0,050 cm (fig. 3/9)[17] :

. . . .

. . ? M A

. M

. . . .

43. Fragment de calcar rupt, baza unei *ara*, aflat în *armamentarium*-ul din stînga al pretoriului. Măsoară : 0,085 × 0,07 × 0,025 m. Înălțimea literelor : 0,04 m (fig. 3/10)[18] :

. . . .

. . . . C E . . . .

[*vo*]T. S[*olvit*]

44. Fragment de calcar aflat în ruinele pretoriului. Măsoară : 0,11 × 0,12 × 0,035 m și are litere înalte de 0,05 m (fig. 3/15) :

. . . .

. . . . E L ? . . . .

. . . . . I. A P . . . .

. . . .

45-49. Cinci fragmente diferite din calcar aflate în ruinele *armamentarium*-ului din stînga al pretoriului, care au litere înalte de 0,045-0,05 m (fig. 3/11-14 și fig. 4/2) :

. . H . . ; . . . N E . . . ; . . . P A . . ; . . . P I . și . . . . . VIC . . .

50. Fragment de calcar rupt de la baza textului, aflat în *atrium*, la pretoriu. Măsoară : 0,15 × 0,14 × 5 și are litere înalte de 0,045 m (fig. 4/1) :

. . . .

. . . . O F ? . . . .

. . . . N I . . . .

. . . .

51. Colț de cărămidă aflat în așezarea civilă. Pe pasta crudă s-a imprimat un grafit cu litere în ligatură, înalte de 0,07 m (fig. 4/3)[19] :

MY

52. Ștampilă aplicată invers, numai pe țigle sfărîmate și folosite ca material de umplutură în temeliile pretoriului și ale barăcilor din castru, construite în anul 205 e. n. Înălțimea literelor : 0,012 m (fig. 4/4) :

[C O] H(*ors*) I F(*lavia*) COM(*magenorum*)

Prezența acestei cohorte este semnalată de mai mult timp la Slăveni, unde se confunda ca lectură cu *cohors II Flavia Commagenorum*[20]. Ea a

---

[17] *Ibidem* nr. 454.
[18] *Ibidem*, nr. 453.
[19] *Ibidem*, p. 540, nr. 462.
[20] *CIL*, III, 8074, 14, a și 14216, 26. Cf. și D. Tudor, în *AO*, XII, 1933, p. 229 și urm. și D. Tudor, *Olt. rom.* [3], p. 306 și urm. și p. 347 și urm.

participat la construcția castrului din prima sa fază (Traian-Hadrian) și a avut o însemnată activitate pe Olt, la Slăveni, Romula și Acidava (satul Enoșești, jud. Olt).

Fig. 4. — *Slăveni* și *Sucidava*. Inscripții pe piatră, ștampile pe cărămizi și inscripții scrise cu vopsea pe vase.

IV. SVCIDAVA

Intensificarea ritmului săpăturilor arheologice din ultimii ani, la Sucidava, a mărit numărul descoperirilor de natură epigrafică, mai ales a inscripțiilor cu vopsea pe amforele romano-bizantine (secolele IV-VI e.n.). Din acest vast material, semnalăm aici, numai o parte.

53. Fragment dintr-un *topor* de serpentin, cu două tăișuri, puternic lustruit și păstrat azi în colecțiile Muzeului național de antichități din București (Inv. III, 4899). Măsoară : 0,05 × 0,05 × 0,05 m și are litere înalte 0,004-0,008 m ; a fost descoperit la poalele cetății romano-bizantine (înainte de ultimul război), în urma eroziunii produse de revărsările Dunării. După

formă şi tehnică, el aparţine epocii bronzului şi constituia pentru acea vreme, un obiect de import. Toporul fusese gravat mai tîrziu cu litere latineşti, pe ambele sale feţe bombate (fig. 5/2)[21] :

a) : . . . . .DRIVS ORT./MAHEN *b*) : . . .VS ORT/MAH.

Această descoperire apare cu totul neobişnuită, cel puţin pentru Sucidava. În epoca romană, un localnic a descoperit acest elegant topor preis-

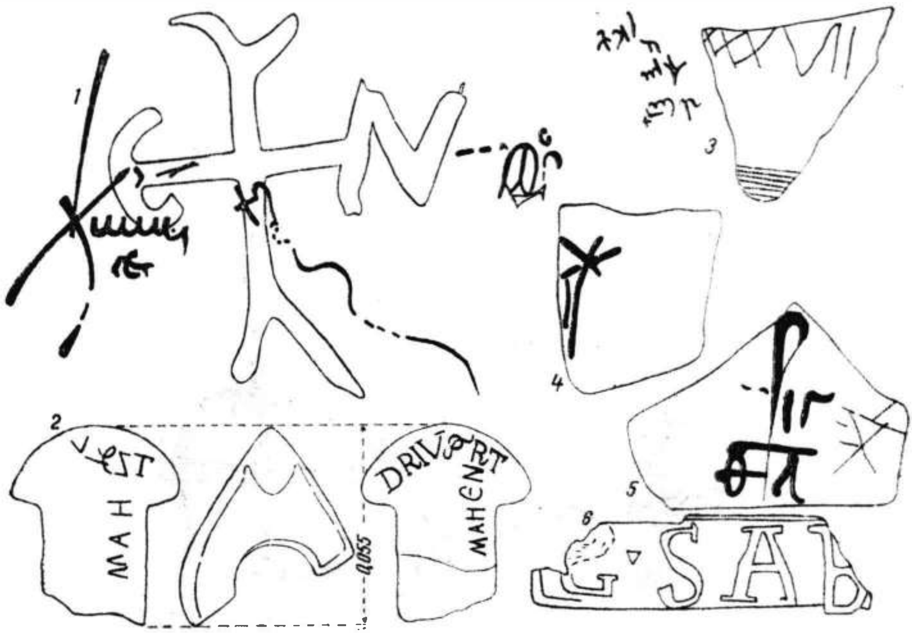

Fig. 5. — *Sucidava.* Inscripţii pe un topor preistoric, pe cărămizi şi pe amfore.

toric, pe care l-a împodobit cu o inscripţie repetată pe feţele sale laterale. Obiectul s-a spart după aceea şi a fost folosit ca pisălog, din care cauză, inscripţia de pe una din feţele sale (*b*) s-a tocit. În ceea ce priveşte inscripţia, aceasta ocupa complet cele două feţe, în lungul celor două tăişuri, peste orificiul de înmănuşare, şi are o ligatură SO. Ea conţinea numele posesorului şi probabil indicaţia locului său de naştere (*ortus*). În acest sens, încercăm să restituim textul astfel : . . . *Drius*, *ort*(*us*) [*vico*?] *Mahen*. Din punct de vedere onomastic şi toponimic lectura şi întregirea propusă oferă destule greutăţi de interpretare. Pe partea dispărută a obiectului figurau, probabil, celelalte nume ale posesorului şi o indicaţie în ceea ce priveşte caracterul locului său de naştere.

Drius ar reprezenta aici un *cognomen*, care la rigoare ar putea constitui şi partea finală a unui nume puţin obişnuit (Alexandrius, Phaedrius, Sosandrius etc.). El mai poate fi de asemenea considerat independent ca o transcriere latină a unui toponimic elinic, întîlnit sub formele : Δρίος,

[21] Semnalat la D. Tudor, *Olt. rom.* [3], p. 508, nr. 198.

Δρίον, Δρυὸς, Δρῦος, Δρύων, [22], sau ca un derivant din numele populației Δρύας[23]. Se cunoaște de asemenea și un teoforic Δρῦος[24].

Cît privește cuvîntul *Mahen* gravat pe toporul din Sucidava, el găsește analogii în lumea orientală. În lista solilor orientali trimiși la Roma, pe vremea lui Sulla, figurează în textul cunoscutei inscripții pusă pe Capitoliu de către regii și popoarele Asiei (*regum et populorum Asiae donaria*), un [*Ma*] *hes Mahei f* (*ilius*)[25]. Se cunoaște de asemenea la Magreta-Modena și o ștampilă de amforă cu numele *Mahe* [*s*] sau *Mahe* [*tis* ?][26].

54. Fragment rupt din colțul de sus din dreapta al unui bloc de calcar, care avusese pe fețele nescrise unele ornamente sculpturale în formă de cerc (acum distruse). S-a descoperit în 1968, în dărîmăturile de la colțul de sud-est al cetățuii romano-bizantine (comunicare Vasile Barbu). Măsoară: 0,31 × 0,28 × 0,10 m și are litere înalte de 0,02 — 0,025 m. Din textul său gravat cu litere grecești, probabil în secolul al VI-lea e.n., nu putem restitui decît pe banalul καὶ (fig. 4/5):

. . . .IIII
.>KAI
. .|N|
. . . . . .

Este probabil ca această inscripție să stea în legătură cu activitatea religioasă a bazilicei creștine bizantine din Sucidava, ca și cunoscutul fragment cu cruce și numele lui Christos, descoperit în vecinătatea acesteia [27].

55. Fragment de calcar descoperit în aceleași condiții ca cel precedent. Măsoară: 0,12 × 0,08 × 0,07 m și are litere înalte de 0,05 m. Ca semn de abreviere se folosește o frunză de iederă (fig. 4/7):

... [*sa*] C R I

56. Fragment de țiglă ștampilată, descoperit în așezarea civilă a Sucidavei [28], cu litere înalte de 0,027 m (fig. 5/6):

G. S A B...

G(*aius*) *Sab*[*inus* ?] este un cărămidar particular din secolul al II-lea (după ductul literelor), pînă acum necunoscut la Sucidava.

57. Fragment de amforă din secolele IV—VI e.n. pe care s-a grafitat cifra XXXVII (înălțimea scrierii: 0,018 m) ce reprezintă o indicație în *sextarii* pentru capacitatea vasului (fig. 5/3).

INSCRIPȚII CU VOPSEA PE AMFORE BIZANTINE (SEC. VI)

58. Fragment din buza vasului, cu litere înalte de 0,005—0,02 m (fig. 4/11):

X(ριστὸν) M(αρία) Γ(εννᾷ)
[Θε]οῦ Χάρις

[22] W. Pape — E. Benseler, *Wörterbuch der griech. Eigennamen*, ed. a III-a, Braunschweig, 1884, p. 323.

[23] L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, p. 315.

[24] L. Robert, *Hellenica*, VII, 1949, p. 51 și urm. care menționează după Plutarh, *De def. orac.*, 21, numele zeului Δρῦος.

[25] *ILS*, 30.

[26] *CIL*, XI, 6695, 113 și H. Callender, *Roman amphorae*, London-Oxford, 1965, p. 274, nr. 31.

[27] D. Tudor, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 337, nr. 17.

[28] Pentru alți cărămidari civili, vezi D. Tudor, *Olt. rom.* [3], p. 101 și urm.

Ambele invocaţii creştine sînt binecunoscute din descoperirile mai vechi făcute la Sucidava [29].

59. Amforă intactă, înaltă de 0,47 m şi avînd o capacitate de 8 litri, de o formă şi tehnică obişnuită pentru secolul VI e.n. [30]. Pe gît şi bazin poartă două serii de inscripţii suprapuse şi diferite ca epocă (fig. 5/1). La început, vasul s-a marcat cu o monogramă cruciformă (înaltă de 0,12 m) pe ale cărei braţe se citesc literele EY Λ N, prea puţine pentru a desluşi un nume de persoană. Mai apoi, peste monogramă s-a aşternut o a doua inscripţie în care distingem : un chrismon urmat de o scriere cursivă ; semnul obişnuit (în formă de cruce gamată) ce indica *sextarii* ; o cruce minusculă ; o ligatură cu mai multe litere din care se vede un C şi un text mărunt, obişnuit plasat sub toarta vasului, scris răsturnat cu cursive şi lipituri complicate, ce fac imposibilă o descifrare a lui.

60. Fragment pe care se păstrează o monogramă pictată cruciformă, urmată de un grafit fragmentar ce indică cifre (fig. 5/5). Monograma conţine un chrismon cruciform pe care se citeşte un text cunoscut la Sucidava [31] :

[X(ριστὸν)] M(αρία) Γ(εννᾷ)
Θ(εοῦ) Λ(όγος)

Grafitul este desigur posterior şi indică capacitatea vasului. Din el se păstrează doar cifra X...

61. Fragmente cu inscripţia axată pe o monogramă cruciformă, din care se poate citi (fig. 4/10) :

X(ριστός)) Θ(εοῦ) [Ὑ(ιός?)]

62—63. Două cioburi diferite, cu resturi din monograme cruciforme de la care se mai păstrează literele A şi P (fig. 4/6 şi 9).

64. Fragment cu rest dintr-un chrismon, în dreapta căruia se vede un Γ. Poate face parte din obişnuita formulă abreviată [X M]Γ (fig. 5/4).

65. Fragment ce păstrează literele ΛI (fig. 4/8).

★

Materialul epigrafic atît de variat şi adesea fragmentar, prezentat mai sus, ne ajută să detaşăm unele concluzii de natură istorică, destul de însemnate pentru istoria economică şi culturală a Daciei inferioare.

Prezenţa la Arutela a unei inscripţii din timpul domniei lui Traian (nr. 1), poate arăta activitatea unei garnizoane romane pe valea Oltului în legătură cu săparea în stîncă a drumului roman dintre Arutela şi *Praetorium* (Racoviţa — Copăceni, jud. Vîlcea). Realizarea acestei importante căi de comunicaţie pe valea rîului a necesitat un mare efort şi pe o durată de mai mulţi ani. În orice caz, drumul nu putuse fi terminat mai înainte de data zidirii castrului de la Arutela [32].

La Romula ne apar în acest lot de monumente epigrafice, trei categorii principale de inscripţii. Se constată mai întîi că numărul furnizorilor de ulei sau de vin pe piaţa Romulei, adus dintr-o regiune de limbă gre-

[29] D. Tudor, *op. cit.*, p. 520 şi urm., nr. 341, 344, 356, 358 etc. (altele încă inedite).
[30] D. Tudor, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 368, nr. 26, fig. 6/1.
[31] D. Tudor, *Olt. rom.* [3], p. 524, nr. 357 şi nota 29 de mai sus.
[32] D. Tudor, *op. cit.*, p. 55 şi urm.

cească, se mărește cu ștampilele lui *Markos*, *Tatianos*, *Stratoneikos* și *Paulos* (nr. 8—11). De remarcat că Marcos și Tatianos sînt pînă acum, cu totul necunoscuți pe solul Daciei. Și de astă dată, nu întîlnim nici o ștampilă aplicată pe torțile de amfore care să poarte inscripții latinești.

În concurență cu acești producători sau negustori greci, întîlnim în continuare, pe cei ce folosesc scrierea latină pentru marcarea cu vopsea a numelor lor sau a capacității, pe gîturile amforelor (nr. 24—35; 37 și 38). Dacă litera Π este sigură pe un fragment de amforă (nr. 36), atunci am avea în față, primul caz de la Romula, cînd pe o amforă comercială apare și un nume de producător ce folosea alfabetul grec pentru marcarea cu vopsea roșie. Din păcate inscripțiile latinești scrise cu vopsea pe gîtul amforelor sînt extrem de fragmentare din cauza ușurinței cu care se rupeau vasele în această zonă, încît ele nu ne ajută a recupera prea multe nume de persoane sau alte indicații de natură comercială. Locul de proveniență a acestor amfore cu *tituli picti* trebuie căutat undeva în Occident, după cum arătam cu altă ocazie (nr. 24—38) [33].

Prezența la Romula în perioada de la finele secolului al II-lea e.n. și începutul celui următor, a unui număr atît de însemnat de „firme" străine, ce-și trimit aici vinurile sau uleiurile alese (fenomen necunoscut pînă acum pe o asemenea scară în nici un alt oraș al Daciei) arată bunăstarea materială a unui însemnat contingent de populație locală, cumpărătoare a acestor mărfuri scumpe. De reținut faptul că asemenea „documente comerciale" sînt aproape inexistente în Dacia de la nord de Carpați. Amforele cu vin sau untdelemn aduse cu corăbiile pe Dunăre se desfăceau mai mult în vecinătatea malurilor ei și pătrundeau mai greu pe cale terestră spre inima Daciei transilvane, fenomen de circulație cunoscut și în epoca elenistică în aceste regiuni [34].

A treia categorie de inscripții de la Romula sînt grafiții de pe cioburile de vase locale. Ele reprezintă materialul didactic al săracului, la îndemînă și ieftin pentru a face exerciții de scriere, a învăța să se iscălească și cîteodată, a marca pe vas capacitatea lui (ceea ce dovedește o activitate negustorească locală).

La Slăveni, descoperirea cea mai importantă este inelul de argint cu numele lui Ittacus. Acest obiect a putut aparține unui centurion din garnizoana locală, în cazul cînd obiectul ar putea fi datat înainte de Septimius Severus. În orice caz, inscripția de pe el reprezintă o gravare executată ulterior turnării obiectului.

În sfîrșit, pentru Sucidava subliniem încă o dată inscripția de pe toporul preistoric de serpentin, care poate fi considerat ca ceva unic din punct de vedere epigrafic. Nu ar fi exclus ca această inscripție să fi fost legată de anumite credințe sau superstiții, toporul fiind socotit ca un simbol al trăsnetului trimis din înaltul lumii cerești de către Iupiter.

---

[33] D. Tudor, în *Apulum*, VII 1, 1968, p. 397 și urm.
[34] D. Tudor, în *Arheologia Moldovei*, V, 1968, p. 37 și urm.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES, VI.

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées en Dacie méridionale ont mis au jour une série de découvertes épigraphiques, à savoir :

Un fragment provenant d'une dédicace érigée en l'honneur de Trajan, à Bivolari (n° 1). Plusieurs estampilles trouvées sur des amphores augmentent le nombre des producteurs d'huile ou de vin des régions égéennes qui vendaient leurs marchandises à Romula (n°s 8—11). A leurs côtés apparaissent aussi ceux originaires des provinces latines occidentales, comme exportateurs à Romula, dont les inscriptions sont peintes (n°s 24—38). On signale comme provenant de Slăveni, une bague en argent portant l'inscription *Ittacus* (n°.39). On présente aussi une découverte assez curieuse : une hache préhistorique en pierre, portant une inscription latine (n° 53), trouvée à Sucidava.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Arutela* et *Romula-Malva*. Inscription sur pierre et céramique.

Fig. 2. — *Romula*. Graffiti et inscriptions peintes sur des vases.

Fig. 3. — *Romula* et *Slăveni*. Inscriptions sur pierre, sur une bague et sur des vases (peintes).

Fig. 4. — *Slăveni* et *Sucidava*. Inscriptions sur pierre, estampilles sur des briques et inscriptions peintes sur des vases.

Fig. 5. — *Sucidava*. Inscriptions sur une hache préhistorique, sur des briques et sur des amphores.

FIBULA „DIGITATĂ" DE LA FĂRCAŞELE — CARACAL (JUD. OLT)

DE

MARIN NICA

În anul 1965, pe teritoriul comunei Fărcaşele, în satul Fărcaşul de sus, în punctul numit „La frasin", pe terasa joasă din stînga pîrîului Teslui care curge la nord-est de sat, cu prilejul lucrărilor de grădinărie, s-a descoperit o fibulă „digitată" de bronz. Cercetarea efectuată la faţa locului nu a dus la un rezultat pozitiv, în sensul atribuirii piesei descoperite vreunui complex arheologic contemporan.

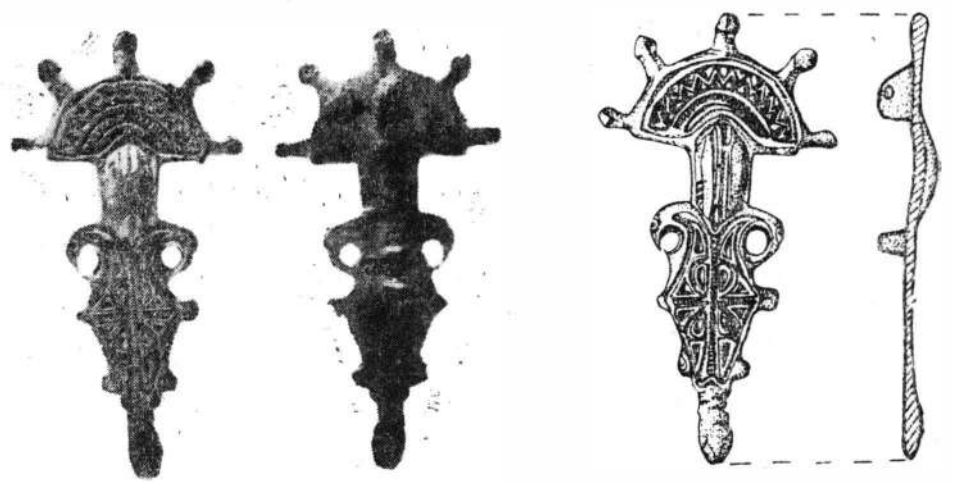

Fig. 1. — Fibula „digitată" de la Fărcaşele—Caracal (jud. Olt).

Fibula este bine păstrată, lipsindu-i doar resortul cu axul său şi acul. O patină omogenă, verzuie, o acoperă în întregime. Avînd lungimea de 6,5 cm, exemplarul de faţă face parte din seria fibulelor „digitate" turnate în tipar bivalv.

Placa superioară, semicirculară, este încadrată radial de cinci butoni mici, cu peduncul, avînd capetele uşor umflate şi ornamentată cu

două registre în arc, primul avînd ca decor o linie în zig-zag, iar al doilea, un cordon perlat (de fapt un arc în relief secţionat). Placa semicirculară este mărginită de o dungă în relief; tot la fel şi cele două registre în arc sînt separate prin dungi în relief.

Arcul fibulei uşor curbat, poartă pe faţa sa patru incizii paralele, longitudinale, care creează trei dungi în relief, una centrală îngustă şi două late în părţi, totul încadrat de două borduri marginale.

De la baza arcului pornesc lateral, cîte unul în fiecare parte, două ciocuri curbate în jos, înfăţişînd două capete de pasăre răpitoare (cu ochi redat printr-un cerculeţ adîncit cu un punct în relief), al căror plisc mult îndoit şi prelungit atinge corpul plăcii romboidale, formînd două ochiuri à jour.

Patru proeminenţe mici rotunde (cîte două pe fiecare latură) flanchează placa rombică inferioară, o pereche aflîndu-se la colţurile mediane (butonul stîng se reduce la un mic nodul), iar alta spre capătul inferior al rombului care se termină printr-un buton prelung cap de animal, cu două brăţări în relief pe gît.

Placa romboidală de la picior este decorată cu o cruce latină perlată. Între braţele crucii se găseşte cîte o petală în formă de lacrimă; în rest fiecare cîmp dintre braţele crucii este completat cu cîte două crestături (*Kerbschnitt*) triunghiulare. Întreaga placă romboidală este conturată de un chenar în relief; capetele lui superioare, mergînd spre arcul fibulei, se arcuiesc în afară, pierzîndu-se în ciocurile laterale pe care le îngroaşă.

Spatele fibulei este neted, purtînd în partea semicirculară plăcuţa perforată transversal pentru axul resortului, portagrafa aflîndu-se în jumătatea de sus a plăcii romboidale. Ambele dispozitive au fost turnate odată cu piesa. Axul acului, cît şi acul au fost executate din fier, aşa cum arată urmele de rugină de pe spatele plăcii semicirculare.

★

Fibula de la Fărcaşele îşi află un loc bine definit în cadrul seriei de fibule digitate, încadrîndu-se în seria D după J. Werner [1].

Deşi multe analogii le găsim în estul şi nord-estul Europei (zona Kievului, pe ţărmul Mării Baltice, în Letonia, Polonia de nord-est şi în zona Kaliningradului)[2], astfel de exemplare au apărut şi în ţara noastră la Pleniţa [3], Căscioarele [4], Buleta [5], identice ca formă cu exemplarul nostru, diferind numai la decorul semilunar exterior al plăcii semicirculare, care acolo este reprezentat nu de zig-zag, ci de crestături radiale.

---

[1] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln*, în Reinecke-Festschrift, Mainz, 1950, p. 153, 154, pl. 29/25—29.

[2] J. Werner, *loc. cit.*, Herbert Kühn, *Das Problem der Masur-Germanischen Fiebeln in Ost-Preussen*, în *Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte*, Bd. 5, Bonn, 1956, p. 89—90, pl. XXI/II, 2—II, 5—11.

[3] J. Werner, *op. cit.*, pl. 29/25; H. Kühn, *op. cit.*, pl. XXI/II, 2; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 382, fig. 289.

[4] M. Comşa, *O fibulă digitală descoperită la Căscioarele*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 420, fig. 1.

[5] Gh. I. Petre-Govora, *O fibulă digitală descoperită în comuna Buleta* (r. Rm. Vîlcea), în *SCIV*, XVIII, 1967, I, p. 186, fig. 1.

Un fragment identic (numai placa superioară) a fost descoperit pe teritoriul Munteniei [6], într-un loc necunoscut, asemănător seriei Căscioarele-Buleta.

Apariţia capetelor de pasăre de la fibula noastră se întîlneşte şi la seria E a lui J. Werner [7], precum şi la seria unor fibule mazuriene publicate de H. Kühn [8]. Ele reprezintă rezultatul unei influenţe germanice, care putea fi transmisă direct în teritoriile carpato-dunărene. Acest fapt ar atrage după sine ideea că unele fibule digitate pot aparţine populaţiei locale din răstimpul culturii Ipoteşti-Cîndeşti, care se răspîndise între Carpaţi şi Dunărea de jos, de la sfîrşitul secolului al V-lea pînă în plin secol al VII-lea [9].

Prezenţa decorului în zigzag de pe fibula noastră pe un cercel de la Coşoveni [10] nu atrage după sine o datare mai tîrzie, fiind un element ornamental larg folosit în motivistica decorativă romano-bizantină. De reţinut de asemenea ornamentul în formă de cruce ca element simbolic în lumea bizantină. Simetria decorului piesei o apropie iarăşi de fibulele din seria III, 3, a lui H. Kühn [11].

Decorul în zigzag, cît şi ornamentul în formă de cruce, ornament fundamental pe placa romboidală, impun reluarea mai pe larg a problemei, dacă nu cumva fibula digitată de la Fărcaşele reprezintă îmbinarea elementelor gotice cu cele bizantine.

LA FIBULE «DIGITÉE» DE FĂRCAŞELE—CARACAL (DÉP. D'OLT)

RÉSUMÉ

Cette fibule en bronze a été trouvée en 1965 à Fărcaşele.

La plaque demi-circulaire à cinq boutons comporte deux registres arqués, le premier orné d'un zigzag et le deuxième d'une file de perles. Des deux côtés de l'arc se trouvent deux têtes d'oiseaux stylisées. La plaque inférieure de la fibule en forme de losange est décorée d'une croix latine perlée. Quant au contexte archéologique de la fibule, les fouilles effectuées n'ont donné aucune indication. Du point de vue typologique, elle peut être datée de la deuxième moitié du VIe siècle et attribuée à la civilisation d'Ipoteşti-Cîndeşti, bien attestée dans ces régions aux VIe—VIIe siècles.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La fibule «digitée» de Fărcaşele — Caracal (dép. d'Olt).

---

[6] Dorin Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bukarest*, în *Dacia* IX—X, 1945, p. 504, fig. 11/123 şi p. 505.

[7] J. Werner, *op. cit.*, pl. 30/30—31.

[8] H. Kühn, *op. cit.*, pl. II/16—34, 36.

[9] V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoteşti—Cîndeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (reg. Ploieşti)*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 485—503.

[10] M. Comşa, în *Istoria României*, I, 1960, p. 737, fig. 184/1 a.

[11] H. Kühn, *op. cit.*, pl. XXXIII, p. 94—95, fig. III/3.

DESCOPERIRI RECENTE ŞI MAI VECHI DE MONEDE ANTICE ŞI BIZANTINE ÎN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

DE

BUCUR MITREA

Ca de obicei şi în cronica de faţă vom face loc mai întîi descoperirilor monetare care au fost aflate în cursul anului 1969 şi apoi celor mai vechi, dar care au ajuns la cunoştinţa mea abia în acest ultim răstimp. Informaţiile pe care le public le datoresc colegilor mei de la institute sau muzee, al căror nume a fost întotdeauna menţionat alături de ştirea comunicată. Pentru amabilitatea cu care au înţeles să colaboreze le exprim caldele mele mulţumiri.

Dimensiunile ştirilor pe care le comunic rămîn şi pe mai departe inegale în ceea ce priveşte precizia de conţinut. Şi acest fapt iese în evidenţă tocmai atunci cînd amintim complexe sau descoperiri importante sau foarte importante, cînd amănunte cît mai multe sînt şi necesare şi dorite. Amintesc doar cîteva exemple din cronica de faţă : staterii de aur şi în general monedele de aur de la Craiova, 1945, nr. 12 şi 70, monedele olbiopolitane de la Murighiol nr. 11, colecţia de monede de la Constanţa, nr. 4 etc. În aceste cazuri, la datele menţionate în cadrul fiecărei note informative, nu am avut posibilitatea de a cerceta şi nota mai mult. Materialul pe care-l pomenesc mi-a fost arătat în treacăt, fără a putea nota ceva. În situaţia aceasta am socotit că este mai bine să comunic informaţiile pe care le am şi cum le am, spre a se şti cel puţin despre existenţa unor astfel de monede. Cu altă ocazie eu sau alţii vor putea spune mai mult.

În expunerea de faţă am introdus, pe lîngă monede şi o altă categorie, aceea a obiectelor cu funcţia de instrument de schimb. Este vorba de anumite vîrfuri de săgeţi de bronz, cunoscute şi din alte descoperiri, atît pe teritoriul Dobrogei, cît şi pe cel al Bulgariei de est şi al sud-vestului U.R.S.S. Informaţia, deşi doar enunţiativă, completează, pînă la noi amănunte, cu încă un punct, aria de răspîndire a unor asemenea descoperiri.

În grupa monedelor greceşti se cuvin făcute unele sublinieri pe care noutatea materialului menţionat le face necesare. Mai întîi trebuie reliefat faptul că într-o serie de localităţi din Dobrogea s-au descoperit drahme arhaice emise de cetatea Histria. Ele au o greutate de 8,42, 8,20 şi 8,10 g şi au fost descoperite la Mangalia (nr. 10), la Vadu (nr. 17) şi la Mahmudia (nr. 9). Aceste monede trebuie datate la începutul secolului al V-lea, dacă nu chiar mai devreme, ceea ce constituie o noutate pentru emisiunile monetare ale coloniei mileziene de pe malul lacului Sinoe. Pe de altă parte se schiţează şi aria geografică pe care circulau monedele în cauză : jumătatea de nord a Dobrogei.

Pentru secolul al IV-lea, menţionarea descoperirii de la Glăvăneşti (jud. Bacău) (nr. 8), măreşte cu încă un punct dispersiunea şi circulaţia drahmei histriene în Moldova.

S C I V, tomul 21, nr. 2, p. 331—347, Bucureşti, 1970

Descoperirea la Ciorani (jud. Vrancea) a unei monede de bronz callatiene din perioada autonomă, constituie, alături de alte descoperiri similare, noi jaloane pentru activitatea şi prezenţa Callatidei la geţii din Moldova în secolele III-II î.e.n.

Despre activitatea şi relaţiile comerciale ale Olbiei cu geto-dacii de la Dunărea de jos s-a mai scris. Tezaurul de monede olbiopolitane de la Murighiol (nr. 11) vine să confirme documentar şi destul de masiv aceste legături.

Prezenţa şi circulaţia staterilor de aur de la Filip al II-lea, Alexandru cel Mare şi Lysimach în Oltenia (nr. 12) şi la Murighiol în nordul Dobrogei (nr. 11), precum şi a monedelor de bronz de la aceiaşi monarhi descoperite la Constanţa şi împrejurimi (nr. 4), ne conturează mai clar problemele legate de această epocă şi regiune. Dar descoperirea de la Constanţa, menţionată mai sus (nr. 4), ne mai documentează legături cu Rhodos, Ephes, cu Chersonesul Tauric, aspect mai puţin sesizat pînă acum pe latura monetară.

În sfîrşit, ultima, dar nu cea mai puţin importantă din categoria monedelor greceşti, este imitaţia după tetradrahmele cetăţii Damastion din Illyria. Aflarea ei la Ştefăneşti (jud. Vîlcea) (nr. 15) ridică o problemă nouă : aceea a legăturilor geto-dacilor din sud-estul României cu lumea ilirică, în speţă cu cetatea Damastion. O altă descoperire, mai veche, de la Filiaşi (jud. Dolj), mai puţin cunoscută, confirmă această orientare şi aceste legături. Şi referitor la monedele geto-dace facem unele remarci pe care materialul monetar prezentat ni le permite. Cele două tezaure monetare, cel de la Frăteşti (nr. 21) şi cel de la Leu (nr. 22), precum şi cele două descoperiri izolate de la Bucureşti (nr. 19) şi de la Ocniţa (nr. 23) cuprind numai monede geto-dace de tip Vîrteju-Bucureşti. Este subliniată şi precizată, încă o dată, larga arie de răspîndire şi circulaţie a acestui tip monetar.

Cu privire la tezaurele şi monedele romane republicane avem puţin de adăugat. În ultima vreme am susţinut că o parte din ele au fost bătute de către geto-daci. Cele două tezaure noi pe care le menţionăm, cel de la Breaza (nr. 26) din sudul Transilvaniei şi cel de la Plopşor (nr. 38) din Oltenia, n-au putut fi cercetate încă din acest punct de vedere. Faptul că moneda romană imperială ne apare mai mult sub formă de descoperiri izolate în paginile de mai jos sau în fragmente de tezaure nu înseamnă că nu s-au făcut şi descoperiri de tezaure. Este destul să amintesc pe cel de la Adamclisi şi pe un altul din jud. Tulcea, care sînt în studiu la descoperitori. Dar chiar şi fragmentele de tezaure, cum este cel de la Sîmbureşti (jud. Olt), (nr. 79) ne oferă informaţii preţioase şi utile, pînă la publicarea unui studiu de ansamblu. Deocamdată aflăm că descoperirea cuprinde monede din secolele II-III şi că cele mai recente monede identificate sînt din timpul lui Gordian al III-lea. Putem considera informaţia de mai sus ca o sugestie, în legătură cu data îngropării lui : sfîrşitul domniei lui Gordian şi începutul domniei succesorului său Filip Arabul? Studiul integral al tuturor monedelor din tezaur ne va spune exact care este situaţia. Pînă atunci reţinem sugestia.

În prezentarea noastră apar destul de numeroase descoperiri de monede romane izolate. Unele din ele se grupează geografic în afara provinciei Dacia, la dacii liberi din vestul şi nord-vestul Transilvaniei (nr. 45, 52, 56, 60, 75, 83). Printre astfel de descoperiri avem de înregistrat şi un tezaur, cel de la Peştere (nr. 72). Alte descoperiri izolate de monede întîlnim la geto-dacii din sudul şi estul Carpaţilor. Moneda emisă de către cetatea Mesembria în timpul lui Filip Arabul, descoperită la Valea Seacă (jud. Vaslui) (nr. 84), în cursul săpăturilor arheologice sistematice ale unei aşezări ce aparţine culturii Sîntana-Cerneahov, ridică problema dacă exemplarul menţionat, împreună cu alte exemplare monetare emise de către cetăţile vestpontice şi moesice, aflate pe acelaşi teritoriu al Moldovei nu ar reprezenta o parte din jaful realizat cu ocazia deselor incursiuni carpo-gotice în imperiu. În viitor va trebui urmărită apariţia unor astfel de emisiuni coloniale în legătură directă cu cele două categorii de aşezări carpice şi gotice. Rezultatul pare a fi cel puţin promiţător. Dar monedele izolate mai apar şi în necropole. Una din ele e cea de la Bratei (nr. 48), în care s-au găsit nu mai puţin de trei *siliquae* din secolul al IV-lea. Pe de altă parte, la Leţcani (jud. Iaşi) (nr. 65), în cadrul unei

necropole de tip Sîntana-Cerneahov, s-a aflat o altă *siliqua*, de data aceasta de la Constanţius al II-lea. Fără îndoială că apariţia acestor monede în morminte îşi aduce aportul ei la precizarea cronologică a necropolelor respective.

Cît priveşte moneda bizantină, ea continuă să apară în mod izolat atît la sudul cît şi la estul Carpaţilor. În încheiere adaug că am făcut şi unele rectificări cu privire la locul de descoperire a unor monede (nr. 47,57 şi 81), corectări impuse de cercetările ce s-au făcut mai tirziu.

I. *Monede greceşti*

1. *Călăraşi* (jud. Ialomiţa). Pe plaja braţului Borcea, în dreptul cartierului Măgureni din oraşul Călăraşi, tinărul Neagu Cornel a găsit în vara anului 1968 o tetradrahmă de la Alexandru cel Mare.

AR ↖ 16,72 g, 26,5 mm. A ajuns la Muzeul de istorie din Călăraşi.

Informaţie: A. Atanasiu, Muzeul de istorie, Călăraşi.

2. *Celeiu* (jud. Olt). O drahmă din Dyrrhachium, cu magistraţii Meniskos- K[allonos ?] sau K[leitoriou ?] de tip Maier, *loc. cit.*, p. 24, nr. 256 sau nr. 265, descoperită în localitate, ajunge în colecţia colonel I. Rădulescu din Craiova, unde a fost văzută de noi în 1945.

C. S. Nicolăescu-Plopşor şi B. Mitrea, în MNA, dos. 1945, 742.

3. *Ciorani* (com. Pufeşti, jud. Vrancea). Pe teritoriul localităţii, la punctul denumit „Fîntîna de cîmp", elevul Ion Dascălu Simion a găsit, cam în jurul anului 1950, o monedă de bronz emisă de cetatea Callatis, în epoca autonomă. După estampajul care se păstrează la Institutul de arheologie, este de tip Pick, 227, tip. gen. Alte informaţii lipsesc.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

4. Constanţa *şi împrejurimi* (jud. Constanţa). O colecţie de aproximativ 200 monede antice, strînse cam prin ultimele două decenii ale secolului trecut în oraşul Constanţa şi împrejurimi, ne-a fost prezentată în iunie 1969 de către Mihail Cantuniari, din Bucureşti. Din cuprinsul ei am notat monede greceşti, romane imperiale şi bizantine. Din categoria celor greceşti am remarcat prezenţa a trei monede de la Filip al II-lea al Macedoniei, două monede de la Alexandru cel Mare, una de la Filip al III-lea, toate de bronz. Monede din acelaşi metal, emise de Ptolemeu, apoi altele emise de Rhodos, Ephes şi Chersonesul Tauric. Destul de numeroase sînt monedele de bronz emise în cetăţile noastre pontice, precum şi din alte cetăţi din Moesia Inferior. Cele romane imperiale, care se întind pe cinci secole, I-V, sînt de bronz şi cele mai numeroase. Din grupa bizantină am putut remarca monedele unor împăraţi din secolul al VI-lea, precum şi un exemplar, foarte probabil de la Focas. Alte cîteva exemplare sînt din secolele X-XI. Toate sînt de bronz şi foarte rău păstrate.

Informaţie: Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

5. *Daia* (jud. Ilfov). O tetradrahmă thasiană stilizată, foarte probabil decoperită în localitate cu ani în urmă, se află în colecţia prof. Catrina Gh., care o are de la părinţii săi, originari din această comună.

Informaţie: E. Moscalu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

6. *Enisala* (jud. Tulcea). Vîrfuri de săgeţi, întrebuinţate ca obiecte-monedă sînt semnalate într-o descoperire rămasă încă inedită.

A. Aricescu. *Geţi, sciţi şi traci în perioada preelenistică*, Comunicare ţinută la Constanţa în august 1969.

7. *Gîrliţa* (jud. Constanţa). Ca găsită pe teritoriul acestei localităţi, situată pe malul drept al Dunării, aproape de Ostrov, ajunge la MNA spre achiziţionare o tetradrahmă de la Alexandru cel Mare. Pe av. este capul tînăr al lui Herakles spre dr., coafat cu blana de leu.

Rv. [A]ΛΕΞΑΝΔΡΟ[Υ] în dr. de sus în jos. Zeus pe tron spre st. cu sceptru și vultur. Sub tron ΓΡ sub mîna lui Zeus Ι.

AR. ↖ 17,7 g; 27 mm. Conservarea foarte bună (fig.1/2). Este de tipul L. Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, 1855, pl. XXII, nr. 1643 (Incertă).

Moneda a fost prezentată Institutului de arheologie în octombrie 1969 de către studenta Rodica Cazacu.

Informație: Const. Preda, Institutul de arheologie, București.

8. *Glăvăneşti* (jud. Bacău). În localitate este semnalată descoperirea unei drahme de argint emisă de către cetatea Histria ↓ 4,25 g, 20 mm. Conservarea bună, dar puțin tocită. Este de tip Pick, 416.

Informație: V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamț.

9. *Mahmudia* (jud. Tulcea). Un tezaur de drahme histriene, printre care unele erau arhaice, a fost descoperit în localitate de către ing. Gh. Dumitrescu, în anul 1949, cu ocazia săpării unui puț. Nu se cunoaște numărul monedelor descoperite, dar după relatările lui V. Canarache s-ar fi ridicat la 10 exemplare. Ceea ce se știe sigur este că printre drahmele aflate în acest tezaur, una era arhaică (V. Canarache, în *Pontice*, I, 1968, p. 139 și pl. 1) cu greutatea de 8,10 g. Alte opt drahme histriene, din aceeași descoperire aveau ponderea în jurul a 7 g. Drahma histriană amintită mai sus, precum și trei exemplare din cea de-a doua categorie, au intrat în 1949 în colecția lui V. Canarache, care le-a dăruit cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei și Muzeului arheologic din Constanța. Ultimele trei monede sînt ilustrate în *Pontice*, I, 1968, pl. 5 și 6, tabel nr. 12, 13 și 17.

V. Canarache, *Atelierele monetare din antichitate...*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 186 (unde precizează că e vorba de 10 exemplare). Cf. același, în *Pontice*, I, 1968, p. 136 și 143.

10. *Mangalia* (jud. Constanța). V. Canarache menționează că în anul 1932 avea în colecția sa o drahmă histriană cu greutatea de 8,42 g. Această monedă a fost găsită la Mangalia. Între timp, exemplarul s-a pierdut.

V. Canarache, în *Pontice*, I, 1968, p. 136.

11. *Murighiol* (jud. Tulcea). Pe teritoriul acestei localități s-au găsit, în diferite ocazii, numeroase monede antice. Unele dintre ele au ajuns în muzeele din Galați și Tulcea, iar altele au rămas pe la locuitori și au intrat în colecții particulare. După cum ne-a comunicat cu ani în urmă, I.V. Leondary, fost magistrat la Iași, a văzut pe la localnici monede de la Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, Lysimach, unele de aur, iar altele de argint. De asemenea a remarcat în localitate monede emise de cetățile grecești: Histria, Tomis, Callatis. Din această localitate ajung în proprietatea sa un număr de 22 monede olbiene de bronz. Este probabil că ele au făcut parte dintr-un tezaur. În aceeași proprietate ajunge și o monedă autonomă din Callatis, aflată din aceeași localitate.

Informație: I. V. Leondary.

12. *Oltenia*. În colecția colonelului I. Rădulescu din Craiova am putut examina în anul 1945, în treacăt, printre cele 17 monede de aur și stateri din același metal de la Filip al II-lea și Alexandru cel Mare. Este probabil să-i fi colecționat din descoperirile din Oltenia.

C. S. Nicolăescu-Plopșor și B. Mitrea, în MNA, dos. 1945, 742, fila 7—8.

13. *Peceneaga*, jud. Constanța. Este semnalată descoperirea în localitate a unei drahme histriene arhaice, cu greutatea de 8,15 g. A ajuns în colecția CNBARSR.

V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint*, în *Pontice*, I, 1968, p. 136 și pl. 3, 4 (unde se dă greut. 8,18 g), idem, p. 111, nr. 4. Acad. Rom. *Creșterea Colecțiilor*, 1938—42, p. 22, nr. 184, unde greut. este de 8,18 g.

14. *Petroiu* (com. Borcea, jud. Călăraşi). O drahmă histriană avînd pe av. două capete, cel din dr. inversat, iar pe rv. vulturul de mare pe delfin spre st., iar sub delfin litera A, a fost găsită în vara anului 1968 pe plaja Borcei, în dreptul satului, de către elevul Oprea Vasile, de la şcoala din localitate.

Pick, 416, tip. gen. AR. 18,5 mm, 4,44 g. Moneda a ajuns la Muzeul de istorie din Călăraşi (fig. 1/5).

Informaţie: A. Atanasiu, Muzeul de istorie, Călăraşi.

15. *Ştefăneşti* (jud. Vîlcea). Ca găsită în localitate sau în împrejurimile ei imediate a ajuns în colecţia pr. Th. Bălăşel, iar de aici mai tîrziu la MNA (inv. 1145,1), o imitaţie după monedele din Damastion.

AR←12,83 g, 24 mm (fig. 1/3).

Cf. J.M.F. May, *The Coinage of Damastion*, Oxford, 1939, pl. X, 6a, tip apropiat.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

16. *Ştefăneşti* (jud. Vîlcea). Ca descoperită în localitate sau în împrejurimile ei imediate o tetradrahmă de la Filip al II-lea ajunge în colecţia pr. Th. Bălăşel, iar mai tîrziu la MNA (inv. 1145,3).

Pe av. capul lui Zeus cu cunună de lauri spre dr.

Rev. ΦΙΛΙΓ deasupra capului călăreţului, ΓΟΥ în faţa calului.

Călăreţ cu *kausia* şi *chlamys*, ridicînd mîna dr., în galop spre st. Sub piciorul calului, litera M, sub pîntecul calului, un trident aşezat orizontal, cu vîrful spre st.

Tetradrahmă. AR.↖14,18 g, 26,5 mm. Tocită. Pe revers, o incizie orizontală destul de adîncă (fig. 1/1).

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

17. *Vadu* (jud. Constanţa). O drahmă histriană arhaică, cu greut. 8,20 g, a fost găsită într-un tumul din marginea satului. Învăţătorul C. Sulă a dăruit-o lui V. Canarache, iar acesta a dăruit-o împreună cu colecţia sa de monede Muzeului arheologic din Constanţa.

V. Canarache, în *Pontice* I, 1968, p. 136 şi pl. 2.

II. *Monede geto-dacice*

18. *Broşteni* (jud. Vîlcea). Cam prin anul 1944 s-a descoperit în această localitate un tezaur de monede dacice de argint, de tip Filip al II-lea. Trei exemplare au ajuns pentru studiu a C. S. Nicolăescu-Plopşor.

C. S. Nicolăescu-Plopşor, în MNA, dos. 1945, 742, fila 4.

19. *Bucureşti* (municipiu). O monedă geto-dacică din argint, de tip Bucureşti-Vîrteju, a fost găsită în anul 1968 în apropierea lacului din parcul 23 August. Se păstrează în colecţia Muzeului de istorie a municipiului Bucureşti.

Informaţie: Constanţa Ştirbu, Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti.

20. *Fundeni* (mun. Bucureşti). O tetradrahmă geto-dacică, descoperită cam prin anul 1943 în localitatea de mai sus, a fost prezentată la MNA în mai 1957 de către Cerceloiu Cotan. Pe av. este reprezentat capul laureat, bărbos şi cu mustaţă al lui Zeus spre dr. Pe rv. călăreţ în galop spre dr., cu ramură de palmier. Deasupra călăreţului ΦΙΛΙΓ, iar sub botul calului ΓΟΥ. Între picioarele dinainte ale calului, o globulă.

AR. 14,20 g, 23 × 25 mm. Conservarea bună, artă îndemînatică, legenda clară şi întreagă. Tipul este foarte apropiat de original.

La MNA se păstrează un mulaj în gips.

Informaţie: Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

21. *Frătești* (jud. Ilfov). Un tezaur de peste 200 monede de argint geto-dacice s-a descoperit în localitate în toamna anului 1968. Monedele descoperite sînt de tipul Vîrteju-București, tip obișnuit în această parte a țării. Din descoperirea pomenită 204 exemplare ajung la Muzeul din Giurgiu, două în colecția școlii din Frătești și două la MNA.

Informație : E. Moscalu, Institutul de arheologie, București.

22. *Leu* (jud. Dolj). Pe teritoriul localității, s-a descoperit în primăvara anului 1967 un tezaur de monede geto-dacice de argint. Monedele au fost aflate într-o cană de lut cu toartă, lucrată cu mîna. Ele sînt de tip Vîrteju-București. Un număr de 24 exemplare au fost recuperate pentru muzeul din comună.

O altă monedă geto-dacică de tipul cu ciocul de rață a fost descoperită în mod izolat pe același platou, în care arheologic avem o așezare geto-dacică.

G. Popilian și Toma Niță, *Tezaurul de monede geto-dacice de la Leu (jud. Dolj)*, în *Revista Muzeelor*, VI, 3, 1969, p. 267—268.

23. *Ocnița* (jud. Vîlcea). O monedă geto-dacică de argint, de tip Vîrteju-București, Moisil tip V sau Pink, pl. XVI, 301—305, a fost descoperită la cetatea dacică din localitate, în cursul săpăturilor arheologice sistematice din anul 1969.

AR. 7,32 g, 24 mm. Tocită și uzată.

Informație : D. Berciu și B. Mitrea, Institutul de arheologie București.

24. *Petreștii de Sus* (com. Cărbunești, jud. Gorj). În anul 1930 s-a găsit pe malul Gilortului o monedă geto-dacică de argint de tip Filip al II-lea, care a ajuns în colecția colonelului I. Rădulescu din Craiova, unde a fost văzută în 1945 de C. S. Nicolăescu-Plopșor și de mine.

C. S. Nicolăescu-Plopșor și B. Mitrea, în MNA, dos. 1945, 742, fila 7—8.

25. *Ștefănești* (jud. Vîlcea). O tetradrahmă geto-dacică, de tip Filip al II-lea, a fost găsită în localitate sau în împrejurimile imediate. A ajuns în colecția pr. Th. Bălășel, iar de aici la MNA (inv. 1145,2).

AR. 13,24 g, 24 mm. Conservare parțială (fig. 1/4).

Informație : B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

III. *Monede romane republicane*

26. *Breaza* (jud. Brașov). Un tezaur de denari romani republicani și din vremea lui Octavian August s-a descoperit în localitate în anul 1969, aproape de ruinele cetății medievale. Din această descoperire 122 exemplare au ajuns la Muzeul de istorie a municipiului București. Cea mai recentă monedă este un denar de la împăratul August, de tip *RIC*, I, p. 89, nr. 348, care se datează în anii 8—6 î.e.n.

Informație : Constanța Știrbu, Maria Cojocărescu, Muzeul de istorie a municipiului București și Gh. Poenaru-Bordea, Institutul de arheologie, București.

27. *Bugeac* (jud. Constanța). În cursul săpăturilor arheologice sistematice întreprinse în localitate în anul 1969 au fost descoperite două monede romane republicane de argint din secolul I î.e.n.

Informație : C. Scorpan, Muzeul de arheologie, Constanța.

28. *Bujoru* (com. Vîrvor, jud. Dolj). Pe teritoriul satului s-a descoperit, prin anul 1941, într-o ulcică de lut, un tezaur de denari romani republicani. Din monedele aflate, zece exemplare ajung în posesiunea lui Petre Theodorescu din Craiova. Acesta mai păstra în 1945 șase exemplare care au fost examinate de noi și care sînt emise de următorii magistrați :

1. *L. Marcius Philippus*

Grueber, Roma, 3890, anul 56, Sydenham, 919, anul 56.

2. *C. Iulius Caesar*
Grueber, Est, 31, anul 48, Sydenham, 1013, anul 48.

3. *C. Iulius Caesar*
Grueber, Africa, 21, anul 46, Sydenham, 1023, anul 46.

4. *C. Iulius Caesar*
Grueber, Spania, 89, anul 45, Sydenham, 1014, anul 47.

5. *P. Petronius Turpilianus*
Grueber, Roma, 4521, anul 14 î. e. n.

6. *Augustus*
Grueber, Gallia, 163, anii 14-12 î. e. n.

Denarul descris sub nr. 2 are pe av. o contramarcă, în formă de E, cel de sub nr. 3 are pe av. o contramarcă rotundă, iar cel de sub nr. 4 are mai multe contramărci pe av.

C. S. Nicolăescu-Plopşor şi B. Mitrea, MNA. dos. 1945, 742.

29. *Cernatul de Sus* (jud. Covasna). Dintr-un tezaur de monede romane de argint descoperit în localitate în anul 1941 s-au recuperat, pentru Muzeul de istorie din Sf. Gheorghe, 7 denari romani republicani din secolul I şi un denar fragmentar de la Domiţian.

Informaţie: Székely Zoltán, Muzeul de istorie Sf. Gheorghe.

1. *Ti Quinctius*
AR. ↓ Greut. 3,42 g, diam. 20 mm.
Grueber, Italia, 574 anul 91. Pe rv. sus, K̇.
Sydenham, 563, anul 105.

2. *L. Procilius*
AR. ↓ Greut. 3,25 g, diam. 19 mm.
Grueber, Roma, 3150, anul 79.
Sydenham, 772, anii 78-77.

3. *C. Memmius C. f.*
Ar. ↘ Greut. 3,57 g, diam. 19 mm.
Grueber, Roma, 3940, anul 51.
Sydenham, 921, anul 56.

4. *C. Iulius Caesar*
AR. ↑ Greut. 3,38 g, diam. 19 mm.
Grueber, Gallia, 27, anii 50-49.
Sydenham, 1006, anii 54-51.

5. *M. Poblicius, Cn. Pompeius Magnus*
AR. ↓ Greut. 3,52 g, diam. 18 mm.
Grueber, Spania, 75, anii 46-45.
Sydenham, 1035 a, anii 46-45.

6. *C. Considius Paetus*
AR. Greut. 3,27 g, diam. 18 mm.
Grueber, Roma, 4090, anul 45.
Sydenham, 993, anul 45.

7. *P. Clodius*
AR. ↙ Greut. 3,75 g, diam. 19 mm.
Grueber, Roma, 4290, anul 38.
Sydenham, 1117, anul 41.

8. *Domitian*
AR. ↓ Greut. 2,32 g, fragm. diam. 19 mm.
Cohen², 53. *RIC*, II, p. 121, nr. 38.

30. *Covasna* (jud. Covasna). Dintr-un tezaur de monede romane de argint descoperit în localitate în anul 1968, la Muzeul din Sf. Gheorghe, au ajuns 6 denari romani republicani, din secolul I î.e.n., şi un denar de la Vespasian.

Informaţie. Székely Zoltán, Muzeul de istorie Sf. Gheorghe.

1. *Q. Titius*
   AR.→Greut. 3,47 g, diam. 17 mm.
   Grueber, Roma, 2225, anul a 87.
   Sydenham, 692, anul 88.
2. *L. Rubrius Dossenus*
   AR.↗ Greut. 2,82 g, diam. 19 mm.
   Grueber, Roma, 2448, anul 86.
   Sydenham, 705, anii 87-86.
3. *Man. Fonteius C.f.*
   AR.←Greut. 1,82 g. diam. 20 mm.
   Grueber, Roma, 2476, anul 85.
   Sydenham, 742, anul 84.
4. *Man. Cordius Rufus.*
   AR.↘ Greut. 3,57 g. diam. 21 mm.
   Grueber, Roma, 4037, anul 46.
   Sydenham, 976, anul 46.
5. *Sex. Pompeius Magnus*
   AR.↖ Greut. 3,17 g, fragm., diam. 18 mm.
   Grueber, Sicilia, 7, anii 42-38.
   Sydenham, 1344, anii 42-38.
6. *M. Antonius*
   AR. ↓ Greut. 2,83 g, diam. 17 mm.
   Grueber, Est, 202, anii 32-31.
   Sydenham, 1228 şi urm., anii 32-31.
   LEG X [?]
7. *Vespasian*
   AR. ↓ Greut. 2.13 g, diam. 17 mm.
   Cohen[2], 66.

RIC. II, p. 53, nr. 320, anul 70; Asia Mică : Ephes.

31. *Cuciulata* (jud. Braşov). Un denar de la C. Marius Capito, de tip Sydenham, 744 a, anul 79 î.e.n., cu cifra XXVII, s-a descoperit în localitate în 1969. Moneda este păstrată de autorităţi pentru un muzeu local.

Informaţie : Tîrnăvoi Trofin, Hoghiz.

32. *Diaconi* (com. Poiana, jud. Galaţi). Pe teritoriul satului Diaconi s-a descoperit un tezaur de denari romani de argint din sec. I î.e.n. şi sec. I e.n.

D. Popescu, în SCIV, XX , 1969, 3, p.480, nr. 54.

33. *Homeşti* (com. Greabănu, jud. Buzău). Ca descoperit în această localitate împreună cu alte monede asemănătoare, un denar roman republican ajunge prin donaţie în colecţiile Muzeului din Piatra Neamţ. Pe moneda foarte tocită se mai distinge doar capul Romei pe av. şi o bigă pe rv. AR. 2,50 g. 22 mm. Este foarte probabil că avem de-a face cu un întreg tezaur.

Informaţie : Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul din Piatra Neamţ.

34. *Mărăşeşti* (jud. Vrancea). Dintr-un tezaur ce s-ar fi descoperit după cel de-al doilea război mondial în gara Mărăşeşti şi din care 8-9 exemplare au fost văzute, s-a mai păstrat un denar roman republican, emis de magistratul monetar Ti. Claudius. Este de tip Grueber, Roma,

3096, tip, gen., anul 80. Cf. Sydenham, Italia, 770, anii 78-77, dar pe rv. are cifra C XVIII. Acest exemplar a fost păstrat de locuitorul Gheorghe Mălureanu din Focşani, str. Tănăsescu 6. Un estampaj se păstrează la Institutul de arheologie.

Informaţie. Gh. Untaru, profesor, Focşani.

35. *Ocniţa* (jud. Vîlcea). În cursul săpăturilor arheologice sistematice întreprinse la cetatea dacică din localitate, în anul 1969 s-a descoperit un denar roman republican, emis de M. Antoniu.

AR 3,13 g, 20 mm. Conservarea bună.

Grueber, Est, 197, anii 32-31. Cf. Sydenham, 1223, anii 32-31.

Informaţie : D. Berciu şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

36. *Oltenia de Sud.* Ca descoperite în această parte a ţării, în condiţii şi la o dată ce nu s-a putut preciza, ajung la MNA zece monede romane (inv. 1417). Cinci dintre ele sînt denari din timpul republicii, emişi de următorii magistraţi monetari : 1. *C. Valerius Flaccus* → 3,67 g, 21 mm. Grueber, Roma, 879, anii 150-125. Cf. Sydenham, 440, anii 133-126. 2. *M. Tullius* ↘ 3,80 g, 18 mm. Grueber, Italia, 502, anii 102-100. Cf. Sydenham, 531, anul 102. 3. *L. Caesius* → 3,51 g, 21 mm. Grueber, Italia, 585, anul 91. Cf. Sydenham 564, anul 103. 4. *L. Marcius Philippus* ← 3,29 g, 21 mm. Grueber, Roma, 3890, anul 56. Cf. Sydenham 919, anul 56. 5. *M. Antonius* ↓ 3,03 g ; 17 mm. Grueber, Est, 190. Cf. Sydenham, 1216, anii 32-31. Restul de cinci, sînt din timpul imperiului (vezi mai jos sub nr. 71).

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

37. *Pînceşti* (jud. Bacău). Un tezaur de denari romani republicani, în număr de 180 exemplare, s-a descoperit în localitate în anul 1969, la punctul denumit „Dealul Odăilor". A ajuns în Muzeul din Bacău, unde se pregăteşte un studiu amănunţit.

Informaţie : V. Căpitanu, C. Buzdugan şi V. Ursachi, Muzeul de istorie Bacău.

38. *Plopşor* (com. Sălcuţa, jud. Dolj). În mai 1969, cu ocazia lucrărilor agricole s-a descoperit un tezaur de denari romani republicani, din care au fost recuperate 50 monede. Cea mai veche monedă a fost emisă de L. Iulius, iar cea mai recentă este de la Octavian August din anul 19 î.e.n. Se păstrează la Muzeul Olteniei din Craiova.

Informaţie : Gh. Popilian, Craiova.

39. *Poiana* (Adjud, jud. Vrancea). O monedă romană republicană, avînd pe av. un cap spre dr., iar pe rv. o bigă, găsită în localitate, ar fi din fier îmbrăcat în argint. După o informaţie şi un estampaj ce se păstrează la Institutul de arheologie, ar putea fi vorba de o monedă subaerată.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

40. *Răcătău* (com. Horheşti, jud. Bacău). În punctul denumit „Cetăţuie", în cursul săpăturilor sistematice în aşezarea geto-dacică, a fost descoperit în anul 1969 un tezaur ce conţine 72 denari romani republicani.

Informaţie : V. Căpitanu, C. Buzdugan şi V. Ursachi, Muzeul de istorie, Bacău.

41. *Stăneşti* (jud. Ilfov). Cu ocazia săpării unei tranşee în anul 1916, s-a găsit într-o carieră de nisip un denar roman republican. Este emis de magistraţii C. Annius şi L. Fabius Hispaniensis şi este de tip Sydenham, 748 (Spania) anii 81-80. Moneda e mult tocită şi a ajuns în posesiune particulară în oraşul Giurgiu. Exemplarul ne-a fost prezentat în mai 1969, spre examinare, de o persoană din Giurgiu.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

42. *Suhaia* (jud. Teleorman). La monedele romane republicane descoperite în localitate şi publicate de către M. Chiţescu în *SCN*, IV, 1968, p. 452-454, se mai adaugă acum un denar care provine din aceeaşi comună şi care ajunge la Muzeul din Alexandria. Este emis de către magistratul monetar Man. Fonteius C. F. ; AR. 3,46 g, 20,5 mm. Conservarea foarte bună. Grueber, Roma, 2476, anul 85. Cf. Sydenham, 724, anul 84.

Informaţia : Corneliu Beda, Muzeul din Alexandria.

43. *Suseni* (com. Dobriţa, jud. Gorj). Un denar emis de Marcus Antonius cu numele uneia din legiunile sale se afla în anul 1946 în colecţiile Căminului cultural din Suseni.

Moneda a fost găsită în aşezarea de la punctul numit „Vărărie", unde Vlad Zirra notează că se găsesc fragmente ceramice La Tène. După *Repertoriul arheologic* (citat de D. Tudor, *Oltenia Romană*, 1968, p.233) aici s-a descoperit o monedă „consulară".

Informaţie : Vlad Zirra, 1946, Institutul de arheologie, Bucureşti.

44. *Zătreni* (jud. Vîlcea). La numărul de 37 denari romani republicani descoperiţi în localitate şi menţionaţi în diferite publicaţii începînd din 1914, mai sînt de adăugat doi denari :

1. *Q.Curtius, M. Silanus*, de tip Grueber, Italia, 482, anii 124-103. Cf. Sydenham, 537, anii 108-107.

2. *C. Fabius C. f.*

Grueber, Roma, 1591 (?), anul 90. Cf. Sydenham, 589, anii 96-95.

Ambele monede se aflau în anul 1945 în colecţia colonel I. Rădulescu din Craiova, care le avea de la mama sa, originară din Zătreni.

Informaţie : C. S. Nicolăescu-Plopşor şi B. Mitrea. Cf. *MNA*, dos. 1945, 742.

IV. *Monede romane imperiale*

45. *Berea* (jud. Satu Mare). Un denar de la L. Verus, de tip Cohen², 156, emis în anul 163, a fost descoperit pe teritoriul acestei localităţi. Se păstrează la Muzeul din Carei (Inv. 113).

Informaţie : Gh. Lazin, Muzeul judeţean, Deva.

46. *Bîrgăoani* (jud. Neamţ). Pe dealul Chicera, situat la est de satul Bîrgăoani, unde în 1965 s-au descoperit două tezaure de monede romane imperiale (cf. *Cronica* din *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 420, nr. 18 şi V. Mihăilescu-Bîrliba, *Noi descoperiri de tezaure imperial-romane la P. Neamţ*, în *Carpica*, I, 1968, p. 209 şi urm.), s-au mai găsit în primăvara anului 1967 cu ocazia efectuării lucrărilor agricole, încă trei monede imperiale romane de argint. Cele trei monede au fost emise de Traian, un exemplar (fig. 1/6), Marcus Aurelius, un exemplar (fig. 1/7) ; şi Faustina II, un exemplar (fig. 1/8). Cele trei monede se păstrează în colecţia Institutului pedagogic de 3 ani, Bacău.

Informaţie : I. Mitrea, Institutul pedagogic Bacău.

47. *Bîrgăoani* (jud. Neamţ). La tezaurul descoperit în localitate şi publicat de V. Mihăilescu-Bîrliba în *Carpica*, I, 1968, p. 209 şi urm. se mai adaugă un denar de la Vespasian ↓ 3,60 g, 18 mm, tocit, de tip *RIC* II, p. 16, nr. 10. Exemplarul a ajuns în colecţia lui G. Bararu din Piatra Neamţ.

Cercetări ulterioare au dus la concluzia că tot din acest tezaur fac parte şi cei doi denari de la Titus şi Traian, care au fost publicaţi în *SCIV*, 19, 1968, p. 180, nr. 78, ca proveniţi de la Talpa. Facem cuvenita rectificare.

Informaţie : V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamţ.

48. *Bratei* (jud. Sibiu). Trei *siliquae* au fost aflate în cursul săpăturilor sistematice întreprinse în cimitirul nr. 1 din localitate sub conducerea prof. Ion Nestor, în campania din anul 1969.

1. *Constanţius II Caesar*
DNCONSTAN TIVSNOBCAES. Capul lui Constantius II spre dr.
Rv. VOTIS|V|MVLTIS|X. Totul într-o cunună de lauri.
În exergă SMN.
Siliqua AR. ↑ 2,51 g, 21 mm. Conservarea bună, moneda uzată prin circulaţie a fost bătută în atelierul de la Nicomedia şi se datează în spre sfîrşitul anului 328. Cf. Marcel Thirion, *Les vota impériaux sur les monnaies entre 337-364*, în *Schweizerische numismatische Rundschau*, 44, 1965, p. 6. Moneda a fost aflată în M. 259.

2. *Constanțius II*

DNCONSTAN TIVSPFAVG. Bustul împăratului diademat, drapat și cuirasat spre dr.

Rv. VOTIS|XXX|MVLTIS|XXXX. Totul într-o cunună de lauri. În exergă, SIRM *Siliqua* AR. ↓ 3,395 g, 22 mm. Conservarea foarte bună, aproape *fior di conio.* Monedă foarte puțin sau de loc circulată.

Cohen[2], 341. A fost emisă în atelierul de la Sirmium, spre sfîrșitul anului 353. Cf. M. Thirion, *loc. cit.*, p. 6. A fost aflată în M. 227.

3. *Valens*

DNVALENS PFA[VG]. Bustul împăratului diademat și drapat spre dr.

Rv. VOT|X|MVLT|XX. Totul într-o cunună de lauri. În exergă, [AN] T . . . *Siliqua.* AR. ↑ Fragmentară. Monedă netocită, deci necirculată.

Cohen[2], 96, *RIC* . . .Atelierul Ant(iohia). Anul 373. A fost aflată în M. 228.

Informație : Ion Nestor și B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

49. *Băneasa-Străulești* (mun. București). Sînt semnalate două monede de bronz din timpul imperiului roman: una emisă de colonia Pautalia și alta de Severus Alexander. Monedele au fost aflate în vecinătatea stațiunii Măicănești, în punctul „La Nuci", unde este o așezare a dacilor liberi.

D. Popescu, în *SCIV*, XX, 1969, 3, p. 498.

50. *Bugeac* (jud. Constanța). Trei monede romane imperiale de bronz emise de împărații Tiberiu, Claudiu și Hadrian au fost descoperite în localitate în cursul săpăturilor sistematice din anul 1969.

Informație : C. Scorpan, Muzeul de arheologie, Constanța.

51. *Buzău* (împrejurimi). Doi denari emiși de Traian sînt semnalați în împrejurimile acestui oraș. Unul este de tip *RIC*, II, p. 247, nr. 41, iar altul, *loc. cit.*, p. 252, nr. 119.

Informație : V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamț.

52. *Carei* (jud. Satu Mare). O monedă de bronz, emisă de Constanțius al II-lea în monetăria de la Sirmium, a fost găsită în localitate. Este de tip Cohen[2], 343.

Informație: Gh. Lazin, Muzeul județean, Deva.

53. *Căpîlna* (jud. Sălaj). Două monede romane de la Septimius Geta au fost aflate în cursul săpăturilor arheologice sistematice întreprinse în localitate.

D. Popescu, în *SCIV*, XX, 1969, 3, p. 485, nr. 85.

54. *Ciorani* (com. Pufești, jud. Vrancea). Un denar de la Commodus a fost găsit de către copiii Vasile Apostu și Paulina Apostu din localitate. Un estampaj slab se păstrează la Institutul de arheologie.

Informație: B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

55. *Constanța și împrejurimi* (jud. Constanța). Ca fiind strînse din descoperiri efectuate în orașul Constanța sau împrejurimile lui imediate, au ajuns la MNA un număr de 35 monede antice (inv. 1410). Toate datează din timpul imperiului roman, secolele I-IV și majoritatea lor fiind de bronz, sînt într-o stare foarte precară de conservare. Din cele precizate cronologic menționăm : Vitellius 1, Traian 1, Antonius Pius (?) 1, Aurelian 3, Constantin cel Mare 3, Constantin II 1, Constantius II 11, Constantius Gallus 1, Constans (?)1, Iulianus 1, etc.

Informație : Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, București.

56. *Dindești* (jud. Satu Mare). Un denar de la Hadrian a fost descoperit pe teritoriul acestei localități. Moneda este de tip Cohen[2], 324 și a fost emisă între anii 119-123.

Informație : Gh. Lazin, Muzeul județean, Deva.

57. *Dobrogea.* Monedă de bronz, emisă de cetatea Tomis sub Caracalla ca Caesar și publicată în *SCIV*, 19, 1968, p. 180, nr. 79 ca fiind descoperită la Tazlău (jud. Neamț) ; în urma cercetărilor suplimentare s-a putut stabili că provine din Dobrogea. Facem cuvenita rectificare.

Informație : V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamț.

58. *Dumbrava* (com. Gura Văii, jud. Bacău). La punctul denumit „Calea bătrînilor'' s-a descoperit o monedă de bronz de la Antoninus Pius $\downarrow$ 27 g, 30 mm. Este de tip *RIC*,III, p. 114, nr. 670. A ajuns in colecţia prof. D. Lipşa din Trifeşti, jud. Neamţ.

Informaţie : V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamţ.

59. *Fotoş* (jud Covasna). În localitate s-a descoperit un sesterţ de la Traian, care ajunge la Muzeul de istorie din Sf. Gheorghe.

AE. $\swarrow$ Greut. 25,03 g, diam. 33 mm. Este de tip Cohen², 590, MC, II, anii 98-99.

Informaţie : Székely Zoltán, Muzeul de istorie Sf. Gheorghe.

60. *Ghenci* (jud. Satu Mare). Un dupondius de la Vespasian, de tip Cohen², 153, emis în anul 74, a fost găsit in localitate. A ajuns la Muzeul din Carei inv. 108.

Informaţie : Gh. Lazin, Muzeul judeţean, Deva.

61. *Glăvăneşti* (jud. Bacău). Ca găsite în localitate se cunosc două monede romane : un denar de la Commodus $\downarrow$ 2,34 g, 18 mm, de tip *RIC*, III ,p. 392, nr. 234 şi un antoninian de la Gordian III, $\downarrow$ 3,55 g, 21 mm, de tip *RIC*, IV, p. 23, nr. 67.

Informaţie : V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamţ.

62. *Goranu* (jud. Vîlcea). Pe teritoriul comunei, la punctul „Răbăceşti'' s-a aflat o monedă de bronz emisă de împăratul Licinius, în atelierul de la Siscia. Este de tip *RIC*, vol. VII, p. 422-423 $\frac{\text{IA}}{\text{SIS}}$ şi a fost bătută în anii 313-315.

Informaţie : prof. N. Popescu-Feţeni, dos. MNA 1969, nr. 1891.

63. *Gostavăţ* (jud. Olt). În noiembrie 1969 s-a descoperit un tezaur de denari romani imperiali. Au fost văzute, deocamdată, 324 exemplare de către Gh. Popilian. Cercetările continuă.

Informaţie : Gh. Popilian, Centrul de istorie al Academiei, Craiova.

64. *Laslea* (jud. Sibiu). Pe teritoriul comunei, la punctul numit „Unghiul Prodului'', s-a descoperit în toamna anului 1968, pare-se într-o oală, un număr de monede, din care s-au recuperat un total de 28 exemplare. După informaţii preliminare, monedele aflate ar fi fost emise de următorii împăraţi :

1. Augustus 1 AE
2. Traian 2 AE
3. Hadrian 5 AE
4. Antoninus Pius 2 (1 AR şi 1 AE)
5. Faustina 1 AE
6. M. Aureliu 5(2 AR + 3 AE)
7. Sept. Sever 1 AR
8. Maximinus 1 AE
9. Claudius II 3 AE
10. Aurelian 1 AE
11. Probus 2 AE
12. Constantin 2 AE
13. Constantius II 1 AE
14. Valentinian 1 AE

28 exemplare

Monedele au ajuns în colecţiile Muzeului de istorie din Sighişoara, unde directorul instituţiei, care ne-a transmis de altfel şi informaţia, pregăteşte un studiu amănunţit.

Informaţie : Gheorghe Moldovan, Muzeul de istorie, Sighişoara.

65. *Leţcani* (jud. Iaşi) O *siliqua* de la Constaţius II a fost descoperită în mormîntul 23 din necropola de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov, cu prilejul săpăturilor arheologice sistematice în-

treprinse în localitate. Moneda are următoarea descriere: av. DNCONSTAN TIVSPFAVG. Capul diademat al împăratului spre dr. Rv. VOTIS|XXV|MVLTIS|XXX. Totul într-o cunună. În exergă: AN[T].AR. ↑ 3,01 g, 20 mm. Este de tip Cohen², 340. Starea de conservare este foarte bună, moneda fiind necirculată. Moneda a fost folosită ca ornament pentru atîrnat, în care scop i s-a aplicat o tortiță, lipită pe ambele fețe ale monedei. După locul în care a fost prinsă moneda de tortiță (acel loc este înapoia capului împăratului), reiese că meșterul și purtătorul nu și-au dat seama de felul cum trebuie prinsă și purtată o asemenea podoabă. Ne lasă astfel posibilitatea să întrevedem un „barbar". Moneda se datează înspre sfîrșitul anului 348 . . . Cf. M. Thirion, *Les vota impériaux sur les monnaies entre 337 et 364*, în *Revue suisse de numismatique*, 44,1965, p. 11. Merită să subliniem raritatea acestei emisiuni.

Informație: Cătălina Bloșiu, Iași, și Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, București.

66. *Mărgineni* (jud. Neamț). Un denar de la Traian ↓ 3,13 g, 19 mm, conservarea bună, de tip *RIC*, II, p. 253, nr. 128, găsit în localitate ajunge în colecțiile Muzeului arheologic din Piatra Neamț. După informațiile primite din sat, exemplarul ar face parte dintr-un întreg tezaur care s-ar fi împrăștiat.

Informație: V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamț.

67. *Mătăsaru* (jud. Dîmbovița). Cu prilejul săpăturilor sistematice întreprinse în așezarea localnică de tip Chilia-Militari au fost descoperite în mod izolat 12 monede romane imperiale, parte de argint, parte de bronz. Cele mai timpurii sînt de la Antoninus Pius, iar cele mai tîrzii din perioada Gallienus-Aurelian. Pe împărați, monedele se distribuie precum urmează: Antoninus Pius 2 denari: M. Aureliu 1 denar și 1 AE; Severus Alexander, Serdica 1, Orbiana (soția lui Severus Alexander) 1 și o monedă colonială grecească imperială, secolele II-III.

Gh. Bichir și Eugenia Popescu, *Cercetările arheologice de la Mătăsaru* în *Studii și comunicări*, Muzeul Pitești, 1968, p. 81-96, mai ales p. 91-92.

68. *Moinești* (împrejurimi) (jud. Bacău). O monedă de bronz de la Antoninus Pius ↖ 27g, 30 mm, de tip *RIC*, III, p. 114, nr. 665, este semnalată ca găsită în oraș sau împrejurimi.

Informație: V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamț.

69. *Ocnița* (jud. Vîlcea). Două monede romane imperiale din secolul I au fost descoperite în cetatea dacică din localitate în cursul săpăturilor sistematice din anul 1969. Una este un as de la Caligula, 28 mm, de o conservare precară. Este de tip *BMC*, 46, 59 și urm., iar cea de-a doua este o monedă de la Vespasian și este *fourrée*, 1,40,g 15 mm. Conservarea slabă. Contrafacere după *BMC*, Ephesus, 453 și pl. 16,6.

Informație: D. Berciu și B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

70. *Oltenia*. În colecția colonelului I. Rădulescu din Craiova am putut examina și identifica în anul 1945 printre cele 17 monede antice de aur (vezi și mai sus sub nr. 12) și aurei și solidi de aur de la Domițian, Constantin cel Mare, Constans, Theodosiu cel Mare, Valentinian, Heraclius și alți împărați.

C. S. Nicolăescu-Plopșor, în MNA, dos. 1945, 742, fila 7-8.

71. *Oltenia de sud*. Ca provenind din această parte a țării, pe lîngă alte monede (vezi mai sus nr. 36) menționăm și patru denari romani emiși de următorii împărați: Commodus 1, Septimiu Sever 2, Caracalla ? 1, precum și o monedă de bronz emisă la Alexandria sub Dioclețian.

Informație: Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, București.

72. *Peștere* (com. Aștileu, jud. Bihor). Un tezaur de 28 denari imperiali a fost aflat în anul 1968 în peștera Igrița de pe valea Crișului Repede de către Emodi Ioan. Monedele au fost emise de Antoninus Pius, Faustina I, Marc Aureliu, Lucius Verus, Lucilla, Crispina și Commodus. Au ajuns la Muzeul județean Oradea.

Informație: Nicolae Chidioșan, Muzeul județean, Oradea.

73. *Pretroiu* (com. Borcea, jud. Ialomița). Două monede romane de bronz: un hibrid de la Severus Alexander, subaerat, iar alta de la Constantin cel Mare, de tip GLORIA EXERCITVS, emisă în atelierul de la ANT(iochia), *RIC*, IV, 2, p. 94, nr. 307 au fost aflate în vara anului 1968

pe plaja Borcei, în fața satului, de către elevul Oprea Vasile de la școala din localitate. Au ajuns la Muzeul de istoric din Călărași.

Informație : A. Atanasiu, Muzeul de istorie Călărași și B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

74. *Piatra Neamț* (jud. Neamț) Un denar de la Galba a fost găsit în 1965 pe dealul Cozla, la punctul „Trei Coline". AR. 3,02 g. 19 mm. Este de tip *RIC*, I, p. 200, nr. 4. Un alt denar, de data aceasta de la Hadrian, s-a descoperit tot în 1965, dar pe dealul Cernegura, în punctul „La Schit". AR. 3,06 g, 20 mm. Este de tip Strack II, 180, anii 127-128. Ambele exemplare se păstrează în Muzeul din Piatra Neamț.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Descoperiri de monede imperiale romane în județul Neamț*, în *SCN*, IV, 1968, p. 468.

75. *Pir* (jud. Satu Nare). Din localitate cunoaștem doi denari imperiali provenind din descoperiri izolate. Unul a fost emis de către Antoninus Pius și e de tip Cohen², 283, anul 148, iar cel de-al doilea a fost emis de către Marcus Aurelius și este de tip Cohen², 412. Se datează în anul 169. Ambele monede se păstrează în Muzeul din Carei (inv. 109-110).

Informație : Gh. Lazin, Muzeul județean, Deva.

76. *Poiana Dulcești* (jud. Neamț). Un denar de la Antoninus Pius AR. ↓ 2,47 g, 17 mm, de tip Cohen², 616, *RIC*, III, p.50, nr. 201. Roma, anul 150-151, a fost găsit în localitate în cursul săpăturilor arheologice sistematice. Conservarea slabă, monedă perforată din antichitate, are o patină verzuie și urme de fier pe av.

Informație : Gh. Bichir, conducătorul șantierului și Gh. Poenaru-Bordea, Institutul de arheologie, București.

77. *Racoșul de Jos* (jud. Brașov). Un sesterțius de la Antoninus Pius, de tip Cohen², 150, s-a descoperit în localitate în anul 1968 și a ajuns la Muzeul de istorie, Sf. Gheorghe.

AE. Greut. 22,51 g, diam. 31 mm, Cohen², 150. RIC, III, p. 63, nr. 308.

Informație : Székely Zoltán, Muzeul de istorie, Sf. Gheorghe.

78. *Rasova* (jud. Constanța). Ca găsită în localitate, o monedă de bronz emisă de Pautalia sub Caracalla și o alta de la Probus, de tip Cohen², 749 ; ambele au ajuns la Muzeul de arheologie din Constanța.

Informație : R. Ocheșeanu, Muzeul de arheologie Constanța.

79. *Sîmburești* (jud. Olt). Pe teritoriul satului Sîmburești, în punctul „Bolovanu", s-a descoperit în ianuarie 1968, un mare tezaur de monede romane. Din tezaurul descoperit, 20 monede imperiale romane de argint au ajuns în colecția Institutului pedagogic din Bacău, iar alte cinci monede imperiale romane au ajuns într-o colecție particulară din Bacău. Cele 25 de monede din tezaurul de la Sîmburești, aflate în cele două colecții din Bacău se eșalonează astfel : Antoninus Pius, 6 exemplare : Septimius Severus, 3 exemplare ; Caracalla, 2 exemplare ; Macrinus, 2 exemplare ; Iulia Maesa, 2 exemplare ; Severus Alexander, 5 exemplare ; Iulia Mamaea, 1 exemplar ; Gordianus III, 2 exemplare și 2 monede neprecizate.

Informație : I. Mitrea, Institutul pedagogic, Bacău.

80. *Sighișoara* (jud. Mureș). La punctul „Pîrîul Hotarului" în anul 1969, cu prilejul unor cercetări arheologice s-a descoperit un depozit de 48 monede romane imperiale de bronz, care au ajuns la Muzeul de istorie din acel oraș. După informațiile provizorii primite de la directorul muzeului, monedele s-ar eșalona de la împăratul August pînă la Septimiu Sever. Un studiu asupra lor se află în pregătire.

Informație : Gheorghe Moldovan, Muzeul de istorie, Sighișoara.

81. *Tîrpești* (com. Petricani, jud. Neamț). În *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 179, nr. 68, menționam că pe teritoriul comunei s-a descoperit un tezaur de denari romani din timpul imperiului, care se păstrează la punctul muzeistic din localitate. În urma cercetărilor întreprinse în localitate de către Virgil Mihăilescu-Bîrliba, de la Muzeul arheologic din Piatra Neamț, s-a putut preciza

că tezaurul s-a descoperit în satul Tîrpeşti, aparţinător de com. Petricani. Facem rectificarea de rigoare.

Informaţie : Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul arheologic, Piatra Neamţ.

82. *Tileşti* (com. Bereşti-Bistriţa, jud. Bacău) Un tezaur de 272 denari romani imperiali s-a descoperit în localitate la punctul denumit „Coasta Depozitului" ; a ajuns la Muzeul de istorie din Bacău, unde va fi studiat.

Informaţie : C. Buzdugan, Muzeul de istorie, Bacău.

83. *Urziceni* (jud. Satu Mare). În localitate s-a găsit o monedă subaerată cu efigia împăratului Traian. Este de tip Cohen², 64, anii 103-111. Se păstrează în Muzeul din Carei, inv. 212.

Informaţie: Gh. Lazin, Muzeul judeţean, Deva.

84. *Valea Seacă* (com. Tătărani, jud. Vaslui). O monedă de bronz, emisă de cetatea Mesembria în timpul lui Filip Arabul, a fost aflată într-o groapă din apropierea locuinţei nr. 2. Complexul de locuinţe în care a apărut moneda aparţine culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov.

D. Popescu, în *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 490, nr. 109.

85. *Vaslui* (jud. Vaslui), În urmă cu mulţi ani, într-o grădină din oraşul Vaslui, în timpul unor lucrări obişnuite, s-a aflat o monedă de bronz, pe care elevul Popovici Sever a dăruit-o liceului din Brăila.

După notele luate de Eugen Comşa, moneda a fost emisă de oraşul Marcianopolis, probabil în timpul lui Gordian.

Informaţie : Eugen Comşa, Institutul de arheologie, Bucureşti.

86. *Veţel* (jud. Hunedoara). Şapte monede romane imperiale au fost descoperite cu prilejul dezvelirii amfiteatrului roman din localitate : Nerva, 1 AE, Cohen², 567; Commodus, 1 AE, Cohen², 79, Iuliopolis Bithynia, Caracalla 1; Severus Alexander 2 AR. Cohen², 71 şi 312 (var. cap); Iulia Mamaea 1 AE, Cohen², 20 şi 1 AE roman imperial neprecizat.

O. Floca, V. Vasiliev, *Amfiteatrul militar de la Micia*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 143 şi fig. 16.

V. *Monede bizantine*

87. *Adamclisi* (jud. Constanţa). În săpăturile din anul 1969 s-au găsit două monede bizantine de aur : un *solidus* de la Iustin I, de tip Bellinger, 1 h. 1, anii 518 - 519 şi un *solidus* de la Tiberiu Constantin, de tip Bellinger, 4 a. 1, anii 579 - 582.

Au ajuns la Muzeul de arheologie din Constanţa.

Informaţie : M. Irimia, Muzeul de arheologie, Constanţa.

88. *Canlia* (jud. Constanţa). Un *follis* de la Iustinian, emis de monetăria din Constantinopol, *officina* Δ, în anii 555 - 556, aflat în localitate, ajunge în Muzeul de arheologie din Constanţa. Este de tip Bellinger, 52 d.

Informaţie : R. Ocheşanu, Muzeul de arheologie, Constanţa.

89. *Călăraşi* (jud. Ialomiţa). O monedă de bronz, emisă de împăratul bizantin Leon al VI-lea, 886 - 912, a fost găsită de către elevi în grădina şcolii din cartierul Mărgineni, aflător în partea de sud-est a oraşului, şi a fost dăruită MNA al Institutului de arheologie de către Petolescu C. Constantin, profesor la Şcoala generală de 8 ani, nr. 6 din Călăraşi.

AE. ↓ Greut. 7,88 g, diam. 27 mm. Conservarea bună. Este de tip Wroth, 8 (inventar 1388).

Informaţie : Petolescu C. Constantin, profesor, Călăraşi.

90. *Călăraşi-Grădiştea* (jud. Ialomiţa). Un *follis* bizantin anonim, de tipul Margaret Thompson A 1, emis în timpul lui I. Tzimiskes-Vasile al II-lea, 969-989, a fost găsit de către E. Moscalu în cursul săpăturilor sistematice întreprinse în acest punct în anul 1968.

AE. Greut. 8,19 g, diam. 32 mm. Conservarea satisfăcătoare, dar moneda tocită. A ajuns la MNA, inv. 1411.

Informaţie : E. Moscalu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

91. *Constanța* (jud. Constanța). Un *solidus* de la Iustinus I, de tip Bellinger, 1 h.1, anii 518 - 519, greut. 4,47 g, diam. 21 mm, a fost descoperit în orașul Constanța în anul 1967, cu ocazia unor lucrări de canalizare. A ajuns la Muzeul de arheologie din localitate.

Informație: R. Ocheșanu, Muzeul de arheologie, Constanța.

92. *Ologeni* (jud. Prahova). O monedă de bronz emisă de împăratul bizantin Manuel I Comnenul (1143-1180) a fost găsită după primul război mondial de locuitorii comunei, în partea ei de NV pe malul albiei vechi a Ialomiței. Ei au încredințat-o preotului Radu Brezeanu, iar acesta, din urmă a dăruit-o în ianuarie 1960 MNA (inv. 1070).

AE. Concav-convexă, 3,44 g. Conservarea satisfăcătoare. Este de tip Wroth, 34.

Informație: Bucur Mitrea, Institutul de arheologie, București.

93. *Petroiu* (com. Borcea, jud. Ialomița). Două monede bizantine de tipul Constantin al IX-lea (după Margaret Thompson) au fost aflate pe plaja Borcei, în fața satului, de către elevul Oprea Vasile, de la școala din localitate. Au ajuns la Muzeul de istorie din Călărași.

Informație: A. Atanasiu, Muzeul de istorie, Călărași.

94. *Sărățeni* (jud. Vaslui). În localitate este semnalată descoperirea unei monede de bronz de la împăratul bizantin Roman al III-lea (1028-1034).

Ghenuță Coman, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 310 și p. 309, fig. 16,1.

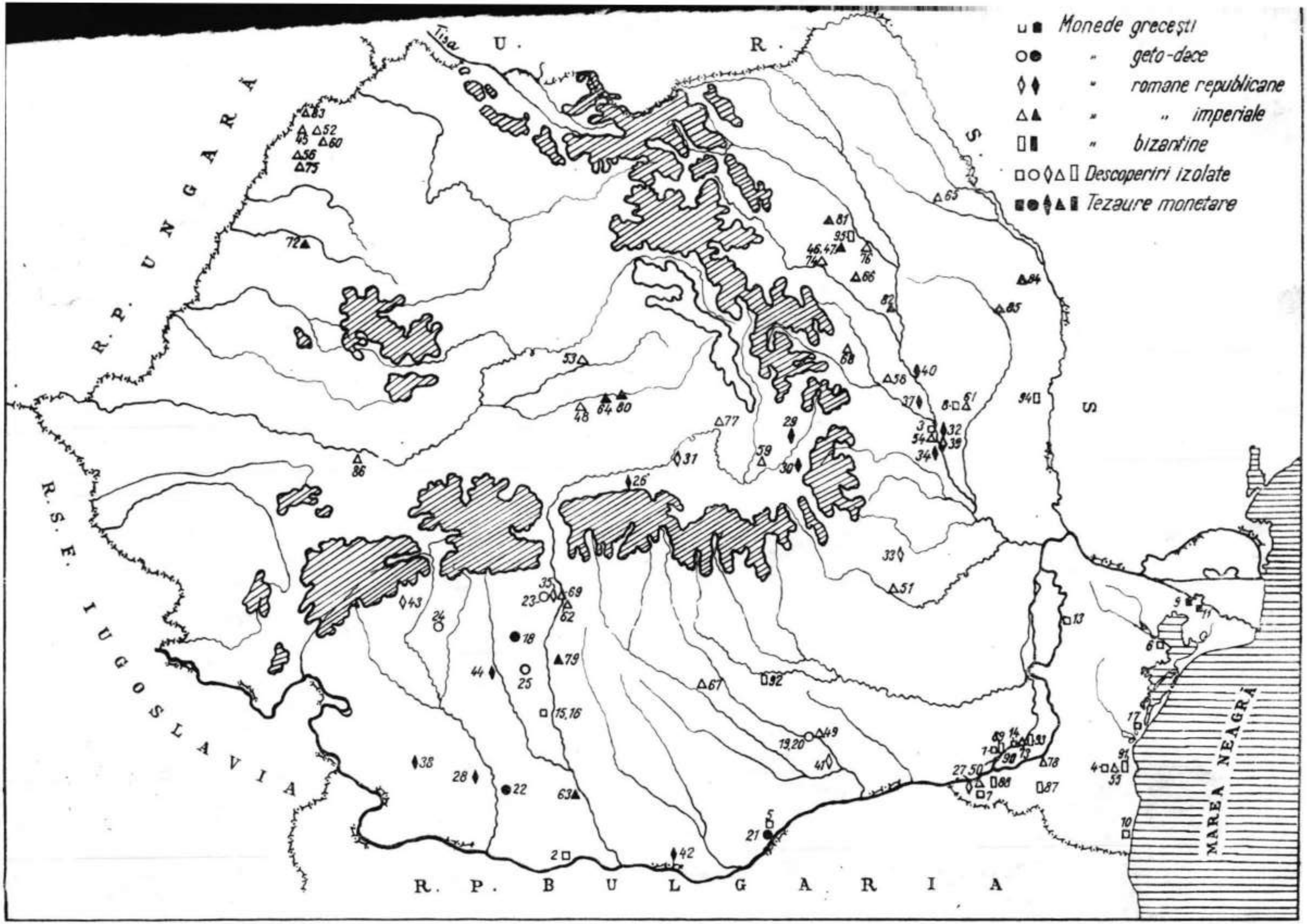
95. *Țibucani* (jud. Neamț). În localitate s-a descoperit cu câțiva ani în urmă un *follis* de a Iustinian I. A fost emis de atelierul din Constantinopol în anul χч și este de tipul A.R. Bellinger, *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection*, Washington, 1966, p. 87, nr. 40 a, anul 541/542.

AE. ↙ Greut. 18,80 g, diam. 39 mm. Conservarea satisfăcătore, dar moneda e tocită, ștearsă și cu urme de trecere prin foc. Un mulaj se păstrează la MNA.

Informație: V. Mihăilescu-Bîrliba, Muzeul de arheologie, Piatra Neamț.

Fig. 1

Monede grecești
" geto-dace
" romane republicane
" " imperiale
" bizantine
Descoperiri izolate
Tezaure monetare
R. P. UNGARĂ
U. R. S. S.
Tisa
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
MAREA NEAGRĂ

N. D. Praslov, *Ранний палеолит Северо-Восточного Приазовья и Нижнего Дона*, în *МИА*, nr. 157, Editura „Наука", filiala Leningrad, 1968, 154 p. şi 89 figuri (în limba rusă).

Într-o serie de cinci capitole (I—V), autorul expune şi discută principalele probleme legate de paleoliticul inferior şi mijlociu din Cîmpia Rusă, aducînd date noi importante în această privinţă şi formulînd o serie de concluzii ce ni se par valabile.

În capitolul I, *Istoricul cercetărilor*, autorul subliniază faptul că toate descoperirile paleolitice din zona nord-estică a Mării de Azov şi de pe Donul Inferior sînt de dată relativ recentă, oglindind activitatea mai multor geologi şi arheologi; autorul, prezintă în principal rezultatele cercetărilor proprii, desfăşurate în timpul a şase campanii de săpături, începînd din 1959.

În capitolul al II-lea, *Scurtă privire asupra istoriei geologice a spaţiului nord-estic al Mării de Azov şi Donul Inferior, în legătură cu istoria omului fosil*, pe baza studiilor geologice întreprinse de specialişti în zona respectivă şi a analizelor de faună sînt prezentate puncte de vedere cu privire la condiţiile de formare şi la vîrsta celor patru terase de care sînt legate principalele descoperiri paleolitice.

Capitolul al III-lea, *Cele mai vechi staţiuni paleolitice din nord-estul Mării de Azov şi de pe Donul Inferior şi problema primelor locuiri în Cîmpia Rusă*, cuprinde prezentarea situaţiei stratigrafice şi a materialelor arheologice descoperite în aşezările Besserghenovka, Hreaşci, Mihailovskoe, Gherasimovka şi descoperirile de suprafaţă de la Ambrosievka şi Veseloe, toate atribuite cu multă prudenţă, unor culturi premusteriene.

Bazat pe aceste descoperiri, ca şi pe materialele atribuite paleoliticului inferior de la Luka Vrublevetkaia în Ucraina, Slatina şi Valea Dîrjovului în România şi Vertesszöllös în Ungaria, autorul susţine ideea populării Europei centrale şi răsăritene în etapele timpurii ale antropogenezei. Cu acest prilej, autorul se ridică împotriva ipotezei anterior formulată de V. P. Liubin şi susţinută de E. I. Krupnov şi S.N. Bibikov, ipoteză potrivit căreia Cîmpia Rusă ar fi fost populată pentru prima oară de musterieni veniţi din părţile Caucazului.

Capitolul al IV-lea, *Staţiuni din epoca musteriană*, cuprinde o serie de observaţii cu privire la nivelul de dezvoltare al culturii în această epocă, perfecţionarea tehnicii de cioplire a pietrei şi a unor forme de unelte şi arme apărute în etapele timpurii ale istoriei omenirii, după cum şi apariţia unor noi tipuri.

Musterianul este privit ca o epocă în decursul căreia s-au dezvoltat mai multe culturi arheologice cu trăsături specifice, ocupînd teritorii mai mult sau mai puţin întinse. Ocupîndu-se de materialele musteriene din zona de la nord-est de Marea de Azov şi de pe Donul Inferior, le pune în comparaţie cu cele contemporane din Donbas, Caucaz, Orientul Apropiat, centrul Cîmpiei Ruse, după cum şi cu cele din zona subcarpatică, centrul şi apusul Europei. În urma cercetărilor din 1959—1966, numărul descoperirilor musteriene a crescut; cu toate acestea, auto-

rul constată că în zona studiată rămîne un răstimp lung între așezările din paleoliticul inferior și cele musteriene, de aceea nu se poate vorbi încă de o legătură genetică între ele.

În continuare sînt prezentate materialele descoperite în principalele așezări studiate în ultimii ani: Rajok I, II, III, Bokovo, Beglița, Levisadovka, Gherasimovka etc. Pe lîngă un material litic foarte interesant, autorul subliniază importanța descoperirii unui dinte de om în stratul IV din așezarea Rajok I. A. A. Zubov, care a studiat dintele, nu constată nici un fel de urme arhaice, fapt ce-l determină pe autor să pună din nou în discuție problema prezenței lui *Homo sapiens* în mediul musterian.

Vorbind despre materialele din așezarea Beglițkoe, autorul se oprește mai mult asupra unui vîrf bifacial lung de 28 cm, reluînd o discuție purtată de mai mulți autori cu privire la originea acestui tip de unealtă care apare în medii și perioade diferite. În această problemă autorul se ridică împotriva ipotezei după care formele bifaciale reprezintă tradiții etnice. După părerea sa, reușita cioplirii unor astfel de piese este legată în primul rînd de calitatea materiei prime.

Capitolul al V-lea, *Unele probleme ale dezvoltării culturii și societății în paleoliticul timpuriu*, reprezintă o analiză generală a epocii musteriene, subliniindu-se faptul că în prezent s-a ajuns la concluzia unanim recunoscută și anume că termenul de musterian cuprinde un complex de grupe culturale, unele înrudite, altele cu origini complet diferite. Totodată, se subliniază faptul că determinarea vîrstei diferitelor complexe nu poate fi realizată numai pe baze tipologice, avîndu-se în vedere faptul că diferitele variante culturale se schimbă foarte puțin în timp. În cadrul acestei probleme, autorul readuce în discuție datarea diferitelor așezări musteriene de pe teritoriul Uniunii Sovietice, subliniind importanța deosebită a analizei competente a poziției stratigrafice din fiecare așezare.

De un deosebit interes este discutarea problemei organizării sociale în epoca amintită. Atît din materialele apărute pînă acum cît și pe baza ultimelor cercetări arheologice, autorul constată că pentru paleoliticul inferior e greu de făcut încă aprecieri substanțiale în acest domeniu; pentru musterian însă, se pot distinge, în linii generale, unele caracteristici. În legătură cu aceasta se ridică problema apariției organizației tribale. Autorul, bazat pe lucrările lui S. P. Tolstov, N. A. Butinov și alte concluzii ce se pot trage din studierea materialelor arheologice, conchide că pentru musterian nu poate fi vorba încă de organizații tribale, principala formă de organizare constituind-o un mic colectiv independent ce ocupa un teritoriu limitat, avînd legături permanente cu colective asemănătoare din apropiere. Prin legăturile lor, cultura materială a căpătat caractere comune, toate la un loc formînd o „comunitate etnoculturală". În formularea autorului, prin „comunitate etnoculturală" trebuie să înțelegem „totalitatea diferitelor grupe de oameni cu trăsături comune în producția materială, care dovedesc legături directe sau indirecte pe teritoriul respectiv", amintind că, în arheologia epocilor mai tîrziu asemenea comunități, cîteodată, sînt denumite „zone culturale"[1] sau „regiuni culturale"[2].

Indiciul de bază în asemănarea sau deosebirea diferitelor stațiuni, poate fi constituit, după autor, numai de către formele specifice de obiecte, care au o anumită tradiție de confecționare și nu trebuie neapărat să reprezinte un material de masă (exemplu, vîrful triunghiular bifacial în cultura Kostenki-Streletkaia).

În încheiere, autorul subliniază importanța descoperirii în ultimii ani a mai multor stațiuni arheologice premusteriene, cu o situație stratigrafică clară, fapt ce a permis precizarea populării teritoriului studiat încă în decursul paleoliticului inferior. Totodată se face un scurt comentariu asupra importanței apariției unor noi tipuri de unelte (nucleul pris-

[1] G. Kossina. *Ursprung und Verbreitung der Germanen in frühgeschichtlicher Zeit*, Leipzig, 1936, p. 21.

[2] A. H. Formozov, *Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке*, Moscova, 1959, p. 23.

matic şi burinul) şi tehnici de cioplire (cea levalloisiană), după cum şi cîteva consideraţii cu privire la trecerea de la musterian la paleoliticul superior. În această problemă, materialele care au stat la baza lucrării au permis autorului să conchidă că între musterian şi paleoliticul superior se observă o legătură succesivă neîntreruptă, fapt stabilit şi în multe alte zone.

Pe baza unor materiale puţin numeroase dar deosebit de interesante, care cuprind o epocă lungă din istoria societăţii, autorul a reuşit să reia şi să discute o serie de probleme-cheie în cercetarea paleoliticului, aducînd o contribuţie reală la cunoaşterea răspîndirii primilor locuitori în zona studiată.

Maria Bitiri

Jan Filip, *Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européenne*, vol. I [A—K], Praga Academia. Edition de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences, 1966, 664 p., cu numeroase fig. în text, + XL pl. în afară de text. Vol. II [L—Z], Praga, 1969, p. 665—1 756, cu numeroase fig. în text şi pl. XLI—XCII în afară de text.

În anul 1969 a ieşit de sub teascurile Editurii Academiei cehoslovace de ştiinţe din Praga, volumul al II-lea şi ultimul al unei enciclopedii intitulată *Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européenne*.

Publicaţia menţionată mai sus este condusă de către academicianul Jan Filip, profesor la Universitatea din Praga şi directorul Institutului de arheologie al Academiei cehoslovace de ştiinţe.

Pornind de la faptul că cercetările arheologice au cunoscut mai ales în anii de după cel de-al doilea război mondial o vertiginoasă dezvoltare, de pe urma căreia au fost scoase la lumină noi documente privind cultura materială a diferitelor populaţii din Europa, autorul îşi propune ca aceste cuceriri ştiinţifice să fie aduse la cunoştinţa celor interesaţi prin scurte, dar dense articole, scrise de către cercetătorii cei mai indicaţi din ţările respective, de preferinţă chiar de către descoperitori. Aranjarea lor în ordine alfabetică în cadrul Enciclopediei şi ilustrarea cu materialul documentar strict necesar, desene sau fotografii, la care se adaugă o scurtă informare bibliografică, asigură pe cititor cu o documentare rapidă şi competentă a problemei urmărite.

Sînt vrednice de reţinut şi semnalat unele inovaţii ce au fost introduse în această Enciclopedie, spre deosebire de altele similare. Este vorba de menţionarea numelor de ţări, precum şi a localităţilor mai importante, capitalele diferitelor ţări şi oraşele-centre culturale, sub care sînt pomenite toate instituţiile culturale, începînd cu cele universitare şi sfîrşind cu cele muzeale. Cu această ocazie se dau şi scurte, dar foarte preţioase informaţii cu privire la organizarea, conţinutul, istoricul şi personalul acelei instituţii. Tot aici se menţionează şi publicaţiile periodice, revistele, cu indicarea anilor de apariţie. Dar inovaţia nu se rezumă numai la atît. Se mai adaugă şi un alt element nou în cadrul Enciclopediei : la locul respectiv alfabetic general sînt inserate şi numele arheologilor din trecut şi cei actuali. Şi, fapt important, în legătură cu fiecare din cercetători ni se dau şi unele date esenţiale : data şi locul naşterii, studiile, titlurile ştiinţifice, instituţia unde lucrează, funcţia, specialitatea şi o scurtă enumerare a principalelor lucrări.

România este bine reprezentată în această Enciclopedie prin nu mai puţin de 250 articole, privind toate culturile materiale care sînt expuse sub numele localităţii eponime.

Vrednic de remarcat este faptul că pe lîngă nume de culturi ce au pătruns şi rămas în nomenclatura europeană de specialitate (Boian, Vădastra, Cucuteni, Gumelniţa, Glina,

matic şi burinul) şi tehnici de cioplire (cea levalloisiană), după cum şi cîteva consideraţii cu privire la trecerea de la musterian la paleoliticul superior. În această problemă, materialele care au stat la baza lucrării au permis autorului să conchidă că între musterian şi paleoliticul superior se observă o legătură succesivă neîntreruptă, fapt stabilit şi în multe alte zone.

Pe baza unor materiale puţin numeroase dar deosebit de interesante, care cuprind o epocă lungă din istoria societăţii, autorul a reuşit să reia şi să discute o serie de problemecheie în cercetarea paleoliticului, aducînd o contribuţie reală la cunoaşterea răspîndirii primilor locuitori în zona studiată.

Maria Bitiri

Jan Filip, *Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européenne*, vol. I [A—K], Praga Academia. Edition de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences, 1966, 664 p., cu numeroase fig. în text, + XL pl. în afară de text. Vol. II [L—Z], Praga, 1969, p. 665—1 756, cu numeroase fig. în text şi pl. XLI—XCII în afară de text.

În anul 1969 a ieşit de sub teascurile Editurii Academiei cehoslovace de ştiinţe din Praga, volumul al II-lea şi ultimul al unei enciclopedii intitulată *Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européenne*.

Publicaţia menţionată mai sus este condusă de către academicianul Jan Filip, profesor la Universitatea din Praga şi directorul Institutului de arheologie al Academiei cehoslovace de ştiinţe.

Pornind de la faptul că cercetările arheologice au cunoscut mai ales în anii de după cel de-al doilea război mondial o vertiginoasă dezvoltare, de pe urma căreia au fost scoase la lumină noi documente privind cultura materială a diferitelor populaţii din Europa, autorul îşi propune ca aceste cuceriri ştiinţifice să fie aduse la cunoştinţa celor interesaţi prin scurte, dar dense articole, scrise de către cercetătorii cei mai indicaţi din ţările respective, de preferinţă chiar de către descoperitori. Aranjarea lor în ordine alfabetică în cadrul Enciclopediei şi ilustrarea cu materialul documentar strict necesar, desene sau fotografii, la care se adaugă o scurtă informare bibliografică, asigură pe cititor cu o documentare rapidă şi competentă a problemei urmărite.

Sînt vrednice de reţinut şi semnalat unele inovaţii ce au fost introduse în această Enciclopedie, spre deosebire de altele similare. Este vorba de menţionarea numelor de ţări, precum şi a localităţilor mai importante, capitalele diferitelor ţări şi oraşele-centre culturale, sub care sînt pomenite toate instituţiile culturale, începînd cu cele universitare şi sfîrşind cu cele muzeale. Cu această ocazie se dau şi scurte, dar foarte preţioase informaţii cu privire la organizarea, conţinutul, istoricul şi personalul acelei instituţii. Tot aici se menţionează şi publicaţiile periodice, revistele, cu indicarea anilor de apariţie. Dar inovaţia nu se rezumă numai la atît. Se mai adaugă şi un alt element nou în cadrul Enciclopediei : la locul respectiv alfabetic general sînt inserate şi numele arheologilor din trecut şi cei actuali. Şi, fapt important, în legătură cu fiecare din cercetători ni se dau şi unele date esenţiale : data şi locul naşterii, studiile, titlurile ştiinţifice, instituţia unde lucrează, funcţia, specialitatea şi o scurtă enumerare a principalelor lucrări.

România este bine reprezentată în această Enciclopedie prin nu mai puţin de 250 articole, privind toate culturile materiale care sînt expuse sub numele localităţii eponime.

Vrednic de remarcat este faptul că pe lîngă nume de culturi ce au pătruns şi rămas în nomenclatura europeană de specialitate (Boian, Vădastra, Cucuteni, Gumelniţa, Glina,

Tei etc.), sînt valorificate şi puse în circulaţie mondială şi noile rezultate obţinute de arheologia românească în ultimul sfert de secol. Cu titlu ilustrativ vom aminti doar cîteva: Valea Lupului, Baia de Fier, Valea Dîrjovului pentru paleolitic; Hamangia, Criş, Cernica, Petreşti, Hăbăşeşti pentru neolitic; Monteoru, Verbicioara, Gîrla Mare, Costişa pentru bronz; Stoicani, Bîrseşti, Ferigile pentru epoca primului fier. Şi exemplificările ar putea continua pentru toate epocile următoare pînă în secolul al X-lea. Cultura materială şi spirituală a geto-dacilor, pe baza noilor rezultate obţinute în săpături, este valorificată de către acad. C. Daicoviciu în articolul *Dacia*.

Din restul articolelor ne poate reţine atenţia *România*, referitor la care sînt prezentate succint geografia şi principalele culturi materiale care au fost descoperite pe teritoriul ţării noastre (cu o hartă). Pentru amănunte în legătură cu fiecare din aceste culturi se trimite la vocile respective, unde se găseşte şi materialul ilustrativ. Tot aici se face un scurt istoric al cercetărilor arheologice din ţara noastră, al lucrărilor de sinteză, al periodicelor de specialitate, precum şi menţionarea principalelor muzee de caracter arheologic din ţară (Cluj, Iaşi, Constanţa, Alba-Iulia).

Pentru restul articolelor, care sînt adevărate studii sintetice, şi-au dat contribuţia toţi cercetătorii de la toate centrele universitare şi institutele, muzee centrale şi locale.

Munca de depistare, coordonare şi revizie i-a revenit prof. D. Berciu care, aşa cum afirmă în prefaţă editorul Enciclopediei, „a organizat în România o reţea de eminenţi colaboratori''.

Datorită stăruinţei şi muncii depuse de către întregul colectiv de colaboratori cuceririle arheologiei româneşti din ultimul sfert de veac sînt valorificate pe plan internaţional.

Bucur Mitrea

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA	— Archäologischer Anzeiger.
ActaArch Budapesta	— Acta Archaeologica Budapesta.
ACMI	— Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1915, 1942, 1943.
AÉ	— Archaeologiai Értesitő.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, I—V, 1928—1948.
AJA	— American Journal of Archaeology.
AnnÉp	— Année Épigraphique.
AO	— Arhivele Olteniei, Craiova, I—XIX, 1922—1948.
AR	— Archeologické Rozhledy.
ArchHung	— Archaeologia Hungarica. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ArchKözl	— Archeologiai Közlemények, Budapesta, 1859—1889.
AUS	— Annales Université de Sofia.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BonnJahrb	— Bonner Jahrbücher.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
Dacia	— Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967; XII, 1968.
DolgSzeged	— Dolgozatok — Travaux de l'Université Fr. Joseph, Szeged.
GlasnikSarajevo	— Glasnik Hrvatskih zemaljkih muzeja u Sarajevu.
ILS	— Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
JAlt	— Jahrbuch für Altertumskunde.
KS	— Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA	— Материалы и исследования по археологии СССР.
MKÉ	— Muzeumi és Könyvtári Értesitö, Budapest, I—X, 1907-1966.

PA — Památky Archeologické.
PZ — Prähistorische Zeitschrift.
RE — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft.
SA — Советская археология.
SCIV — Studii şi cercetări de istorie veche.
SlovArch — Slovenska Archeologia.
WPZ — Wiener Prähistorische Zeitschrift.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3.6.0 ; — FF 39, — DM 32, —. Toute commande à l'étranger sera adressée à centrala cărţii, Oficiul de comerţ exterior, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :

Acad. EM. CONDURACHI

Membri :

D. BERCIU, MARIA COMȘA, acad. C. DAICOVICIU, VLADIMIR DUMITRESCU; MIRCEA D. MATEI, BUCUR MITREA, I. NESTOR, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, D.M. PIPPIDI, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, DORIN POPESCU, GH. ȘTEFAN, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România.

Secretar de redacție :

SUSANA BOGDAN

Prețul unui abonament anual este de 100 de lei. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la Centrala cărții, Oficiul de comerț exterior, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa :
Str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. +16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. +10 pl., 45 lei.
* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. +15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. +1 pl., vol. I și II, 65, 60 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

RADU VULPE — ION BARNEA, **Din istoria Dobrogei**, vol. II, Romanii la Dunărea de jos, „Bibliotheca Historica Romaniae", IV, 1968, 591 p., 42 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI și GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. +18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefața de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia. Noi contribuții**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., legat anvelopă, 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei; vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei; vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile, monografie arheologică**, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

* * * **Dinogetia**, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.
* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 17 file, 5,47 lei; fasc. 2, 1966, 10 file, 4 lei; fasc. 3, 1967, 11 file, 4 lei; fasc. 4, 1967, 14 file, 5,25 lei.

AL. PĂUNESCU, Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, „Biblioteca de arheologie", 1970, 359 p., 60 fig., 27 lei.

D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.

N. IORGA, **Materiale pentru o istoriologie umană**. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.

I. I. RUSSU, **Ilirii. Istoria — limba și onomastica — romanizarea**, „Biblioteca istorică", XVII, 21,50 lei.

D. BERCIU, **Arta traco-getică**, „Biblioteca de arheologie", XIV, 1969, 234 p., 31 lei.

SCIV, tomul 21, nr. 2, București, 1970, p. 185—354

I.P.I. — c. 5152

48 828

Lei 25